

భండవ్యాసావళి

డా॥ నంపిపల్లి శ్రీరామకౌట

చందో వ్యాసావళి

తెలుగు చందస్సునకు సంబంధించిన ఎనిమిది పరిశోధక వ్యాసములు

రచయిత

డా॥ ఎన్. ఎన్. రాజు

ఎమ్. ఏ., పిహెచ్. డి., డిప్లొమా ఇన్ లింగ్విస్టిక్స్

హైదరాబాదు విశ్వవిద్యాలయం

(కేం. డి. విశ్వవిద్యాలయం)

హైదరాబాదు.

శ్రీసత్య ప్రచురణలు

నం. 9-4-84/69, కాకతీయనగర్

హైదరాబాదు-8

Chando Vyasavali

(Eight research papers on Telugu Prosody)

by

Dr. N. S. Raju, M. A., Ph. D., P. G. Dip. in Ling.

University of Hyderabad

(Central University P.O.)

Hyderabad-500 134

008.1
894.8274
ప్రశం - చందోవలి

ప్రథమ ముద్రణ : జూలై, 1983

ప్రతులు : 1000

సర్వస్వామ్యములు గ్రంథకర్తవి

మూల్యము : రూ. 12.00

ముఖపత్ర రచన :

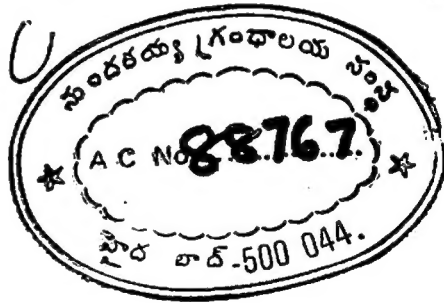
శ్రీ రవీంద్రరెడ్డి

ముద్రణ :

శ్రీనివాసా ప్రింటర్స్

తిలక్ నగర్

హైదరాబాద్ - 44

Publishers:

Sri Satya Prachuranalu

H No. 9-4-84/69

Kakatiyanagar

Hyderabad-500 008.

గ్రంథస్య కర్త
కళాప్రపూర్ణ ఆచార్య శ్రీ దివాకర్ల వేంకటావధాని గారు

శాంత గంభీర వాఙ్మయ చక్రవర్తి
తత్త్వమార్గ ప్రవర్తి వాత్సల్య మూర్తి
ఘనత నాట్యార్య పదవికి కలుగజేసి
వరలు నవధానిగారికి వారెసాటి.

నా యీ వ్యాసాంబుజముల
కాయన కరుణయే దివాకరాలోకనమా
ధీయుతున కట్టి గురునకు
శ్రేయము నర్థించి 'కృతి'గు చేయుదు దీనిన్.

ప్రకాశకుల విజ్ఞప్తి

విద్యార్థుల్లో వ్యుత్పత్తిజ్ఞానం పెంపొందించే గ్రంథాలను ప్రచురింప తలపెట్టిన మా ప్రకాశికలోని తొలి ప్రయత్నం ఇది. ఈ ప్రయత్నంలో భాగంగా తెలుగులో వెలువడిన పరిశోధక రచనలు పదిమందికీ అందేటట్లు చేస్తే, ఆయా పరిశోధక ఫలితాలు జిజ్ఞాసువుల కెంతగానో ఉపకరిస్తాయని మేం భావించాము. మా భావానికోరూపం ఏర్పడడానికి తమ పరిశోధక గ్రంథాన్ని ప్రచురించే అవకాశం మాకిచ్చినవారు డా॥ ఎన్. ఎస్. రాజుగారు. ఆ విధంగా ఈ 'చందో వ్యాసావళి' గ్రంథాన్ని ప్రచురించడానికి అనుమతించిన డా॥ రాజుగారికి మా కృతజ్ఞతాపూర్వక వందనాలు. ఈ గ్రంథాన్ని శ్రద్ధతో ముద్రించిన శ్రీ శ్రీనివాసా ప్రింటర్స్, న్యూ నల్లకుంట, హైదరాబాదు వారికి; ప్రత్యేకంగా మా కందగా నిల్విన డా॥ ఎన్. శివరామమూర్తిగారికి మా కృతజ్ఞతా పూర్వక నమస్కారాలు. ఇది ఆంధ్రభాషాభిమానుల మన్ననలకు పాత్రమైతే మేం కృతకృత్యులమైనట్లే.

శ్రీసత్య ప్రచురణలు

యత్తిప్రాసలు యమకాది శబ్దాలంకారాల వంటివనీ, యివి చందస్సును అలంకరిస్తున్నాయి కాబట్టి చందోల్లంకారాలనీ వీరు భావించారు. అయితే యమకాదులు ఐచ్ఛికాలు కాగా, యత్తిప్రాసలు తెలుగు చందస్సునకు నియతాలు. అందునా ప్రాసనియమం దేశిచ్ఛందస్సులో చాలా పద్యాలకు లేదు. ఈ భేదాన్ని కూడా వీరు గుర్తించి వీటి అలంకారతను ప్రతిపాదించి, యితర ద్రావిడభాషా చందస్సులలో గల సామ్య వైషమ్యాలను మొదటి వ్యాసంలో ముచ్చటించారు.

అప్పకవి చెప్పిన నలభై రెండు యతిభేదాలలో ఏవి అవసరం ఏవి అసవస్థం అనే విషయాన్ని 'యతిపరిశీలనము-క్రొత్తయతులు' శీర్షికకింద సుదీర్ఘంగా చర్చించారు. క్రొత్తగా కొన్ని అక్షరాలకు మైత్రిచెల్లుతుందని చెబితే అది యతిభేద మవుతుందనీ, అలా కాకుండా చెప్పినవన్నీ యతినియమాలు అవుతాయే తప్ప యతిభేదాలు కావనీ వీరి ప్రతిపాదన. ఇది పూర్వ వ్యాఖ్యాతలు అంగీకరించిన మార్గమే. ఈ దృష్టిలో మైత్రిసూచక యతులూ, నియమ సూచక యతులూ అని యతులను స్థూలంగా రెండురకాలుగా వీరు వర్గీకరించారు. అటుపైని అనావశ్యకమయిన యతులు అంటూ నికరంగా ఆరింటిని తేల్చారు.

మైత్రిసూచకాలై అవశ్యకాలని వీరు భావించిన యతిభేదాలలో కూడా అనావశ్యకాలయినవి కొన్ని వున్నాయి. ఉదాహరణకి;

వర్గ ప్రథమాక్షరాలు నాలుగు 'పూర్ణబిందు యుతములై' స్వవర్గ పంచమాక్షరంలో మైత్రిని పొందుతాయి. ఇది బిందుయతి. పూర్ణబిందు పూర్వకాలయిన -ట, -త వర్గాక్షరాలకు యతి చెల్లుతుంది. ఇది అనుస్వార సంబంధయతి. పూర్ణబిందు పూర్వకాలైన ట వర్గీయాక్షరాలకు 'న' లోనూ, పూర్ణబిందు పూర్వకాలైన త వర్గీయాక్షరాలకు 'ణ' లోనూ యతి చెల్లుతుంది. ఇది అనునాసికాక్షర యతి. 'న-ణ' లకు యతి చెల్లుతుందని సరసవళి చెబుతుంది. సరసవళినీ, బిందుయతినీ దృష్టిలో ఉంచుకుని యోజిస్తే పూర్ణ బిందుపూర్వకాలయిన ట త వర్గాక్షరాలు, న ణ లూ పరస్పరం మైత్రిని పొందుతాయనే విషయం స్పష్టపడుతూనే వుంది. కాబట్టి అనుస్వార సంబంధ యతి, అనునాసికసంబంధ యతులనూ స్పష్టప్రతిపత్తి కోసమే

అప్పకవి చెప్పాడని ఒప్పకోవాలి.

అటుపైని, కొత్తగా చెప్పవలసిన యతి మైత్రులను కొన్నింటిని శ్రీ రాజాగారు ప్రస్తావించారు. రిరీ, రెరే లకు ఋ కారంతో (ఋవ?)యతి చెల్లుతుంది కాబట్టి ఋత్య మిత్రాలయిన ఇ ఈ ఎ ఏ లకు కూడ రిరీ రెరే లతో యతి చెల్లుతుందని వీరి భావన. ఇది యుక్తి. కాని యతి మైత్రికి ప్రధాన హేతువు ఉచ్చారణ సామ్యంకదా : అది లేనప్పుడు చెల్లుతుందని చెప్పడం ఎలా ? 'సారూప్య లక్షణములలో నత్యధిక నన్నిహిత్యము కలిగి యుండు అక్షరములకే యతి మైత్రిచెప్పట యక్రము, సంప్రదాయము నైన దని తెలియదగును. తద్విరుద్ధమైన దానికి మైత్రి చెప్పినచోనది యగ్రాహ్య మనబడు చున్నది' (పు. రిరీ)-అన్న వ్యాసకర్తృభిప్రాయాన్ని బట్టిచూస్తే పై ప్రతిపాదనకు మరికొంత వివరణ అవశ్యక మనిపిస్తుంది.

పైగా, వీటిని ప్రమాణీకరించడానికి ప్రాచీన కవి ప్రయోగాలు లేవంటున్నారు. ఆ పక్షంలో ఈ యతిభేదాన్ని చెప్పడంలోని అంతర్యం ఏమిటో స్పష్టపరచవలసివుంది. ఇది భావి కవిలోకానికి సౌలభ్య సంపాదకమా? ఆధునిక కావ్యాలలోనుంచి యిచ్చిన ఉదాహరణలు రెండింటా ఇంచుగాగమంలోని ఇకారంతోనే యతి వేశాడనడానికి వీలుంది. ఇయు దాగమం రానప్పుడుకూడా ఇంచుగికారంతో యతిని ప్రాచీనులే వేశారు కదా : ఇంచుగాగమంలోనేకాదు-ఎను, ఎదు, -ఎడి వీటిలో కూడ స్వర యతిని ఆధునికులు వేశారు. తిరుపతివెంకటకవులూ, వారి శిష్యులూ యిటువంటి ప్రయోగాలు చేశారు. సౌందరనందం (ఉపదేశము:34) వీరు చూపిన ప్రయోగం పై మార్గాన కాకున్వర యతిగా చెల్లుతుంది. ఏమైనప్పటికీ కొత్తగా గ్రహించవలసిన యతిభేదాలంటూ వీరు ప్రతిపాదించిన ఐదింటిలోనూ లక్షణశిరోమణి అంగీకరించిన నాలుగోభేదం-(పు. 13). తప్ప తక్కిన నాలుగూ బలమైన కవి ప్రయోగాలు దొరికేవరకూ అంగీకారాలు కావనడమే నమంజనం. విశేషించి '....కూర్మి నందన....విజ్ఞాపింప....'ను తద్యవవ్యాజయతిగానూ నమర్చింపవచ్చుగదా.

దుష్కర ప్రాసాదుల విన్యాసాన్నీ క్రమవికాసాన్నీ వీరు నిర్ూపించిన తిరు ప్రశంసనీయం. వీరి నిశితపరిశోధనా దృష్టికి యిది చక్కటి.

నిదర్శనం. ఇవి యెక్కువగా దేశీచ్చందస్సులోనే కనబడటం ప్రాస స్వభావాన్ని సూచిస్తుందనడం కూడా సమంజసమే.

అంత్యప్రాసకు సంబంధించి చందఃకర్తలు చెప్పిన లక్షణాలను 'అంత్యప్రాస = ఒక వివరణము' అన్న వ్యాసంలో క్రోడీకరించారు. వ్యాఖ్యాతలు చేసిన సమన్వయాలను పరామర్శించడంతో పాటు పాదాది ప్రాసాక్షరాన్నే అంత్యప్రాసకు కూడా స్వీకరిస్తే 'లెస్సగా' ఉంటుందన్న రంగకవి నూచనను వీరు వెలికితీసి విపులీకరించారు. అనంతర వ్యాసంలో ప్రాసశబ్దాన్ని నిర్వచించి చందఃకర్తలు వివరించిన అనుప్రాసకీ ఆలంకారి కులు రూపించిన అనుప్రాసకీ గల భేదాన్ని స్పష్టంగా చిత్రించారు. 'చంద శ్వాత్రమున వద్యపాఠ ద్వితియాక్షరమునకు ప్రాసమని సంజ్ఞ యున్నప్పుడు దానియొక్క పునః పునః ప్రయోగమే అనుప్రాస ఘనబడుట చందశ్వాత్ర మున యుక్తమై యున్నది. ప్రాసాక్షరముకంటె భిన్నమయిన అక్షరముల యొక్క ఆవృత్తి చందశ్వాత్రమునకు సంబంధించిన అనుప్రాసము కాదని తెలియదగును' (పుటలు 60-61). ఇది శ్రీరాజుగారి వాదంలోని సారాంశం. ఈ భేదాన్ని కొందరు చందఃకర్తలేకాదు వ్యాఖ్యాతలయిన శ్రీయుతులు వేదూల, రావూరి ప్రభృతులుకూడ గుర్తించకపోవడం విశేషం. ఇది పీఠి పరిశోధనా ఫలితంగా చెప్పవచ్చు.

అప్పకవి నిరూపించిన అగ్రాహ్యవశులనూ, అగ్రాహ్య ప్రాసలనూ, యితర చందఃకర్తల లక్షణాలతో సరిపోల్చి తరువాతివ్యాసంలో సుదీర్ఘంగా చర్చించారు. వీటిలో లక్షణ శిరోమణి అంగీకరించిన ట-తవర్గయతిని, సంభావన వడినీ (మ-వ), 'ర-ల యతిని అంగీకరించాలని బహులక్ష్యలక్షణ పరిశోధనలో వీరు నిష్కర్షించడం శ్లాఘనీయం. ఈ సందర్భంగా కూచి మంచి వెంకటరాయల (సుకవి మనోరంజనము) మార్గాన శకటరేఫ లకా లకు మైత్రిని సమ్మతించాలని వీరు ప్రతిపాదిస్తూ రామాభ్యుదయం నుంచి ఒక ప్రయోగం ఉద్ధరించారు. '....నీ, లిగి కల్పింపు నెలుంగిడుం జెవికవల్ తిక్కించు....' (2-21). ఇది సరియైన లక్ష్యంకాదు. సంయుక్తాక్షరయతినియ మూన్ననుసరించి యిక్కడ లకారానికి లకారంతోనే '....నీ లిగి ....కవల్ తిక్కించు' యతి చెల్లినదనవచ్చుకదా? కాబట్టి అ-ల-ల మైత్రికి యింకా బల

మైన లక్ష్యాలు ఇచ్చి వుండవలసింది. ఇక్కడ మరొక్క విశేషముంది. 'కవ' యుగళార్థకం కాబట్టి 'కవల్' అన్న బహువచనరూప ప్రయోగం పొరపాటనీ, 'చెవి కవన్ టిక్కించు' అని పాఠాన్ని నవరిస్తామనీ అంటారేమో. ఆ వక్షంలో ఈ యితికి అవకాశం వుంటుంది. ఆ-ల లకు యతిప్రాసలు చెల్లిన లక్ష్యా లనేకంకలవంటూ పాఠాంతరాపేక్షకల యలాటి లక్ష్యాన్ని ఉట్టింకించడ మెందుకు ?

ఇక-ఎనిమిదో వ్యాసం. ఇది శ్రీరాజుగారి భాషాశాస్త్ర పరిచయ్యాన్ని ద్రావిడభాషా పరిశీలనాన్ని వట్టియిచ్చే వ్యాసం. శకటరేఫ అను సనుత్తను వివరిస్తూ తెలుగులోని సాదు, శకటరేఫాల స్వరూపాలను అవిష్కరించడానికి యిందులో ప్రయత్నం జరిగింది. లఘులకారం, అలఘులకారం, వర్ణాంతర మైన లకారం ఉన్నట్లే లఘురేఫం అలఘురేఫం, వర్ణాంతరమైన రేఫం తెలుగులో ప్రవర్తిస్తున్నాయని యీ వ్యాస సారాంశం.

కానీ, శ్రీరాజుగారి ప్రతిపాదనకు బాధకాలనేకం కనిపిస్తున్నాయి. 'ఆ వర్ణము ప్రాచీన కాలమున ట-ర మధ్యస్థోచ్ఛారణము కలిగియున్న ప్రత్యేక వర్ణము....' (పు. 105) ప్రాచీనకాలమంటే తెలుగుభాషయొక్క ప్రాచీన దశయందా ? లేక మూలద్రావిడ దశయందా ? తెలుగులోని శకటరేఫకు మూలవర్ణం మూలద్రావిడభాష (Proto-Dravidian) లోని ధంతమాలీయ స్పర్శం (unvoiced unaspirated apico-alveolar plosive) అనీ, దానికి అవదాదిగానే ప్రవృత్తి అనీ, అదే పుత్రికాభాషల దశలో అజ్ఞాద్యస్థితి (inter vocalic position) లో స్పర్శగుణాన్ని కోల్పోయి అధిక కంపిత (more trilled) గుణాన్ని సంక్రమింప చేసుకుని శకటరేఫగా నిర్దింపిందనీ శాస్త్రవిదుల నిర్ణయం.

'వర్ణమాలలోని ఆ-ర లకు తోడుగా ప్రాథమికముగా భిన్నాక్షరమై యుండి ఉచ్ఛారణమున నసంతర కాలమున రేఫముగా మారిన దానిని అలఘురేఫమని చెప్పవచ్చును. ఒకానొక వర్ణమున కిట్టివిధమైన పరిణామ మేర్పడునాటికి అవర్ణము యొక్క ఉచ్ఛారణమునకూడ మార్పు సంభవించి రెండింటి ఉచ్ఛారణమున సామ్యముండుటచే అవర్ణ లేఖన రూపమే దీనికిని

గ్రహింపబడి యుండవచ్చును.' (పు. 106). రాజుగారి ఈ ప్రతిపాదన మరింత వివరణను కోరుతున్నది. ప్రాక్కాలిక శాసనాల లిపిలీరును పరికిస్తే ఈ దంతమూలీయ అతికంపిత వర్ణాన్ని నిరూపించే లిపిచిహ్నం బండి చక్రం ౫ లా కనిపిస్తుంది. క్రమంగా ఈ రేఖాసంకేతం ఎన్నెన్నో మార్పులు పొంది నేటికి 'అ' గా రూపెత్తింది. బండిచక్రాన్ని పోలిన లిపిచిహ్నం కలిగి - సాదురేఫ మాలికయే శకటరేఫ అంటారు కాబట్టి - యించుమించు సాదురేఫోచ్చారణం కలిగిన ఈ వర్ణాన్ని 'బండిరా' అనీ, దీనిని సంస్కృతీ కరించి 'శకటరేఫ' అనీ పరిభాషించడం పరిపాటి అయింది. ఇంతచేసి లఘురేఫ మంటున్న సాదురేఫానికి య, ల, వ లవడంగా నిరూపితమయిన లఘులము భేదాలకువలె ఏ నన్నివేశాలలో అలఘురేఫోచ్చారణం సిద్ధిస్తుందో చెప్పలేదు. ల-శ లకు వలెనే బిన్న వర్ణత్వ స్థాపనకై ర-అ లకు కూడా - నీరు:నీలు, మీరు:మీలు, వేరు:వేలు వంటి కనిష్టభేదక పదయుగళాల(minimal pairs)ను సృష్టప్రతిపత్తికోసం చూపిస్తుండవలసింది. అలు, ఏలు, చెలువు, దూలు, నూలు-మొదలయిన పదాలలోని శకటరేఫ మూలద్రావిడ భాషలోని దంతమూలీయ తకారం నుండి యేర్పడ్డది. సాదురేఫకు ద్విత్వస్థితిలేదు. అల్లు, కొల్లు, గొల్లె, బల్లె-ఇట్టిచోట్ల శకటరేఫమే ప్రవర్తిస్తుంది.

పు. 107 లో ఉల్లేఖితమయిన లిపిచిహ్నం 'అ' శకటరేఫమో లేక తమిళభాషలో ధ్రు అన్న రేఖాసంకేతానికి తెలుగులిపి సంకేతమయిన 'అ' (మూర్ధన్య పార్శ్వకాంతస్థోష్ణ) వర్ణమో సృష్టంగా లేదు. 'అ' కారమన్న భావనతోనే చర్చకుపక్రమిద్దాం. 'అ' కారము ముందలఘురేఫముగను, తర్వాత లఘురేఫముగను మార్పునొందినదని యూహింపవచ్చును. (పు. 107) ఈ ఊహ సాదురేఫ మాలికాస్థిత్యానికే యెనరు పెట్టుతున్నది. మూలద్రావిడంలో సాదురేఫ (apico-alveolar flap) కలదనీ అది సాదురేఫగానే జన్యభాషలలో నిలిచిందనీ శాస్త్రకారులు ఏకవాక్యంగా రుజువు చేశారు. పు. 107-19 అధోజ్ఞాపికలో సూచించినట్లుగా వ్రేలు-త్రిపులలోని క్రావడికి మూలవర్ణం 'అ' కారమని పేర్కొనడం సుపరిక్షితంకాదు. వాస్తవంగా ఈ రెండు పదాల సంయుక్తతలోని ద్వితీయ వర్ణానికి మూలరూపం మూలద్రావిడంలోని సాదురేఫమేకాని 'అ' కారం కానేకాదు.

'వర్ణవ్యత్యయముచే పదాది సంయుక్తాక్షరమున ద్వితీయ వ్యంజనముగా నేర్పడిన రేఫమునకు లోపము సిద్ధించుచున్నట్లయినచో అది అలము రేఫము' అని శ్రీరాజుగారి ప్రతిపాదనము. దీనికి అతివ్యాప్తి దోషం వుంది. క్రింద, క్రొత్త, క్రోవి, ప్రాత్ర, పువ్వు, పేలు, ప్రొద్దు, ప్రోలు, బ్రతుకు, మ్రింగు-మున్నగు పదాలలోని పదాది సంయుక్తత యందలి ద్వితీయ వర్ణమైన సాధురేఫానికి మూలం మూలద్రావిడభాషాగతమైన 'అ' కారమే మూలమని నిష్కర్షించవచ్చుగాని త్రాచు, త్రిప్ప, ద్రొబ్బు, మాను-మొదలైన పదాలలోకూడ సంయుక్తతలోని రేఫ లోపించి తాచు, తిప్ప, దొబ్బు, మాను రూపాలు సిద్ధిస్తున్న కారణంగా ఇందలి రేఫకు మూలం 'అ' కారమని నిర్ణయించడం సరికాదు.

సారాంశమేమనగా తెలుగునందలి సాధురేఫ స్థితిని కింది చిత్రంలో వలె ప్రదర్శించవచ్చు.

మూ. ద్రా. 'అ' ^{*} _____ |
 మూ. ద్రా. త (>'అ') ^{*} _____ తెలుగు 'ర'
 మూ. ద్రా. ర ^{*} _____ |

అక్కడక్కడ మరికొన్ని నవరణలు యీ వ్యాస సంకలనంలో అవసరమనిపిస్తుంది. మాదిరికి కొన్ని: 'డ-ద' లు క్రమముగా మూర్ధన్యము, దంత్యమునై నమిపోత్పత్తి స్థానములను కలగియున్నవి' (పు. 69). 'డ' కు వర్ణోత్పత్తిస్థానం మూర్ధం. 'ద' కు వర్ణోత్పత్తిస్థానం పై ముందుదంతాల వెనుకభాగం. ఈ రెండు వర్ణోత్పత్తి స్థానాల మధ్య దంతమూలం, కఠినతాలువు అన్న మరిరెండు వర్ణోత్పత్తిస్థానాలు అమరివున్నాయికదా. రెండింటికీ యింత అంతరం వుండగా నమిపోత్పత్తి స్థానములనడం సమంజసమా; 'దావల-దావల....' మున్నగు జంటలలోని డకార ఘటితాలు ప్రాచీనాలు; డకార ఘటితాలర్వాచీనాలు.

'ర-లలు రెండును క్రమముగా మూర్ధన్యము, దంత్యమునై నమి

పోత్పత్తి స్థానమును కలిగియున్నవి. ఈ అభిప్రాయం సిద్ధాంతకాముడి నిర్ధారణ కనుప్రాసంకావచ్చు. కానీ తెలుగుల ఉచ్చారణలో ఇవి రెండూ దంతమూలీయాలు. మొదటిది తాడితం; రెండోది పార్శ్వకం. ప్రాతిశాఖ్యల చూపులలోనూ ఇవి దంతమూలీయాలే.

...భిన్నములయిన లేఖన చిహ్నములుండుటయే ప్రత్యేక వర్ణత్యమున కొక నిదర్శనము' (పు. 98). ఇది అతివ్యాప్తి దోషదూషితం. తెలుగులో అనునాసిక వర్ణాలన్నింటికీ ప్రత్యామ్నాయ లిపిసంకేతం (cover symbol) అయిన పారిభాషిక బిందువు (◌)ను భిన్నరేఖాంకితం కారణంగా భిన్నవర్ణంగా నిర్ధారించవచ్చునా.

ల-ళల భిన్నవర్ణత్వాన్ని స్థాపించనెంచి వుదాహరించిన మాటల జంట కల-కళ సనియైనవి కావు. రెండూ భిన్నభాషాగతాలు. మొదటిది తెలుగుమాట; రెండోది శకార ప్రభావంచే యేర్పడ్డ సంస్కృతసమం. ఈ రెండు వర్ణాల భిన్నత్వాన్ని స్థాపించడానికి తాలు (పొల్లు)-తాళు (సహించు) వంటి జంటను చూపిస్తుంటే బాగుండేది.

పైన సూచించిన సవరణలూ వివరణలూ చిన్న చిన్న నెరసులు; ఈ పరిశోధనా వ్యాసాల స్థాయికి చెప్పుకోదగ్గ భంగం కలిగించేవికావు. మొత్తం మీద ఈ యెనిమిది వ్యాసాలలోనూ మంచి పరిశోధనా, చక్కటి అవగాహనా, సనియైన సమన్వయమూ కనబడుతున్నాయి. శాస్త్ర విద్యార్థులకే కాదు; అధ్యాపకులకు సయితం ఇవి బహుపకారకాలు. రచయితకు మనఃపూర్వకమైన అభినందనలు.

- తూమాటి దొణప్ప

అ-ల. రయతిమైత్రికి "నీలిగి కల్పివ్వు ...." (పుట-86, 87) అనేది లక్ష్యమును చూపుట తొందరలో జరిగిన పొరపాటనియు; ఎనిమిదవ వ్యాసము, ఆధునిక భాషాశాస్త్ర గ్రంథములను పరిశీలించక సంప్రదాయ శాస్త్ర గ్రంథములపై ఆధారపడి రచింపబడినదనియు మనవి.

- గ్రంథకర్త

డా॥ బొడ్డుపల్లి పురుషోత్తం

తెలుగు శాఖ

నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం

నాగార్జున నగర్

అభినందన

డాక్టర్ నడుపల్లి శ్రీరామరాజుగారు, నాయందభిమానంలో అభి ప్రాయార్థం పంపిన 'చందోవ్యాసావళి' అనే ఎనిమిది వ్యాసాల చందో విమర్శ పుస్తకాన్ని స్థలీపులాకంగా చూచి, ఎంతో ఆనందించాను.

కేంద్రీయ విశ్వవిద్యాలయ కార్యస్థానంలోని ఉద్యోగి, చంద శ్వాత్రంలో కృషి చేసి డాక్టరేటు పట్టం సంపాదించటమే కాక, తమ పరి శోధనలో గల ఉపజ్ఞతా పూర్వకమైన విషయాల్ని వ్యాసరూపంలో ఆవిష్కరిస్తుంటే ఆనందజనకం కాకుండా ఉంటుందా! పీఠేకశాల లోనో ఉపన్యాసకులై నిత్యజీవితంలో విద్యార్థులకు తాముగా కనుగొన్న సత్యాల్ని బోధిస్తూ, వాని నిగ్గుతేల్చే అవకాశం కలవారైతే ఇంకెంత బాగుంటుందో అనిపించింది. 'అధీతిబోధాచరణప్రచారాల' వల్లగాని సమగ్రవ్యక్తిత్వం చేకూరదని కదా! మన పెద్దల ఆశయం. అటువంటి అవకాశం డాక్టర్ రాజుగారికి కలగాలని నా హృదయపూర్వకాకాంక్ష.

చందశ్వాత్రం మీద తెలుగులో ఇంతవరకు సమగ్రమైన పరిశీలనం జరగలేదు. ఏ ఒకరో చేసినా అది వెలుగు చూడలేదు. ఈ సుదృఢ అనంభ్యాక నిద్ధాంత వ్యాసాలు ముద్రితమౌతుంటే కొన్ని మాత్రం వెనుకబడ్డాయి. అంటే వాటి ముద్రణపట్ల తత్కర్తలకంతగా ఆగ్రహం లేదని అర్థం. దానికి కారణం వారికృషిపై వారికి ప్రత్యయం లేదేమో॥

సాహిత్య అకాడమీ చందోగ్రంథాలకు కొన్ని వ్యాఖ్యలు ప్రచురించింది. అప్పకవీయాదులకు ప్రత్యేకంగా భావప్రకాశికాదులు వెలువడ్డాయి. వానికంటే ఈ 'వ్యాసావళి' లో వైలక్షణ్యం గోచరిస్తుంది. తానుగా పరిశీలించిన అనేక విషయాలిందులో ఉద్ఘాటితం.

వ్యాకరణానికి, చందస్సుకు, అలంకారాలకు ఇప్పడంతగా ప్రాధాన్యం లేదు. వీటిని అధ్యయనం చేయకపోయినా రచనా వ్యాసం గాని కేవిధమైన అభావం లేదు. ఇవి చదువుకొని మరింత నిర్దిష్టంగా, నిర్దిష్టంగా వ్రాయగల్గటముందనే అభిప్రాయం అప్పకవి చెప్పాడు :
(1-57)

చందోలంకారాదుల
యందలి పాల్గెల్ల తుదిని వ్యర్థము కావే
సుందరమగు వాక్యముల
పొందెడిగి రచించు బుద్ధిపుట్టక యున్నన్.

ఇప్పటివారు తమకు లోచినట్లు వ్రాస్తుంటారు. అందులోని బాహ్య సౌందర్యం విషయం అంతగా పట్టించుకోరు.

తెలుగులో వెయ్యేండ్లు అంతటి ఉదాత్త హృద్య పద్య విద్య పరిణతి చెందిందంటే, అది ఆ భాషకుగల సహజశక్తిని, తద్వాషీయుల సుస్థిర సౌందర్య దృషిని సూచిస్తుందనటం అతిశయోక్తి కాదు. ఈ సందర్భంలో Edward Sapir భాషా శాస్త్రజ్ఞుని వాక్యాలు సంస్మరించదగినవి :

Latin and Greek verse depends on the principle of contrasting weights ; English verse, on the principle of contrasting stresses ; French verse, on the principles of number and echo ; Chinese verse, on the principles of number, echo and contrasting pitches. Each of these rhythmic systems proceeds from the unconscious dynamic habit of the language falling from the lips of the folk. Study carefully the phonetic

system of a language, above all its dynamic features and you can tell what kind of a verse it has developed or, if history has played pranks with its psychology, what kind of verse it should have developed and some day will' (Language, 1970-P. 230)

ఇప్పుడే శాస్త్రకృషి అయినా విశ్వజనీనంగా సాగాలి. ధ్వని శాస్త్ర నియతి బాగా అవగాహన అయితేకాని, మన పూర్వుల కృషికి బాగా విలువకట్టడం కుదరదు. ఆధునిక రచయితలు యథేచ్ఛగా స్వచ్ఛందమైన చందస్సులో రచిస్తున్నారు. కాని ఇది జాతి కెంతవరకు రుచిస్తుందో; రుచించనప్పుడు ముందు ముందు రచయితలు పద్యరచనకే పూనుకోవచ్చు. పద్యరచనే ఆంధ్రజాతి హృద్గతుల్ని బాగా నిరూపించేది అవుతుందేమో; అప్పుడు మళ్ళీ మన చందోగ్రంథాలపై మక్కువ కల్గవచ్చునేమో; చెప్పలేం.

అందుచేత డాక్టరు గాజుగారి (పీరు బాషాశాస్త్రంకూడ అధ్యయనం చేసినవారు కాబట్టి) భవిష్యత్ వ్యాసంగం ఇంకా విస్తృత ప్రాతిపదికపై సపీర్ సూచించినట్లు సాగాలని ఆకాంక్షిస్తున్నాను.

ఇప్పటి పీరి ఆసక్తిని హృదయ పూర్వకంగా అభినందిస్తున్నాను.

బొడ్డుపల్లి పురుషోత్తం

నివేదనము

ఇది తెలుగు చంద్రాత్మమునకు సంబంధించిన ఎనిమిది పరిశోధక వ్యాసముల సంపుటి. నేను, 1982 అక్టోబరులో దాక్టరేట్ పట్టము పొందిన తరువాత చేసిన పరిశోధన వ్యాసంగమిది.

పరిశోధన దృక్పథములో నాక అంశమును స్వీకరించి, దానికి సంబంధించిన విషయములను సమన్వయపరచి, దానిపై పూర్వము వెలువడిన అతిప్రాయములను సమీక్షించి వ్యాఖ్యాన పూర్వకముగ చర్చించి, స్వీయాలిప్రాయములో సారాంశమును ప్రకటింపబడి యనునది పరిశోధన మనిపించుకొనును. సాహిత్యమున విమర్శ యనునదికూడ పరిశోధన యందలి భాగముగనే వ్యవహరింపబడుచున్నది. కాని సాహిత్య శాస్త్రముల పరిశోధన కావడము పొసగదు. కాగా పరిశోధనమనునదియే విస్తృతార్థమును కలిగి వాఙ్మయ శాఖలన్నిటికిని తగియున్నది. ఈ అలిప్రాయములో నిందలి వ్యాసములు పరిశోధక వ్యాసములనబడినవి.

వాఙ్మయమున సారాంశముగ సాహిత్య విషయములకంటె శాస్త్ర విషయములందు వెలువడు పరిశోధక రచనల సంఖ్య తక్కువగనుండును. చందము సాహిత్యమునకు సంబంధించిన యొక శాస్త్రము. ఇది వేదమునకు చెప్పబడిన షడంగములలో నొకటి. ఇది సాహిత్యమునకు విహారాచారన రూపమైయుండి రసవాహిక యగును. ఈ చంద్రాత్మముపై వండితాగ్ర గణ్యులనేకు లింతకు పూర్వము విస్తృతమైన పరిశ్రమచేసి యుండిన కారణముచే దానినిగూర్చి క్రొత్తగా పరిశోధన చేయుటకేమియు లేదని స్థూల దృష్టి కనిపించవచ్చును. సూక్ష్మేక్షికలో పరిశీలించిన యెడల కొన్ని విషయములను చర్చించి, నిర్ణయములను ప్రకటింపవలసిన అవశ్యకము

• కీర్త, వ్యాకరణము, చందస్సు, నిరుక్తము, జ్యోతిషము, కల్పము అను నవి ఆరును వేదాంగములు.

కలదని తెలియగలదు. ఆవిధమైన దృష్టితో కొన్ని అంశముల నెన్నుకొని రచించిన వ్యాసముల సమాహార మీ "చందోవ్యాసావళి".

ఇందలి తొలివ్యాసమున యతిప్రాసలు చందమున కలంకారములని ప్రతిపాదించబడినది. యతి పరిశీలనము, ఉభయయతి స్వరూప పరామర్శనము, ఐదు క్రొత్తయతుల నిరూపణము రెండవ వ్యాసమున జరిగినది. పద్యరచనమునకు మాత్రమే సంబంధించిన శబ్దాలంకార ప్రాసలయొక్క ప్రారంభదశా ప్రదర్శనము మూడవ వ్యాసమున కలదు. నాల్గవ వ్యాసమున శబ్దాలంకార ప్రాసల లక్షణ సమన్వయము చూపబడినది. శబ్దాలంకార ప్రాసములందలి అంత్యప్రాస వివరణము, దానిపై లాక్షణికుల అభిప్రాయముల పరామర్శ మొదలగునవి ఐదవ వ్యాసమైనది. ప్రాసాను ప్రాసల భేద సాదృశ్యము లారవ వ్యాసమున చర్చింపబడినవి. అప్పకవి చెప్పిన అగ్రాహ్యవళిప్రాసల ఔచిత్యానౌచిత్యముల సమాలోచన మేడవ వ్యాసమున చేయబడినది. రేఫ, శకటరేఫలు లఘులము రూపములనియు, శకట రేఫము ప్రత్యేక వర్ణము కాదనియు వ్యాకరణమున చెప్పబడియుండ; ర-అలు భిన్నవర్ణములని చందశాస్త్రముచే నిర్ధారిత మగుచున్నది. ఈ యభిప్రాయమును సాకల్యముగ పరిశీలించి, వానికి సమన్వయము చూపినచో అలసురేఫ - అవర్ణములు ప్రాథమికముగ భిన్నములై యుండవచ్చునని ఊహించుట కవకాశము కలుగుచున్నది. చిట్టచివరిదగు ఎనిమిదవ వ్యాసము సందేహద్విషయ వివరణము కావింపబడినది. ఈ విధముగ పైఅంశము

ఈ వ్యాసరచనమునకు ఆచార్య శ్రీ తూమాటి దొణప్పగారి నూచనము దోహదకారియైనది. వారు, డాక్టరేట్ పట్టమునకు జరిగిన మౌఖిక పరీక్షలో 'శకట రేఫము వర్ణము కానప్పుడు, ర-అలకు మైత్రి నిషిద్ధమని చెప్పటకు గల కారణమే' మని ప్రశ్నించిరి. నేనప్పుడు చెప్పిన సమాధానమునకు సంతృప్తి నొందక 'ఇంకను పరిశీలింపు' మనిరి. తరువాత, 'ఈ అంశముపై నిజముగ నొక ఎమ్. ఫిల్. పట్టమునకు తగినంత పరిశోధనము చేయదగున'నికూడ వారు నూచన కావించిరి.

లనుగుర్చి నేనూహించినరీతి కొన్ని అభిప్రాయముల నీవ్యాసములందు ప్రకటించితిని. సహృదయు లిందలి దోషములను మన్నించి తెలిపిన యెడల దిద్దుకొనగలవాడనని నవినయముగ మనవి చేసికొనుచున్నాను. ఈ సందర్భమున -

నాకు సాహిత్య శల్కృత్యపదేశమొనర్చి నా పరిశోధనరంగమునందే కాక, జీవితరంగమునందును, అకుంతితమైన మార్గదర్శకత్వము నెరిపుచున్న అస్మద్గురువర్యులు కళావ్రహ్మ ఆచార్య శ్రీ దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని గారికి నమస్సుమాంజలి ఘటించును.

నా పరిశోధక వ్యాసంగమును నదా ప్రోత్సహించు విద్యవృత్తులు కేంద్రీయ విశ్వవిద్యాలయాంధ్రాచార్యులు, ప్రొఫెసర్ కొత్తవల్లి వీరభద్రరావు గారికిని, డా॥ జి. వి. సుబ్రహ్మణ్యం గారికిని, డా॥ శ్రీమతి సి. ఆనందారామం గారికిని వినయాంజలులు సమర్పించును.

నావట్ల ఎనలేని ఆదరణ చూపు సౌజన్యమూర్తులు, నాకు పరిశోధకోత్తేజమును కలిగించు విజ్ఞానతేజోమయులు సిగు కేంద్రీయ విశ్వవిద్యాలయోపాధ్యక్షులు, ప్రొఫెసర్ బి. ఎస్. రామకృష్ణగారికిని; నా పరిశోధనము నిరంతరాయముగ సాగుటకు హర్షిక సహకార మందించు సహృదయులు కేంద్రీయ విశ్వవిద్యాలయ రిజిస్ట్రార్, శ్రీ పి. వి. జార్జి గారికిని కృతజ్ఞతాంజలు లొనర్తును.

ఈ గ్రంథమునందలి కడపటి వ్యాసమును రచించుటకు ప్రేరకులై నా పరిశోధనోత్సుకతను ద్విగుణీకృత మొనర్చిన నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయాంధ్ర కాఖ్యాధిపతులు ఆచార్య శ్రీ తూమాటి దొణప్పగారికి కృతజ్ఞతా బద్ధుడనై యుందును.

నాలోని పరిశోధక జిజ్ఞాసయను జ్యోతిని స్నేహసీక్తము కావించి దేదీప్యమాన మొనర్చిన వారును, నిరుపమాన మైత్రికి ప్రతిరూపులు నైన కేంద్రీయ విశ్వవిద్యాలయ 'విజ్ఞానవేదిక' మిత్రబృందము వారిని కొనియాడకుండజాలను.

ఇందలి 'యతిపరిశీలనము-క్రొత్తయతులు' అనేది వ్యాసమును దయతో ముద్రించిన 'సప్తతి' (ఆగస్టు, 1982) పత్రికాధిపతులకు దన్యవాదములు చెప్పుదును.

ఈవ్యాసములు రచించు సందర్భమున నేననేక గ్రంథములను సంప్రదించితిని. ఈవిధముగ సహకారమందించిన గ్రంథ రచయితల కందరికిని నమోవాకము లర్పింతును.

అశ్వీయకా భావముతో ముఖపత్రమును వ్రాసియిచ్చిన కవిమిత్రుడు శ్రీ రవీంద్రరెడ్డిగారికిని, పరిశోధక విలువలను గుర్తించి గ్రంథప్రచురణ భారము వహించిన శ్రీసత్యప్రచురణల వారికిని హార్దిక నమస్కృతు లొనరింతును.

ఈ సందర్భమున నాకు పరమపూజ్యురాలై నా మనుగడ కాధారమైన నా మాతృదేవత శ్రీమతి ఆదిలక్ష్మిగారికి సభక్తిక ప్రణామము లర్పింతును. నాకన్నివిధముల చేదోడు వాదోడై నిలిచిన నా భార్య చి॥ సో॥ అరుణకు నా ఆశీస్సులు.

నడుపల్లి శ్రీరామరాజు

వ్యాసానుక్రమణిక

1. యతిప్రాసలు - చందోఽలంకారములు	1
2. యతిపరిశీలనము - క్రొత్తయతులు	5
3. శబ్దాలంకారప్రాసలు - ప్రారంభదశ	21
4. శబ్దాలంకారప్రాసలు - లక్షణసమన్వయము	32
5. అంత్యప్రాస - ఒక వివరణము	44
6. ప్రాసము - అనుప్రాసము	54
7. అగ్రాహ్యవశిప్రాసలు - ఒక సమీక్ష	64
8. రేఫము, అలఘురేఫము - వర్ణాంతరరేఫము	97
ఉపయుక్తగ్రంథములు	113

యత్తిప్రాసలు - చందోలంకారములు

కావ్యమునకు రసభావాదులు అంతస్వరూపమును, చందశబ్దములు బాహ్యస్వరూపము సగుచున్నవి. అయినచో కావ్యమునకు గల అలంకారములు అంతస్వరూపమునకు అర్థాశ్రయములు కాగా, బాహ్యస్వరూపమునకు శబ్దాశ్రయము లగుచున్నవి.

సమగ్రమైన కావ్యవ్యక్తమునకు పద్యముతోపాటు చందోబద్ధముకాని శేషల వచనముకూడ సమానముగా లోర్పరుచుండుట వలన కవిత్వమునకు చందము బచ్చికమగుచున్నది. రసవత్కవిత్వము చందమునందు నిలబడింపబడినచో కవితానంద మమందమై యుండును. చందోరూపమున నున్న కవిత్వము లయాన్వితమై పతిరల నానందపరపకులను గావించును. ఇట్టి ప్రయోజనము చందో విరహితమైన వచనమునకు లేకపోవుచున్నది. అనగా కావ్యము యొక్క బాహ్యభాగము చంద మినుమడింపజేయుచున్నదని తెలియుచున్నది. ఈ విరముగ చందము అలంకారత్వమును పొందుచున్నది. అనగా చందఃప్రయోగము గురులమువుల మూలమున శబ్దాశ్రయమై శబ్దాలంకార మగుచున్నది. చందముతోపాటు తదంగములైన యత్తిప్రాసలును నియతాక్షర నియమిత స్థాన మైత్రులను కలిగియుండి శబ్దాలంకారము లగుచున్నవి.

"అలంక్రియతే అనేన ఇతి అలంకారః" అని అలంకార శబ్దమునకు ప్యుత్పత్తి చెప్పరు. దేనిచే అలంకరింపబడుచున్నదో అది అలంకార మగుచున్నది. అలంకార శాస్త్రము స్మృతసరించి యమకాదులును, ఉపమాదులును మాత్రమే అలంకారములు. చందోవిధిచే యత్తి ప్రాసలుకూడ కావ్య సౌందర్యమును ద్విగుణీకృతము గావించుచుండ, అలంకారికులు బానిసకూడ అలంకారములని ఏల పేర్కొనలేదనెడి ప్రశ్నకు నమరాసము

చెప్పవలసియున్నది. కావ్యముయొక్క బాహ్యస్వరూపమైన చందము కదమ
 గాత్రములవలెనే పరమేశ్వర ప్రసాదితమును విశ్వాసముతో అనాదినుండియు
 ప్రత్యేక గాత్రముగ నావిర్భవించి వర్ధిల్లి సది. అందుపలన చందస్సంబంద
 మైన విషయములను, ప్రస్తావించవలసిన అవశ్యకము అలంకార గాత్రమునకు
 లేకపోయినది.

చందర్గాత్రమునందుకూడ యరిప్రాస లలంకారములుగా చెప్పబడవు.
 "సంపద్విరామ పాదాశ్చ దేవతా స్థాన మక్షరం, వర్ణః స్వరాః విధి ర్యుత్తం
 ఋత్యుందో గతో విధిః" అని భరతుడు చెప్పిన చందో రగాంగము లంద
 యరి ఒకయంగమగుచున్నది. తెలుగులో నున్నట్టి ద్విరీయాక్షరప్రాసము
 సంస్కృతమునందు లేకపోవుటచే దాని ప్రస్తావమందు కానరాదు. "అద్యో
 వశ్చిద్విరీయో వర్ణఃప్రాసః" అని వాగనుశాసనుడును, "చరణాద్యక్షరమే
 వది చరణంబు ద్విరీయవర్ణ సమిలియై ప్రాసంబ"ని కవిజనాశ్రయకారుడును
 తెలుగు యరిప్రాసల లక్షణములను వక్కాణించిరి కాని, వానిని అలం
 కారములుగా చెప్పరైరి. యరిప్రాసలు చందస్సునకు తద్వారా కవిత్వము
 నకు శోభాతిశయమును కూర్చునవియైనను; తెలుగు చందమున కవి నియత
 లక్షణములగుటచేత, అలంకారము లైచ్చికములై యుండిపలయునే కాని నియ
 తము కారాదనెడి కారణమును పురస్కరింయకొని, వానిని ప్రత్యేకించి అలం
 కారములుగా చందోలాక్షణకులు పేర్కొనలేదు.

శబ్దాలంకారములు అర్థముతో ప్రమేయములేక శబ్దము నాశ్రయించి
 యుండు విధమున యరిప్రాసలును అర్థము నపేక్షింపక అక్షర మైత్రిని
 మాత్రమే కలిగియుండును. శబ్దాలంకారములందు అక్షర స్థాన లేదమును
 బట్టి సంఖ్యాలేద మేర్పడియుండ యరి ప్రాసలలో అక్షర మైత్రిలుపై
 ఆధారపడి సంఖ్యాలేదమేర్పడినది. శబ్దాలంకార ప్రయోగము ఔచిత్య
 భాసురముగ నున్నచో సార్థక మగును. లేనిచో కావ్యమును అథమ
 స్థితికి దిగజూర్చును. యరి ప్రాసలు మాత్రము పద్యకవిత్వమునకు పోషక
 ములైనచో ప్రయోజనకరములగును; కానిచో శబ్దాలంకార తుల్యములై
 తుష్టిని చేకూర్చునుకాని, వీని వలన కావ్యమున కథమత్వము చేకూరదు.
 ఇవి చందోలాంగములగుటయే దీనికి కారణము. వీనిని లాక్షణకు లలంకార

ములని పేర్కొనకుండుట కిదియు నొక హేతువు. కవి పరిభావంచు
 లైనచో యతిప్రాసలచేత పద్యశిల్పమున కనల్పముగ నూడిగము చేయిం
 చును. అక్షరమైత్రు లప్రయత్నముగ నేర్పరును. అప్పుడవి రసాను
 కూలము లగును. ప్రయత్నించి హర్షబడిన యతి ప్రాసలు లక్షణవంశము
 లైనప్పటికిని, ఆత్మరూపమైన రసమున కొక్కొక్కప్పుడు ఉపస్కారక
 ములు కాకపోవును. అట్టివానిచే కావ్యర్యమునకు హాని లేకపోయినప్ప
 టికిని రసానందనిధి కవి హేతువులు కాజాలవు. శార్థికమైన ప్రయో
 జనము మాత్రము చేకూరగలదు. కావుననే యతిప్రాసలు కావ్యమున
 కవశ్యలక్షణములు కారాదనెడి యొక నిర్ధార మేర్పడినది. దీనినిబట్టి
 యత్నిప్రాసలు సర్వవిధముల శబ్దాలంకారములని నిర్ణయమేర్పడుచున్నది.
 ఉపకాతులకు ప్రాసనియతి లేకపోవుటయు, యతికి మారు ప్రాసనియతి
 తెల్లబడి యగుటయు దీనికి నిదర్శనము.

ప్రాచీన కాలమున చందోబద్ధమైన పద్యరచనయే కవిర్యముగా
 వానితెక్కినప్పుడు యతిప్రాసలు విశిష్టమైన స్థానము నాక్రమించినవి.
 అవి కవిర్యమున కకళంకమైన శోభను చేకూర్చుచు శాశ్వతమైన ప్రయో
 జనములను కూడ నొనగూర్చినవి. సంస్కృతాంధ్రచ్చందములలో
 యతిప్రాసల స్వరూపము లిన్న రీతులలో నున్నప్పటికిని రెంటియందును
 వానికి నముచితమైన స్థానము కలదు. యతిప్రాసల స్వరూప స్వభావము
 లందు తెలుగు, సోదరభాషలైన తమిళ కన్నడములలో సామీప్య నంబంధ
 మును కలిగియున్నది. బసవప్పటికిని ఆ భాషలలోకంటె తెలుగుననివి
 సుస్థిరమైన రూపమును పొంది చందమున కపరిహార్యములైనవి. ప్రాసనియతి
 లేని సంస్కృతచ్చందమును, యతినియతి లేని కన్నడ చ్చందమును,
 రెండింటి నియతియు నైచ్చిక మైనట్టి తమిళచ్చందమును తర్తప్యాషా
 కవిర్యములకు రసోత్కర్షను కలిగించుచునే యున్నవి. యతిప్రాసలు
 తెలుగు చందమునకు నియతమైనట్లు ఆయా భాషా చందములకు కాక
 పోయినను, అందలి కావ్యములు సమగ్రకవ్యమునందు లీనిపోవునవి కావు.
 అలాగునైన యెడల తెలుగునకు శబ్దాలంకార ఘట్టమైన ఈ యతిప్రాస
 నియతి ఎలని యడుగ వచ్చును. యతిప్రాసలు లేకపోయినను కావ్యర్యము

నకు రంగము బాటిల్లరనుమాట వాస్తవమైనను; సన్మతములు, సౌందర్యము కలవారికి అలంకారములు గోభాదిశయమును కలిగించు విధమున యతి ప్రాసలును చందమున కలంకారమై కావ్యాసందము సదికము కావించు ననుటలో విప్రతిపత్తి లేదు. అనగా కావ్య పఠన క్రవణములందు చందమా సందమును కలిగించుటకు యతిప్రాసలు గోధ్యుచున్నవి. శబ్దారా కవి త్వము హృదయముపై రెరగని ముద్ర వేసి, కావ్యోద్దిష్టమైన ప్రయోజనము సిద్ధించుట కుపకరించు చున్నవి. కావున తెలుగు కవిత్వము రసాత్మకమై యలరారుట కివి పౌష్ట్యవోషేరములైన అలంకారము లగుచున్నవని చెప్పవచ్చును.

కవిత్వమునకు యమకాది కల్పాలంకారము లెల్ల యతిప్రాసలును అట్టివే. ఇవి చందమునకు రూపములై యొప్పుచుండుట వలన చందోల్లంకారములగు చున్నవి. యమకాద్యలంకారములు అలంకార కాత్మ కధిరములైనట్లు చందోల్లంకారము లైన యతిప్రాసలు తెలుగు చంద కాత్మము నందు చెప్పబడినవి.

శ్లో

యతి పరిశీలనలు - క్రొత్తయతులు

ఉచ్చారణలోని సామ్యరమము వారరముగగాని రెండు వర్ణములకు మైత్రి చెప్పదగును. ఇట్టి మైత్రియే యతిమైత్రికి ప్రాతిపదిక. యతి మైత్రిలయందు ఒకే విధమైన లక్షణములుగల కొన్నివర్ణములు ఒక మైత్రి వర్ణమగును. వివిధములైన లక్షణములుగల వర్ణములు లిన్న మైత్రి వర్ణములుగ నేర్పడి యతిలేద విరజనమునకు హేతువగును. స్వర వ్యంజనములు అక్షరాంగములగుట చేత స్వరవ్యంజనములు రెంటికిని మైత్రి చెప్పబడును. స్వరముల మైత్రి చెప్పునవి స్వరయతులు. వ్యంజనముల మైత్రి చెప్పునవి వ్యంజనయతులు. యతిమైత్రి నిర్వహణమున కేవల స్వరయతులు ప్రయోగింపబడును కాని కేవల వ్యంజనయతులు ప్రయోగింప బడవు పద, వాక్య మర్థములందు కేవల వ్యంజనము నకు స్థానము లేకపోవుటయే దీనికి కారణము. వ్యంజనమైత్రి స్వర మైత్రిలో కూడియే ప్రయోగింపబడును. కాగా వ్యంజనయతి ప్రాణికి కూర్చు మైత్రిగా పర్యవసించుచున్నది. దీనినిబట్టి యతిమైత్రి పాలనమున స్వరయతి, ప్రాణియతి యని రెండు తెరగులైన విధానము లుండునని తెలియుచున్నది. ఇచ్చట ప్రాణియతి యనిన స్వరహల్పయోగమైన ప్రాణికి కూర్చు యతిమైత్రియని నిర్ణయము.

స్వరసహితమైన ఒక వ్యంజనమునకు మిత్రస్వర సహితమైన ఆరే వ్యంజనముతో మైత్రికూర్చుట ప్రాణియతి యని అప్యకవియ లక్షణము. అందు వ్యంజనమైత్రిలు వర్ణజయతి, బిందుయతి మొదలుగాగల యతుల మూలమున ప్రకటింపబడినవి. స్వరమైత్రి లేకుండగ వ్యంజన యతులు తెల్లననెడి ప్రధానలక్షణమును ప్రకటింపుటయే ప్రాణియతిని చెప్పటలో గల అప్యకవి ముఖ్యద్దేశము. కాని స్వరమైత్రి కర్ణియున్నచో ఒక

వ్యంజనమున కదే వ్యంజనముల్ చెల్లు యతి ప్రాచీయలియని చెప్పటలో విశేషములేదు. స్వర హల్పయోగమైన ప్రాయులు రెంటికి మైత్రి చెప్పబడినచో దానిని ప్రాచీయతి యనుటలోనే విశేషము కలదు. ప్రాచీయతులు లక్షణమునందు వ్యంజనయతులుగా చెప్పబడినట్లు గుర్తింపవలగును.

ఏవేని రెండుకాని అంతకంటె ఎక్కువకాని వర్ణములకు సామ్య రర్మమారోపించి మైత్రి చెప్పిన, ఒక యతి మైత్రి ఏర్పడును. అప్పు కవీయ యతులలో గల యిట్టి యతులను (స్వరమైత్రి వళి, వర్ణయతి మొ॥) 'మైత్రి సూతక యతుల'న రగును. యతిమైత్రి పాటింపవలసిన అక్షరము నందిగర మైనచో నానంది స్థానమున గల పూర్వ వరాంతగ మును, ఉత్తర వరాదిగమును (అంశోష్మసంధివది-ఉర్ధి > ఉత్ + హరి) అదేశము (వృద్ధివళి - రోకైక > రోక + ఏక) నైన వర్ణములలో వేనికి మైత్రి కూర్చరగు ననెడి నియమమును నూచించు యతులను కూడ రాక్షడికులు యతి లేదములుగ వరిగడించిరి. ఈ యతులలో యతి స్థానమున నున్న, మైత్రి చెల్లించ దగిన వర్ణములు ప్రకటింపబడు చున్నవి. కావున అప్యకవీయ మందలి యిట్టి యతులను (స్వరప్రదానవళి, వికల్పయతి మొ॥) యతి లేదములుగ వరిగడించుట కంటె 'నియమ సూతక యతుల' ను ప్రత్యేక వర్ణముగ తెలుపుట సమంజసము. నిజమునకు మైత్రి సూతక యతులనే యతి లేదములన వలసి యున్నది. నియమ సూతక యతులు యతి లేదములు కాజాలవు.

యతిమైత్రి పాటింప వలసిన యక్షరము స్వరనందిగర మైన యెడల, అచ్చట స్వరయతికాని వ్యంజన యతికాని వేయవచ్చు ననెడి నియమమును తెలుపునది ఉభయయతి. సారాంశముగ ఏకశబ్దము వలె ఒప్పు నిర్ణయమాసాది శబ్దములందే ఉభయ యతి చెల్లును. ఏకశబ్దము వలె దానింపకున్నను స్వరనందిలో కూడియున్న శబ్దయుగళము నఖండముగ స్వీకరించి వ్యంజన యతి కూర్చుట అఖండయతి యన బడును. అప్యకవి అఖండయతిని సర్వత్ర సమ్మతించని వాడగుట వలన, శబ్దానుశాసన ప్రకృతి పూర్వకవి జనముల కృతుల లక్ష్యము లను వరిశీలించి, స్వర వ్యంజనోదయ యతులు చెల్లిన పదములను

స్వీకరించి, వండ్రెండు విధములైన ఉభయ యతులను చెప్పినాడు. ఈతడు చెప్పిన యుష్మదన్త చృబ్దియతి నిజమున కఖండ యతియే. యుష్మదాజ్ఞ, అన్తదన్వయము వంటి పదములు ఏక శబ్దమువలె కాక శబ్దద్వయ మేళనముగ ప్రస్ఫుటముగ కనబడునట్టివి. యుష్మ దన్త చృబ్దియతి అఖండ యతియే కాని వేరు కాదనెడి యభిప్రాయమును వెల్లంకి కాతంభట్టు, కూచిమంచి వేంకట రాయకవి ప్రకటించిరి. అఖండ యతి పట్ల వైముఖ్యముగల అప్పకవి, అఖండయతి కల యుష్మదన్త చృబ్దిములు నన్నయాదుల కావ్యములందుండుట వలన అంగీకరింప వలసి వచ్చి, ప్రత్యేకమైన యతిగా స్వీకరించి ఉభయ వరులలో చేర్చినాడు. అఖండయతి చెల్లదగిన పదములలో స్వరయతి వేయుట సామాన్యమగుటచే అఖండయతియు ఉభయ యతియే అగుచున్నది. కావున ఉభయ యతి పాటింప దగిన పదజాలమును సూచించుటకంటె అఖండ యతి నొక్కదానిని చెప్పిన యెడల నందే ఉభయ యతియు సంతర్గత మగును. కాని ఏకశబ్దము వలె తోపకున్నను స్వరసంధి జరుగు సర్వ పద ద్వయ మేళనము నందును వ్యంజనయతి యంత రమ్యముగ దోషక పోవుటచే నట్టిచోట్ల కేవల స్వర యతులే పాటించుట యుక్తమనియు, వ్యంజన యతులు కూర్పరాదనియు అప్పకవ్యాదులు భావించిరి. కావున అఖండ యతిపట్ల లాక్షణికులు పాక్షిక వైముఖ్యము వహించి స్వర వ్యంజనోభయములకు యతి చెల్లింపదగిన పదములను ప్రత్యేకముగ ఉభయ యతులను శీర్షిక క్రింద చేర్చి యున్నారు. ఎంతటి సామ్యమున్నను ఉభయాఖండయతులలో గల సూక్ష్మ భేదమును గుర్తించి, రెంటిని వేరు చేసి భిన్నమైన యతులుగా ప్రదర్శించుటయే సమంజసము. అప్పకవి ద్వారాక విధములైన ఉభయ యతులను చెప్పెను. వీనియందు విషయ విస్తరణమే కాని సూత్తు విషయ ప్రతిపాదనము లేదు. ఒక్క ఉభయ యతిని చెప్పిన వీనినన్నిటిని చెప్పినట్లేయగును. అఖండ యతిలోను, ఉభయ యతిలోను యతి చెల్లింప వలసిన నియతి చెప్పబడుటచే వీనిని నియమ సూచక యతులుగా స్వీకరింపవలసి యున్నది.

స్వరవ్యంజనములకగు సంధియందేకాక, వ్యంజనద్వయమునకగు

సందియందును పాటింపదగు యతిని ఉభయయతి యసదగుసనెడి యతి ప్రాయమొకటి యర్థాచీనకాలము సంధేర్పడెను. ఇచ్చటనొక విషయము గమనించవలెను. స్వరము, వ్యంజనము అనునవి వర్ణములలోగల ప్రధాన మైన రెండు లిన్ని వర్ణములకు సంకేతములు. ఏదేని ఒక స్వరమును, ఒక వ్యంజనమును సంధిల్లినప్పుడు కొన్ని పదములలో రెండింటికిని విడివిడిగా యతిమైత్రి కూర్చదగును. అనగా కేవలస్వర యతికాని, వ్యంజనయతికాని చెల్లింపదగును. ఇట్టి స్వరవ్యంజన సంధిగరాక్షరమునకు కూర్చుయతిని ఉభయయతి యనుట సమంజసమును సంప్రదాయము నయ్యెను. వ్యంజన ద్వయముయొక్క సంధిగరాక్షరమునకు కూర్చు యతి మైత్రియందు స్వర యతియొక్క ప్రస్తావములేదు. ఇందు కూర్చదగు యతులు వ్యంజనయతు లగుటవలన వీనిని ఉభయ యతులందు చెప్పుటలో సామంజస్యములేదు. పిదప స్వరవ్యంజన సందియందలి యతి నియమమును ప్రకటింపవలసిన యావశ్యకము, ప్రాముఖ్యము కలదు. అనగా అఖండయతి యనంగీకార మగుటచే ఎట్టిచోట్లస్వరవ్యంజనోభయయతులు అంగీకరింపదగినచో తెలుపుట కర్తవ్యమై, యవి ఉభయ యతులను పేర వచింపబడినవి. వ్యంజన ద్వయమునకగు సందియందు ఘోరపర వ్యంజనములను ఉభయ శబ్దము నకు సంకేతముగ గ్రహించినప్పటికిని, వానిలో దేనికైనను యతిమైత్రి కూర్చదగియుండుట సామాన్యమైన విషయమగుటచే నిట్టి సందియందు ఉభయయతిని ప్రత్యేకించి చెప్పవలసిన ఆవశ్యకములేదు. అయినను ఇట్టి యతినికూడ ఉభయయతి యసదగుసనెడి యతిప్రాయము కలవారైన కూచి మంచి వేంకటరాయకవి, అప్పకవి వ్యంజన యతులలో చెప్పిన వికల్ప విరమణము (దిక్ + మహితుడు), అంఘోష్మ సంది (వాక్ + హరి) వదులను ఉభయయతులలో చేర్చినారు.

ప్రాసయతియందు వశిమైత్రి చెప్పబడక, ప్రాస విశేషముద్వారా యతి లక్షణము సారించబడుచున్నది. అనగా యతి స్థానమందు ఆద్యక్షర వశిమైత్రి చెల్లకపోవుటవలన, దాని రరువాటి యక్షరములలో పాదాదినన్న ప్రాసాక్షరము ప్రాసమైత్రిని కల్గియుండును. పద్యముయొక్క అన్ని పాదములలోని ద్వితీయాక్షరములు (నిలువుగ) మైత్రి కల్గియున్నచో 'ప్రాస' యనియు; ఒక పాదముయొక్క ద్వితీయాక్షరము అదే పాదమునగల యతి

స్థానమునకు తరువాతనున్న యక్షరములో (అర్థముగ) మైత్రీ కల్గి యున్నచో 'ప్రాసయతి' యనియు వ్యవహరము. నిజమున కీరెండిదికని నామమునందు స్వరూపమునందు లేదమేకాని స్వభావమునందు లేదము లేదు. వద్యము లోని పారాదినిగల ద్వితీయాక్షర మైత్రీని సారారణ ముగ ప్రాస యివి వ్యవహరించి నప్పుడు, యతి స్థానమున గల ద్వితీయాక్షర మైత్రీని 'యతిప్రాసమ'ని వ్యవహరించుట యుక్తము. కావున దీనిని ప్రాస లేదములందు పరామర్శించుట నమంజసము.

అనావశ్యకమైన యతులు:-

య, హ లకు అకారములోను; క, ష, స లకు చ, ర, ణ, య ల లోను మైత్రీ, సరసయతియందు చెప్పబడి యుండగా ప్రత్యేకించి య, హ ల మైత్రీ ఋణ యతి యనియు; క, ష, స ల మైత్రీ ఊష్యయతి యనియు చెప్పటం పునరుక్తి యగుచున్నది. ఇట్లు చెప్పటం యందెట్టి విశేషమును లేకపోవుటచే ఋణాష్యయతులు రెండు ననావశ్యకములగు చున్నవి.

పు, పు, బు, రు, ము లకు యతిమైత్రీ కలదు. ఇందలి ముఖారము విధక్తి ముఖారమైన యెదల ము విధక్తి యతి యనియు, సారారణ ముఖారమైన యెదల ముఖారయతి యనియు అవ్యకవి రెండు యతులుగ చెప్పెను. ముఖారము విధక్తి ప్రత్యయమైనను, సారారణ ముఖారమైనను యతి మైత్రీ చెల్లుటయందు లేదమేమియును లేదు. ఒక్క ముఖారయతి చెప్పిన, అందే మువిధక్తియతియు సంతర్గత మగును. కావున రెండు యతులుగ విధజించుట వ్యర్థమగుటచే మువిధక్తియతి చెప్పటం యనావశ్యకము.

అలేదవిరతి యందు వ, బంటు మైత్రీ చెప్పబడి; దాని వెను వెంటనే ప, ప, బ, ర, వ లమైత్రీ అలేదవర్గయతి యని చెప్పబడినది. వ్యంజనయతులలో తొలుదొల్ల చెప్పదగిన వర్గయతి ప్రకారము ప, ప, బ, ర, లమైత్రీ నిరూపితమైనది. దీని ననుసరించి అలేదయతిలో

వ, బ లకు మైత్రీ చెప్పిన, వీనిలో పాటు వ, ప, ర, లకు కూడను చెప్పి నట్లే యగుచున్నది. కావున అలేద, అలేదవర్గ యతులను సమీకరించి ఒక్క అలేద విరతిని చెప్పట యుచితము. కాగా అలేదవర్గయతి యనా వశ్యక మగును.

రరియించు' వంటి రూపములలో స్వరయతి, 'రరించు' వంటి రూపములలో వ్యంజన యతి పాటించుటను 'లిన్నయతి' యనియు; అట్లే 'తేరి యది' వంటి రూపములలో స్వరయతి, 'తేరిది' వంటి రూపము లలో వ్యంజనయతి పాటించుటను 'ప్రత్యేకయతి' యనియు అప్పకవి రెండు విరములగు యతులను చెప్పెను. సందిలేని రూపములలోను, సంది తేయబడిన రూపములలోను క్రమముగ స్వర, వ్యంజన యతులు చెల్లుటను బట్టి; సంది కావింపబడిన రరించు, తేరిది వంటిరూపములలో స్వరయతి వారింపనెంచి, లిన్నము తేయబడిన అనగా సందిలేని రూపములందు మాత్రమే స్వరయతి చెల్లనని చెప్పరలచుటయే యతుల ప్రయోజనము. మొదటి దానియందు ఆకారమును, రెండవదాని యందు ఆకారమును పరపదాది స్వరమగుచున్నది. ఇట్టి స్వల్ప భేదము తప్ప రెండు యతులుగ చెప్పటయందు విశేషము లేకపోవుటచే రెండింటిని కలిపి ఒక్క లిన్నయతియందే చెప్పదగును. ప్రత్యేక యతిని చెప్పటలో ప్రత్యేకత లేమితే నిది యనావశ్యక మగుచున్నది. తద్భవరి రరించు, తేరిది వంటి రూపములలో కేవల స్వరయతి నిషిద్ధ మని చెప్పటయే లిన్నయతి యొక్క ప్రయోజన మగుటవలన దీనినొక యతిగా చెప్పనవసరము లేదు. కాగా లిన్నయతిని అగ్రాహ్యవతులలో వరామర్శించుట యుక్తము.

వర్గాక్షరములకు అనునాసికములు పరమగుచో తత్తర్వర్గాంతాను నాసికము వైకల్పికముగ నారేఖమగుననెడి వ్యాకరణ విధిచే హృత్ + మర్య = హృద్మర్య, హృన్మర్య అనెడి రూపము లేర్పడు చున్నవి. వైకల్పిక సంది వలన రెండు రూపము లేర్పడుటచే వీని సంది గతాక్షరముల యొక్క యతినియతి వికల్పవిరమణమని చెప్పబడినది. అనునాసికేతరములైన వర్గ హల్లులకు హకారము పరమగుచో, దానికావర్గ

హల్లు యొక్క సవర్ణము వైకల్పికముగ నాదేశమగు ననెడి వ్యాకరణ విధిచే వాక్ + హరి = వాగ్హరి, వాగ్హరి అనెడి రూపము లేర్పడు చున్నవి. అంత్యోష్మము పరము కాగా వైకల్పికసంధిచే నేర్పడు రూప ద్వయము యొక్క నంది గతాక్షరములకు పాటింప వలసిన యతి నియతి యంత్యోష్మనందివడి యని చెప్పబడినది. ఈ రెండు విరములైన నందులలోను వ్యాకరణ ప్రక్రియ లిన్నమైనను సంది వైకల్పిక మగుట చేత రెండేని రూపములేర్పడుట యను సామ్యము కలదు. కావున నీ రెండిని సమన్వయ పరచి పూర్వ, పర, ఆదేశ వర్ణములు మూడింటి కిని యతి చెల్లింపవచ్చు ననెడి నియమమును ఒకే యతి యందు చెప్ప రగును. రెండు నందులును వికల్ప నందులగుటచేత దానిని వికల్ప విరమణమని చెప్పినచో రెండవది యనావశ్యకమగును.

ఇట్టి విరమైన పరిశీలనముచే అప్పకవీయ యతులను ఈ దిగువ రీతిని వింగడించి చూపనగును.

మైత్రీసూచక యతులు   నియమసూచక యతులు

స్వర యతులు

1. స్వరమైత్రీవళి	1. స్వరప్రధానవళి
2. ఋవళి	2. అస్తవినర్గకస్వరవళి
3. ఋత్వ సంబంధవళి	3. వృద్ధివళి
	4. ఋత్వసామ్యవళి

వ్యంజన యతులు

4. వర్గజయతి	5. ప్రాణీయతి
5. దిందుయతి	6. సంయుక్తాక్షరయతి.
6. సరసయతి	7. ఏకతరయతి
7. అనునాసికాక్షరయతి	8. వికల్పయతి

8. అనుస్వారసంబంధయతి

9. ఉదయయతి

9. తద్భవవ్యాజయతి

(ఇది పండ్రియ విదములు)

10. విశేషవతి

10. తిన్నయతి

11. ముకారయతి

(అగ్రాహ్యవకులలో చేర్చ

12. మవర్ణ విరామము

దగినది.)

13. అశేదయతి

11. ప్రాసయతి

(ప్రాస శేదములలో చెప్ప

దగినది.)

అనావశ్యకమైన యతులు

14. ఋజయతి

12. ప్రత్యేకయతి

15. ఉచ్ఛయతి

13. అంశ్యోష్మసంధివది.

16. మువిరక్తియతి

17. అశేదవర్ణయతి

క్రొత్తగా చెప్పవలసిన యతిమైత్రులు

భాష సహజమైన వ్యవహార స్వరూపము కలది. వ్యాకరణము భాషను వ్యాకరించుచున్న దగుటచే, నది ప్రయోగశరణ్యమైనది. కవిత్వము భాషా నిర్మాణమయ్యును, కవియొక్క భావ సౌరమగుటచేత భాష లోని సహజగుణములలో పాటు కల్పనారామణీయకమును కూడ కలిగి యుండును. కావున చంద్రాక్షరమునందు కావ్యముయొక్క మూల రర్థములలో భాటు, శాస్త్ర సమ్మతమై కళాద్వీపికి దోహదపడు నూత్న నిర్ధారములు కూడ నుండును. దీనిచే కవులకు ప్రయోగ సౌలభ్యమును

కవితాకళకు నూతన శోభయు చేకూరును. అనగా చంద్రాత్మమునందు పఠవిరములైన సూత్రములు అన్నయెడలనే కావ్యమును తద్గతమైన రస భావాదులను ప్రకటించునట్లుగ రచించుటకు సార్వపడును. కావున చంద్రాత్మము కావ్యచంద్రమును ప్రకటించుటలోపాటు కావ్యరచనమున కుపకరించు పఠవిరములైన లక్షణములను ప్రతిపాదింప సమర్థమునై యుండునని నిర్ణయింపనగును. దీనికి క్రింది విషయ మాలంబనము కాగలదు. పరిమితములైన వృత్తములనే మహాకవులు స్వీకరించి కావ్య ములు రచించి యున్నప్పటికిని చంద్రాత్మ మనంత్యాకమైన వృత్తము లకు లక్షణములు చెప్పుచున్నది. వీని నుండి తమతమ కావ్యగత భావ ముల కనువగు వృత్తముల నెన్నుకొనుటకు కవులకు స్వేచ్ఛకలదు. చెప్పవలసి వచ్చినచో లక్షణములు సూచించిన వృత్తములలో ప్రయోగ భాగ్యమందనివియే అత్యధిక సంఖ్యలోకలవు. లక్ష్యావిరూపము తరువాతనే లక్షణ రచనము జరిగియుండి నప్పటికిని, శాస్త్రపర మైన పాఠ్య వులచే లక్షణ వైఫల్య మేర్పడి కవులకు ప్రయోగ సౌంధ్య మధికతర మగును.

ఈలాగుననే యరిమైత్రుల యొక్క లక్షణములందును శాస్త్రవారికి లోనైయుండు క్రొంగొత్త యరులను చెప్పదగును. నందర్భాచిర్య ములను జూటి యరిమైత్రు నిర్వహణమునం దిట్టివిరమైన క్రొత్త యరు లను పాటించుటకు కవికి అవకాశము కలుగును. తద్వారా కావ్యరచన మున సహజమును, రసవంతమును, శక్తిమంతమునైన వదప్రయోగము చేయుటకు వీలగుచే నది లక్షణగౌరవము కలిగియుండును. దీని వలన కవితా రచనమున యరిమైత్రు నిర్వహణ మొకప్రతిబంధక మను అవస్థక తొలగిపోవును.

ఇ ఈ ఎ ఏ-రి రీ రే ల మైత్ర

ఋకారముతో ఈ ఎ ఏ ల మైత్రు నొందునని స్వరవ్రదానవళియు, రి రీ రే ల మైత్రు నొందునని ఋవళియు చెప్పుచున్నవి. ఈ రెండు

విరములైన మైత్రుల వలన ఇ ఈ ఏ ఏ లకు రి రి రే రే లలో మైత్రి
 నంగీకరింప వలసి. యున్నది. ఈ యరి మైత్రిని లాక్షణికులు చెప్పినట్లు
 లేదు. కాని, పై మైత్రి నారాఠముగా గొని యిట్టిమైత్రి చెల్లించుట
 నమంజనమగుటచే, దీనిని గుర్తించిన అనంతుడు లక్ష్యములు కానరావి
 కారణముచే.....ఈ, ఏ లకుఁదలఁపగ రి రి రే రే విరరి తలకొన
 దెందున్' అని యీ మైత్రిని అందించినాడు. ఈ మైత్రి చెల్లిన
 ప్రయోగములు పూర్వకావ్యములందు లేకపోవచ్చును గాని, మైత్రిని మాత్ర
 మంగీకరింప వలసి యున్నది. ఋత్య విశిష్టమైన ఏ వ్యంజనమునకైనను
 ఇ కార స్వరవర్గము (ఇ రః ఋ ఋ ఏ ఏ) లో మైత్రి ఋత్య సంబంధవశితే
 అంగీకరింపబడి యుండగా న్యయముగ ఋకారమునకు మిత్రములైన
 రి రి రేరేలలో ఇకార స్వర వర్గమునకు మైత్రి నేల కూర్చరాదు; ఇట్టి అభి
 ప్రాయము కలవాదగుటవలన అనంతుడు, లక్ష్యములు లేవనెడి రంఘలలో
 నీ మైత్రి చెల్లక పోవుటకు గల కారణమును

“తెల్లముగ ఋకారము యదాదేశకత్తిఁ
 గలుగు రేప. యిత్యమునందుఁగదిసి యరికి
 నట్టి రి కి నీ యేలతోనన్వయించు
 నట్టి సత్త్వఁలు లేదదిహల్లుగాన”

-ఛందోదర్పణము (1-89)

అని నమర్చించినాడు. తదుపరి ఋత్య సంబంధవశి యందే ఇకార స్వరవర్గ
 విశిష్టమైన య హ లును, వట్టసుడిలో కూడియున్న ఏ హలైనను
 ఇకార స్వర వర్గములో మైత్రి నొందునని చెప్పబడినది. అనగా ఇ ఈ
 ఋఋ, ఏఐ, యియీ యృయృ యెయేలు, హిహి హృహృ హేహేలు,
 కృగృ ఇత్యాదులు మిత్రములు. ఇందలి యొక మైత్రికి సరసవశితోని
 అయహలమైత్రి కారణము. గూలగుననే ఋరిల మైత్రిచే ఇ-రిలకును మైత్రి
 నంగీకరింపవలసి యున్నది.

ఋవశిః అప్యకవి చెప్పిన లక్షణము కొంత స్పష్టత కొరవడి

యుండుటచేత నీ మైత్రిని లక్షడికులే అంగీకరించి యున్నారని తలంచుట కవకాశ మేర్పడుచున్నది.

“ఇత్యైత్యంబులఁ దొలఁగక, ఋత్వంబును ఋవశి యనఁగ రేపముతో మిత్రత్వంబు నెఱుఁపు.....”నని అప్పకవీయ లక్షణము (3-22).

ఈ బాక్యముయొక్క భావమును, ఇ ఈ ఎ ఏ లను కూడిన ఋకారము రేపముతో మైత్రి నొందుట ఋవశి యనబడునని సులభముగ చెప్ప వచ్చును. కాని ఇ ఈ ఎ ఏ లతో కూడిన రేపముతో ఋకారమునకు మైత్రి కలదనుట ఋవశి యనబడునని క్లిష్టాన్వయమును లక్షణముగ చెప్పుట ప్రచారము నొందినది. ఇట్లు చెప్పుటకు ఋ-రి లకు మాత్రమే యతి మైత్రి చెల్లిన ప్రయోగములుండుటయు, ఇ ఈ ఎ ఏ లకు 'రి'తో మైత్రి చెల్లిన ప్రయోగములు లేకపోవుటయు కారణము. పై లక్షణవర్ణమునగల 'తొలఁగక' అను దానికి 'కలయక', 'చెరయక' అను రెండు పాఠాంతర ములు కలవు.

ఈ పాఠములకు 'కలసియుండక', 'కూడక' అనునవి అర్థములగుట చేత ఇత్యైత్యములలో కూడియుండని ఋకారము రేపముతో మైత్రి నొందు నని అన్వయము చెప్పినచో ప్రస్తుత లక్షణమున కీ పాఠములు భారకములు కావు. దీనినిబట్టి ఋకారస్వరమునకు రేప వ్యంజనముతో మైత్రి చెల్లినని చెప్పవలసి వచ్చుటచేత, అది యంత శాస్త్రీయముకారని యతిప్రాయవడుట వలన 'తొలఁగక' అను పాఠమును గ్రహించి ఇత్యైత్యములఁ దొలఁగక అనెడి దశమును రేపమున కస్వయంపరచి లక్షణము చెప్పు విధానము వ్యాప్తి నొందినది. కాని ఋకారస్వరమును రేపతో వడిగూర్చిన ఋత్వ యతి యని లక్షణ శిరోమణి యిట్లు చెప్పుచున్నది :

“గరిమ స్వరరూపమైన ఋకారమునకు

రేపతోఁగూని వడి యొనరించిరేచి

ఋత్వయతియన నదియొప్పు గృకులయందు

ఋషి మనోంబుజ మత్తద్విరేప కృష్ణ”-(4-233)

లక్షణ శిరోమణియందు చూపబడిన చిత్రపు ఓమన్న లక్షణమునందుకూడ నిట్లే చూపబడినది.

“అచ్చుంరోవి ఋకారం

బిచ్చపదన్ రేఫశోడ ననువైన యెదన్

చెచ్చెర వడిగా నిలుపుట

పొచ్చెము గాదాది కావ్యముల మున్నుదికివ్” (4-234)

కావున ఋకారమునకు రేఫలో మైత్రికందనినచో ఋకారమునకు మిత్రము లైన న్యరములలో చూడిన రేఫమునే గ్రహింపవలెనని పై లక్షణములను బట్టి నిర్ణయమగుచున్నది. ఈలాగున స్వీకరించినచో ఇటు ఎవలు లేకుండగ ఋకారమొక్కటియే రిరీరేలలో మైత్రి నొందుననెడి లక్షణమునకు “ఇత్యైత్యంబులఁ గలయక (బెరయక) బుర్యంబును, ఋవశియనఁగ రేఫములో... ..” అను వాక్యమును, అవ్యకవి చెప్పిన నరియైన పాఠముగా గ్రహింపవలసియున్నది. “ఇత్యైత్యంబులఁ దొలఁగక.....” అను పాఠమును స్వీకరించినచో లక్షణములనుబట్టి అన్వయమును కల్పించవలసి యున్నది. లేనిచో ఇత్యైత్యములలో కూడన ఋకారము (ఇ ఈ ఋ ఋ య ఎ ఏ)నకు రేఫములో మైత్రికందని అవ్యకవియే చెప్పినట్లు భావింపవలసి యున్నది.

ఋకారముయొక్క రేఫతుల్యత్వముచేత ‘ఈశ్వరద్రోహి గర్వాంధ ఋషివరేణ్య’ (కాశీ ఖండము 7-95) మొదలుగాగల యతిమైత్రులందు ఋకారస్థానమున రేఫమే వినబడుచున్నది. ఋషికి రిసియని రూపాంతరము కలదు. ఇట్టి రావులలో ‘ఈ-రి’లకు యతిమైత్రి చెల్లినట్లే చుగుచున్నది. ఈ కారణముచే ఋకార మిత్రములైన ఇత్యైత్యములకు రి రీ రే రే లలో మైత్రి సంగీకరించుట నమంజన మగుచున్నది. ఇట్టి మైత్రిచెల్లిన ప్రయోగములు పూర్వ కావ్యములందు కనబడక పోయినప్పటికిని, చెల్లుటయందు సహజత్వముండుటచేత ఆధునిక కావ్యములం దచ్చటచ్చట కనబడుచున్నవి.

మహాకవి విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారి శ్రీమద్రామాయణ కల్ప వృక్షమునందలి లక్ష్యము : క"నే వాని కొంపకూల్చితి, నే పిన్ని కులాంగ నన్ హరించితినివియా : .....". (జటాయుఃఖండము-400) (అరణ్య కాండము. పంచమ ముద్రణము). ఇందలి 'హరించితి' అను పదము 'వచించితి' అను పాఠాంతరముతో ద్వితీయ ముద్రణమున కలదు. అర్థాచిత్యమును బట్టి యర్వాచీన ప్రతిలోని పాఠమును ప్రమాణముగా స్వీకరింపవలసి యుండుటచే, విశ్వనాథవారు ఇ ఈ ఎ ఏ రి రీ రె రే ల యతిమైత్రి సంగీక రించినట్లు తెలియుచున్నది.

అచార్య శ్రీ భారతిగారి 'నాగార్జునసాగర్' కావ్యము నందలి లక్ష్యము : ఉ॥ ని,ర్మింప జలాశయంబు మదిఁనెంచిరి లోకహితార్థ ఘోర్పదన్. (ప. 20)

2. ఋ - లిలీతలే లమైత్రి

ర, ల లయతిమైత్రి అప్పకవి కంగీకారము కాదు. ఉచ్చారణమునం దీ రెండక్షరములు సామ్యరర్మములను కల్గియుండుటచే నభేదతను కల్గి యున్నవి. 'రలయోరభేదః' అని ప్రమాణము. రోలంబ - లోలంబ, రేఖా-లేఖా అనెడి రూపద్వైవిధ్యమును అప్పకవి సమ్మతించి ర, ల ల యతిమైత్రి మాత్రము చెల్లదనెను. ఈ రూపద్వైవిధ్యమునకు గల హేతువే ర, ల ల యతిమైత్రి చెల్లుటకును హేతువగుచున్నది. ప్రాచీనార్వాచీన కావ్యములందీ యతిమైత్రి విరివిగ పాటింపబడుటచే లింగమగుంట తిమ్మన పొత్తపి వేంకటరమణకవి, రంగకవి, కూచిమంచి వేంకటరాయకవి మొదలగువారు ర, ల లయతిని తమ తమ లక్షణగ్రంథములందు చెప్పి యున్నారు. కావున ర, ల లకు యతిమైత్రి చెల్లనని నిర్ణయము.

ఈ మైత్రి నాధారముగ గొని ఋ, లి లకు యతిమైత్రి చెప్ప నగును. ఋకారముతో రేఫము (రి) నకు మైత్రి చెల్లుట (ఋవళి)వలన, రేఫమునకు మిత్రములైన లకారము (లి) నకును మైత్రి సంగీకరింప వలసియున్నది. అనగా ఋ కారమునకు లిలీ తెలే లతో యతిమైత్రి

కూర్చవచ్చును. ఇట్టి మైత్రి చెల్లిన ప్రయోగములు లేకపోవచ్చును, కానీ మైత్రి చెల్లుట నహజము.

స్వీయ లక్ష్యము:- ఋషివరేణ్యులు జూచెడి లీలలెల్ల.

జ్ఞ, న, ణ లకు యతిమైత్రి చెల్లునని తద్భవవ్యాజ విగ్రామము చెప్పుచున్నది. ఈ అక్షరములలోని అనునాసిక్య ధర్మమే ఈ మైత్రి చెల్లుటకు హేతువు. కావున అనునాసికములైన 'జ ణ న' లకు మైత్రి సంగీకరింపవలసి యున్నది. ఇందలి 'జ న' ల యతిమైత్రి (సరసయతి) ప్రసిద్ధమైనట్టిది. వర్గములోని తొలి నాల్గక్షరములు బిందుపూర్వకములైనచో తత్తద్వర్గాను నాసికముతో యతిమైత్రి చెల్లునని బిందుయతి చెప్పుచున్నది. జ, న లకు చెందిన ట, త వర్గముల పరస్పరమైత్రులు అనుస్వార సంబంధ (ంట, ంత, ండ, ంథ, -ంత, ంథ, ండ, ంథ), అనునాసికాక్షర (ంట, ంత, ండ, ంథ, -న; ంత, ంథ, ండ, ంథ-ణ) యతుల మూలమున నిరూపింపబడినవి. జ, న లకు జ కారముతో అనునాసిక్య ధర్మముచే మైత్రి సంగీకరించుటవలన ట, త వర్గములకు చెందిన పరస్పర మైత్రులందు జ కారమునకు చెందిన చవర్గమునకును మైత్రి చెప్పవలసి యున్నది. దీనినిబట్టి ఈ దిగువ మైత్రులను చెప్పదగును.

3. ంచ, ంఛ, ంజ, ంఝ, - ణ, న లమైత్రి:-

చ వర్గములోని తొలినాల్గక్షరములు బిందుపూర్వకములైనచో ణ, న లతో మైత్రి చెల్లును. దీనిని అనునాసికాక్షర యతియందు చెప్పదగును. ఈ యతి మైత్రి చెల్లిన లక్ష్యములు పూర్వకావ్యములందు మృగ్యములు. అర్వాచీన కావ్యమగు సౌందరనందము నందిట్టి మైత్రి చెల్లిన ప్రయోగమొకటి కనబడుచున్నది.

నీదు నెమ్మొముగాఁంచెడి యదృష్టముగోలు

పోలేక కన్గవఁమూయవెఱచి

(నిరీక్షణము-38)

4. ంట.ంఠ.ండ.ంఢ.ంత.ంథ,ంద,ంధ - ఇ, జలమైత్రి

ట, ఠ వర్గముల తొలి నాల్గేసి యక్షరములు బిందుపూర్వకము లైనచో 'ఇ,జ్జ' లతో మైత్రి చెల్లును. దీనినికూడ అనునాసికాక్షర యతియందు చెప్పదగును. ఇందలి బిందుపూర్వక ఠ వర్గమునకు జ్ఞా తో మైత్రి చెల్లునని లక్షణ శిరోమణి (4-114) యందు చెప్పబడినది. దీనికి ప్రయోగ బాహుళ్యము లేకపోవుటచే శిరోమణికారుడు దీనినొక విశేషమని చెప్పి వరాహపురాణమునుండి యీ దిగువ పద్యము నుదాహరించి యందలి 'ంద-జ్జ' లకు యతిమైత్రి చెల్లుటను ప్రదర్శించినాడు.

మ॥ అని గౌరీపతికిన్ భవానికిని నాహ్లాదంబుగాఁబల్కి-వే
చని లోకైక పితామహున్నలువ నాఁపానంబులో నుండఁగాఁ
గని దేవాశశిండ మోకి సుమఁగల్యాణి నాకూర్చినం
దన వీవాత్మఁదలంచి దేవరకు విఁజ్ఞాపింప నేతెంచితిన్.”
-లక్షణశిరోమణి (4-115)

ముద్రిత వరాహపురాణమునందీ పద్యము కానరాకపోవుటకు, అప్పకవీయ యతులచే నందలి 'ంద-జ్జ' లకు చెల్లిన యతిమైత్రి సమర్థింపబడక పోవుటయు నొక కారణమై యుండవచ్చును.

5. ంచ, ంఛ, ంజ. ంఝ - ంట. ంఠ. ండ. ంఢ. - ంత. ంథ, ంద, ంధ ల మైత్రి:-

అనునాసికములు బాసిన చ, ట, ఠ వర్గాక్షరములు బిందుపూర్వకము లైనచో పరస్పరము యతిమైత్రి చెల్లును. దీనిని అనుస్వార సంబంధ యతియందు చెప్పదగును. ఇట్టి మైత్రి చెల్లిన ప్రయోగములు పూర్వ కావ్యములందు మృగ్యములు. అర్వాచీన కావ్యముగు సౌందరనందము నందు 'ంచ-ండ' లకు యతిమైత్రి చెల్లిన ప్రయోగమెకటి కనబడు చున్నది.

శా॥ ధర్మగ్రామీ నాకన్నను నీకటం చనునయింఁచెన్ బేర్మిదైవారఁగన్.
(ఉపదేశము-34)

ఈ మూడు విరములగు మైత్రులవలన అవ్యకవీయమున చెప్పబడిన ట, త వర్గముల మైత్రులలోపాటు చవర్గమునకును మైత్రి యధికముగ చెప్పినట్లగుచున్నది. అందలి సరసయతి యందు 'జ,న'లలోపాటు 'జ' కారమును; అనునానికాక్షర అనుస్వార సంబంధ యతులందు ట,త వర్గములలోపాటు చవర్గమును జోడించి చెప్పినయెడల లక్షణము యొక్క ప్రయోజన పరిధి యధికమగుటలోపాటు లక్షణ రచనమునకు సంక్షేపము కూడ సిద్ధించును.

-:0:-

శబ్దాలంకారప్రాసలు - ప్రారంభదశ

తెలుగు చందశాస్త్రమునందు చెప్పబడిన సుకరప్రాస, దుష్కర ప్రాస, ద్విప్రాస, త్రిప్రాస, చతుష్ప్రాస, అంత్యప్రాస, అనుప్రాస అను వానిని శబ్దాలంకారప్రాసలని లక్షణికులు నుడివియున్నారు. పద్యరచనము నకుమాత్రమే సంబంధించినవి యగుటచేతను, ఐచ్ఛిక ప్రయోగముకలవి యగుటచేతను, ఇవి చందస్సంబంధమైన శబ్దాలంకారము లగుచున్నవి. చందమునకు నియతమైన ద్విరీయాక్షర ప్రాసయొక్క లక్షణమునుండి ఇవి వ్యుత్పన్నమైనట్లు తెప్పవచ్చును. కావుననే వీనికి సుకరప్రాస శ్లాఘ్యంగా నామేములేర్పడి, శబ్దాలంకారప్రాసములను వర్ణనామము కలిగినది.

ప్రాస ప్రయోగము యతిలోపాలు తెలుగు కవిత్వమునకు నహణ లక్షణముగటవలన, శబ్దాలంకారప్రాసలుకూడను తెలుగు చందమునకు నహణాలంకారము లగుచున్నవి. కావున వీని ప్రయోగము రేఖిచ్చందోజార వద్యములందే యధికముగనుండుట కవకాశము కలదు. ఇవి కందమునందు విరివిగను, నీనగీతములం ద్రాముగను కలవు. వీనికి వృత్తములందుఘోర అచ్చటచ్చట ప్రయోగము కలదు. సంస్కృతమాన చందస్సంబంధమైన ప్రాసలేకపోవుట వలన, తెలుగు చందశాస్త్రమునందున్నట్టి శబ్దాలంకార ప్రాసములందుండుట కవకాశములేదు. ఈ కారణముచే తెలుగు వృత్త వద్యములందు ప్రాసనియతి పాటించబడినప్పటికిని, శబ్దాలంకారప్రాసలు విశేషముగ ప్రయోగింపబడలేదు.

వీని లక్ష్యలక్షణములను భీమన, పెద్దన, అనంతుడు కందములో రచించిరి. అప్పకవి ఒక సీసము, ఒక తేటగీతిలో లక్షణములను రచించి లక్ష్యములను కందములో రచించెను. లక్ష్యలక్షణములను చిత్రకవి పెద్దన సీసమున ప్రదర్శించినాడు. వీటిని కందమునందు చెప్పిన రమణకవి, లాట, లేక, వృత్తముప్రాసల లక్ష్యములను వృత్తములలో రచించెను. తారంభట్టు, రంగకవికూడ కందములోనే రచించిరి. దీనినిబట్టి శబ్దాలంకార ప్రాసల

వ్రయోగ రామటియకమునకు కందములే అందమైనవని తెలియుచున్నది.

శబ్దాలంకార వ్రయోగాదికృతమైన కావ్యమరమమని అలంకారికుల యభిప్రాయము. వీని వ్రయోగముపైగల మక్కువ రసభావవ్యక్తికరణమునకు దోహదము చేయకపోగా అవరోధమని భారల నిర్ణయము. ఈ భారణముచే కావ్యమున రసపోషణకు, భావోన్మత్త్యమునకు, వ్యంగ్యవైరవమునకు నిచ్చిన ప్రారాన్యము శబ్దవ్రయోగమున కీయబడదు. కావున శబ్దాలంకార వ్రయోగమరుదుగ ప్రత్యేక నన్నివేశమును పురస్కరించుకొని చేయబడునని తెలియదగును. తెలుగు కావ్యములందు ప్రబంధయుగము వీని ప్రయోగమునకు న్యర్థయుగము. తరువాత దక్షిణాంధ్రయుగమునం దివి లేని కావ్యము రమారమి లేకపోయినప్పటికిని, వీనివలన కావ్యమునకు వన్నె చేకూరలేకపోయినది. విజయవిలాసమువంటి ఒకటి తెండు కావ్యము లీ విషయం నదిగమించి వెలసినవి. వీని అధికృతముచే కావ్యముయొక్క రస భావాదులు కష్టించబడుటవలన, దక్షిణాంధ్రయుగమునకు సాహిత్య చరిత్రమునందు క్షిణయుగమని పేరేర్పడినది. శబ్దాలంకార ప్రాసలుకూడ శబ్దాలంకారముల వరిదిలోనికి వచ్చుటవలన, వానిచరిత్రము శబ్దాలంకారముల చరిత్రమునం దంతర్భాగ మగుచున్నది. పురాణయుగమునం దంకురరూపముననున్న శబ్దాలంకారప్రాసలు (దీనికి కుమారనందన మపవాదము) ప్రబంధయుగమునందు విస్తృతినొంది ప్రాశస్త్యమును బడసినవి. తరువాత దక్షిణాంధ్రయుగమునం దతిగా వ్యాపించినవని చెప్పవచ్చును.

అక్షరరమ్యత నాదరించి నాదాత్మకమైన యానందమును అక్షర రూపమున నావిష్కరించిన మహాకవి నన్నయ భట్టారకుడు. రమ్యాక్షర సంయోజనమువలన నీతని కావ్యము శ్రోతానంద సందాయి యగుచున్నది. ఈ భారణముచే నన్నయ కవిత్వమున విశిష్టమైన శబ్దాలంకార భాసురత నహజముగనుండి శబ్దాలంకారప్రాసల చాయలోనున్న రచనలు కనబడును. అరణ్యవర్ణమునందలి "వరదు సురాసురవందితుఁ, కరుదాకరు హరు, బినాకకరు, గరి చర్మాం, బరు శంకరు. గిరిజాసుం, దరు నిల్లని సంస్తురించె దద్దయు భక్తిన్." (1-323) అను పద్యమునందు ప్రాసాక్షరమైన రకారము పునః పునః వ్రయోగింపబడినది. ప్రాసాక్షరము ప్రాసరర్థముతో

పలుమాధ్య అవృత్తియగుట అనుప్రాసము. ఇట్టి అనుప్రాస మల్పరరముగ నన్నయ రచనమున గోచరించును.

క. "దక్ష మణిక్షయకరునిట

లాక్ష జ హుత భక్ష్యభక్షితానంగు విరూ

పాక్షి మహాక్ష ధ్వజాబ్ర

త్యక్షము గావించె సుగ్ర తపమునఁ దేర్చిన్."

- అరణ్య పర్వము (3-49)

అను పద్యమునం దనుప్రాసముండియు, చక్క పాదమునకు లోపించిన ద్వ్యక్షరప్రాసము యొక్క ప్రాథమికావస్థ కనబడుచున్నది. ఇట్లే "బాణందపు నియమప్రథ, కిణందపు....." (ఆది పర్వము. 3-106) అను పద్యమునందు రెండు పాదములకు పరిమితమైన త్ర్యక్షరప్రాసము వెలయు చున్నది. నన్నయ కవిత్వమునం దీరితని శబ్దాలంకారప్రాసలు ప్రాథమిక స్వరూపము నందున్నట్లు గుర్తింపవగును.

"అంగణరాజ్యలక్ష్మి పౌడవైనది యొక్క యనంగ నొప్పు చి
త్రాంగదయందు బాద్ధుడు మహాప్రణయప్రవచాంతరంగుడై
యంగణ భోగసంగముననమ్మడిపూరు పురిన్ సమస్త లో
కాంగణరంగసంగత విహారయశోగడుడుండె లింతోన్"

ఆది పర్వము (8-148)

అని రచించిన ఉత్పలమాలలో అనుప్రాసను బోలిన యక్షరసంయోజనము కనబడుచున్నది. ప్రచుత్తించి కూర్చబడినట్టి శబ్దాలంకార ప్రాసలలోని అనుప్రాసయని దీనిని చెప్పట యంత సమంజసముకాదు. ఎలన సంస్కృత వృత్తములందు శబ్దాలంకారప్రాసలు లేకపోవుటవలనను నన్నయ కాలము నాటికివి కందములందు ప్రాథమికావస్థలో నుండుటవలనను వీని ప్రభావము వృత్తములపై బడెనని చెప్పకాలము. మధురాక్షర స్వీకారముచే కావ్యమును త్రావ్యరరము గావింప సమకట్టిన వాడగుటవలన నన్నయ పై ఉత్పలమాల

యంగు అనుప్రాసస్ఫూర్తి కలిగించు రచనము చేసినాడని భావింపవగును. అనుప్రాసను బోలినట్టి వృత్తనుప్రాసమను శబ్దాలంకారము వెలయుచుండుట వలన నిచ్చట అక్షర చమత్కృతిని సాదించుటకు ప్రాసాక్షరమును గైకొనుట యాద్యుచ్చితమని తెప్పనగును. ఈ విరముగ నన్నయ రచన మున గోచరమగు శబ్దాలంకార ప్రాసలు వాని ప్రాథమిక దశను తెలుపు చున్నవి.

శబ్ద చమత్కారముకంటె అర్థాచిర్యమునకు విశిష్టస్థానము పల్పించిన వాడు తిక్కనసోమయాజి. అయినను తిక్కన సుస్పష్టము, సంపూర్ణమునైన శబ్దాలంకారప్రాసలను కూర్చినాడు. నిర్వచనోత్తర రామాయణమున "ఉదయ కావ్యప్రాదీః బాటించు శిల్పమునం బారగుఁడం గణవిగుఁడ" ననియు, "దౌర్గత్యము దోషఁ బ్రాసము ప్రకారము వేఱగు నక్షరంబులన్ శ్రుత్యనురూపమంచు నిద" ననియు చెప్పుకొని యుండుటను బట్టి ఈతని కావ్యములందు ప్రయోగింపబడిన శబ్దాలంకారప్రాసలు చసోదంచితము లనియే తెలియుచున్నది.

ఉత్తర రామాయణమున (1-17)

క. ఈ కృతికిఁ దొరపుగా నమ

రాకృతి యగు మనుమ నరవఁరాగ్రేసరున

త్యాకృతి వంశము గాద

స్వీకృతి దగఁ గీర్తనఁబు నేయుడు నెలమిన్.

అను వద్యమున ద్యుషరప్రాసము కనబడుచున్నది. ఇట్టి శబ్దాలంకార ప్రాసము పాటింపబడిన వద్యము లీ కావ్యమునం దింకను రెండు, మూడు (2-101, 6-54, 8-137) కలవు. తిక్కన "భార తామృతము గర్జపటంబుల నారఁ గ్రోలి యాంధ్రావళి మోదముం బొరయునట్లుగ" విరాటపర్యమారిగాగల భారతభాగమును రచించినాడు. సంగ్రహముగ విరాటపర్యమును పరిశీలించిన యందలి శబ్దాలంకార ప్రాసల రీతులెన్నుచే కడమ పర్యములందు నుండిన ట్లాపింపవగును.

విరాటపర్వమున (1-32)

క. ఓంకారవాచ్యునకు నన

హంకార విరూఢతావ నారాద్యునకున్.

ప్రీతింకారమయ మనోజ్ఞా

లంకారోల్లాస వివర్ణలాలితునకున్.

అను వద్యమునందలి ద్విప్రాసము సహజాలంకారముగ నొప్పుచున్నది. ఇట్టి ద్విప్రాసాలంకృతమైన వద్యము లచ్చటచ్చట (1-38, 39, 88 ; 2-161 ; 3-92 ; 4-42 ; 5-128) కలవు. ప్రాసము వ్యంజన ప్రధానమగుటచే ద్విత్వాద్విప్రాసలలో కూడ వ్యంజనసామ్యమే అవశ్యకముగాని స్వర సామ్యము కాదు. స్వరసామ్యమున్నను అదియాదృచ్ఛికమేగాని నియత లక్షణముకాదు. ఈ విషయము "రరణియ-త్తరుణిం-స్పరణా-కరుణా" (విరాట. 2-110) అనేది లక్ష్యము వలన తెలియగలదు. విరాట పర్వము నందలి "అంతం గుంతినందన, కాంతాచింతా మహాంధకారముతో..." (3-35);

క. ఇదుమలః బదుమూఃదేంద్రం

బదికడుః గోపి చివచ్చె బిలువిడిసిక

వృద్దిదళియ మణికి వదివి

ప్పుడ యమ్మలు ప్రోవునెల్లః బొరిగొనెడుబరే (4-258)

అనేది వద్యములలో అనుప్రాసము కలదని చెప్పవచ్చును. ఈ వర్ణారంభ మున "వేదములకు నఖిలస్ఫూరి, వాదములకు బహుపురాణ..." (1-4) అను వద్యమున రెండు పాదములకు మాత్రము చెల్లిన చతుష్ప్రాసము కలదు. ద్వ్యక్షరప్రాసాదులకు కందమునందే యధిక ప్రయోగముకలదు. వీని ప్రభావముచే నట్టి యక్షరాలంకృతిని తిక్కన వృత్తవద్యమునందు కూడ భాసించ జేసినాడు. నిర్వచనోత్తర రామాయణమునందు "కాయక - దాయకు - రాయకు-దాయకు" (2-101), "పుణ్యుడు - పణ్యుడు - రణ్యుడు - రుణ్యుడు" (8-137) అనియు; విరాటపర్వమునందు "శిక్షిత - దక్షత - స్రాక్షత-శ్రుక్షతి" (5-57) అనియు ఉత్పలమాలా వృత్తమునందు ద్వ్యక్షర

ప్రాసను కూర్చినాడు. దేశిచ్ఛందము నంద లీశబ్దాలంకార ప్రాసల యొక్క
శాబ్దికమైన మాధుర్యమును తిక్కన వృత్తమునందు కూడ సాధించి
నాడు.

నన్నయ కవిత్వమున శబ్దాలంకార ప్రాస సర్వశమైన రచనము
కనబడుచుండ, తిక్కన కవిత్వమున శబ్దాలంకార ప్రాసలకొక నిర్దుష్ట
మైన యాకృతి ఏర్పడినది. ప్రారంభదశలో అల్పపరిమాణమున ప్రయో
గింపబడిన ఈ శబ్దాలంకార ప్రాసలలో ద్వ్యక్షర ప్రాసమున కధికముగను,
అనుప్రాసమున కచ్చటచ్చటను లక్ష్యములు గాంచనగును. ఇవి రమణీయ
పద సంవిధానమునం దప్రయత్నముగ కూర్చబడినవేగాని ప్రయత్నించి
రచింపబడినట్టివి కావని తలంపనగును.

నన్నయ తిక్కనల నడిమికాలమువాడైన నన్నెచోడుడు తెలుగున
శబ్దాలంకార బంధురమైన కావ్యరచనకు నాంది పలికాడు. కుమార
సంభవము నందనేక విధములైన శబ్ద చమత్కారములతోపాటు గర్భ
బంధ చిత్ర కవితలను కూర్చినాడు. వీనితోపాటు శబ్దాలంకార ప్రాస
లకు కూడ సముచితమైన స్థానము కలదు. ఈ కావ్యమునందు ప్రబంధ
లక్షణము లవతరించుటతోపాటు శబ్దాలంకారప్రాసలు విస్తారముగ ప్రయో
గింప బడినవి. ఇందు ద్వి, త్రి ప్రాసలేకాక కొన్ని పాదములకు పరిమిత
మైన పంచ షట్ప్రాసలు కూడ పాటించబడినవి. ద్విప్రాసాదులు రెండేసి
పాదములకు విడివిడిగా కూర్చుటయు కలదు. పాదాద్యక్షరమును కూడ
ప్రాసవలెనే ప్రయోగించుటయు కలదు. ఇట్టివన్నియు సాధారణముగ
యమకాలంకారము క్రిందికి వచ్చును. కాని ప్రాసలక్షణమునకు తగినవి
కావు. అయినను పద్యరచనలోని ఆలంకారిక విశేషములగుటచే శబ్ద
లంకార ప్రాసలందు ప్రత్యేకముగ పరామర్శింపబడుచున్నవి. వీని ప్రయో
గము కందమునందేకాక వృత్తములందును నిరాఘటుముగా సాగినది.
ఇట్టివనేక. విధములైన శబ్దాలంకార ప్రాస ప్రయోగ విశేషముల కీకావ్యము
కాణాచి.

శబ్దాలంకారప్రాసలకు సంపూర్ణమును, నిర్దుష్టమునైన లక్ష్యము
 లభికసంఖ్యలో కుమారసంభవమున గాంచనగును. షష్ట్యంతములు
 సాధారణముగ కందములలో రచింపబడును. వీనియందలి సుకర ప్రాస
 లను వేరుగ పేర్కొన నవసరములేదు. “నద్గరు-జ,గద్గరు-వి,ద్యద్గరు
 మద్గరు;” వంటివానిలోపాలు ‘క్ష’, ‘త్వ’ మొదలగు ప్రాసాక్షరములతో
 కూడిన దుష్కరప్రాసలు కలవు (1-60, 62, 64). ఇట్టి దుష్కర
 ప్రాసలు ‘ంద్ర’ (2-54ప్ర, ప్త, ప్త, ప్త (6-60, 61, 62, 63) మొద
 లైన ఎనేకములు కనబడుచున్నవి. ‘నద్గరు’ (1-60); ‘దీమణి-ర,ఞామణి
 చిం,తామణి-చూ,దామణి (3-112) వంటి ద్విప్రాసలు కలవు. ఇట్టివింకను
 ‘దూషిత-భూషిత-ద్యేషిత-న్యేషిత’ (6-59); ‘ఈతండు - దాతండు-
 డీతండు-దాతండు’; ‘అంతకు-నంతకు-మంతకు-టంతకు’ (11-88,89)
 మొదలుగాగల పద్యములలో గలవు. ఉదాహరణకిటువంటివి ఏకాదశా
 శ్వాసమునంగు 118, 120, 128, 129 వ సంఖ్యలను; ద్వాదశాశ్వాసము
 నందు 9, 30వ సంఖ్యలను గల పద్యములు. ‘అడిచిరి-పొడిచిరి-విడి
 చిరి - మడిసిరి’ (11-119) అనుదానియందు త్రిప్రాసను చెప్పవచ్చును.
 చివరిపాదము నందలి సకారము దీని లక్షణమునం దొక విశేషము.
 ద్వి, త్రి, చతుష్ప్రాసలు రెండు లేక మూడు పాదములకు గాని, లేక
 రెండేసి పాదములకుగాని పరిమితమైన కందములు కలవు. వీనియందెక్కువ
 పద్యములలో పాదప్రథమాక్షరము కూడ నాలుగు పాదములందును సమా
 నముగ నుండుట ఈ కావ్యమునందొక విశేషము. ‘పుష్కర’ (1-94)
 శబ్దము నాలుగు పాదములందు నాదిని ప్రయోగింప బడుటవలన
 ఆకందమునందు ద్విప్రాసలోపాలు అద్యక్షరమునకు కూడ నట్టి నియ
 మము చెల్లింపబడి నట్లగుచున్నది. ‘బంధుఁడ’ (2-94) ను శబ్దము
 నాలుగు పాదములకు నాదినియించి రచింపబడిన కందము నిట్టిదే యగు
 చున్నది, కాని దీని నాల్గవ పాదమున ‘బంధుండ’ అని పూర్ణబిందువుతో
 నుండుట వలన ద్విప్రాసలో పూర్ణార్థ బిందుప్రాసము ప్రయోగింపబడిన
 దని ప్రత్యేకించి చెప్పవలసియున్నది. ద్వి, త్రి ప్రాసలందు ప్రథమా
 క్షరము కూడ సమానముగనున్న కందము లింకను ‘శ్రీశ్రీత’ (7-1),
 ‘జంగమ’ (8-28), ‘గోపతి’ (11-90) యను పదములతో నున్నవికలవు.

కొన్ని వద్యములందు రెండేసి మూడేసి ప్రాసల లక్షణములు, దానిలోపాట అద్యక్షర ప్రాసము కూడ కలదు. 'గోపాలక-గోపాలకులా-గోపాలకులె-గోపాలకులై' (4-21) అని యుండిన వద్యమున అద్యక్షర ప్రాసమే కాక పూర్తి వద్యమున త్రిప్రాసమును, చివరి మూడుపాదములకు మాత్రమే గల చతుష్ప్రాసమును కనబడుచున్నది. 'పురిపీరులు - దర మగు - కరములొ-కరములు' (7-114) అని యుండిన కందమున పూర్తి వద్యమున నుకరప్రాసముకాగా; 2, 3, 4 పాదములకు ద్విప్రాసము; 3,4 పాదములకు త్రిప్రాసము కలదు.

క. నరసింహ రాగావహమై
నరసింహ రాగాత్మక ప్రచర శోభితమై
యరుణద్యుతి రాసురమై
యరుణద్యుతి రాతిఁ బ్రకటమై భువిఁబర్యవేన్. (8-198)

అనెడి వద్యమున రెండేసి పాదములకు అద్యక్షర ప్రాసములో కూడిన వ్రత్యేకమైన వంచప్రాస కలదు. ఇట్టిదే మరియొక వద్యము:

క. ముక్తాముక్తా యుధములు
ముక్తాముక్తాయుధౌపములుఁదగు సుధటల్
ముక్తాముక్తాసులుఁ బర
ముక్తాముక్తాసులౌపములు నగుచు ననిన్. (11-130)

దీనియందు పూర్తి వద్యమునకు అద్యక్షరప్రాసములోపాటు, త్రిప్రాసము కలదు. తదుపరి క్రమమున రెండేసి పాదములకు విడివిడిగా రెండు చతుష్ప్రాసలు కలవు.

క. తారకవిరచిత కృతియుం
తారకవిరచిత సుకృతియుఁదా నదఁగు నదా

చారకవిజయరాశికి నువి

చారకవిజయరాశినాథుఁ షణ్ముఖఁ గనినన్ (10-152)

ఈ పద్యమున మొదటి రెండు పాదములకు షట్ప్రసాయము, కదను రెండు పాదములకు పంచప్రసాయము కూర్చబడినది. పూర్తి పద్యము మాత్రము త్రిప్రసాయము కలది యగుచున్నది. ఇట్టివింశతి

క. ముక్తః బిందములగు తూ

మక్తక బిందములవలన, మొగిఁ గ్రమ్ముచుమా

రక్తార్ద్రాంబర తలమున

రక్తార్ద్రాంబరతనుఁడు, రణరతుఁడాకెన్. (11-181)

మొదలైన పద్యములు కలవు. ఇదే రీతులలో గల పాద వైచిత్ర్యములను కొన్ని (10-178), (12-25) పద్యములలో కలవు.

క. జాననియ తలఁచుఁ జాగియు

వీననియ తలఁచు రోలియెప్పుడు నినికిం

జాననియ తలఁచు వీచుఁడుఁ

జాననియ తలఁచుఁ బంద, నరి యెట్లగునో, (11-48)

ఈ పద్యమున షట్ప్రసాయము పాటించబడి, మొదటి, మూడవ పాదములందు అర్థబిందువు, రెండవ, నాల్గవ పాదములందు పూర్ణబిందువునుండుట వలన పూర్ణార్థబిందుమైత్రి చెల్లినది.

క. స్థిఃపూః కుభసిత మూర్తి

వరసుర నరదనుజ దురితః పవనసుక్తిర్తి,

హరదతి కుభయుత మూర్తి,

న్యరపురహరతనుజ దురితః పవనసుక్తిర్తి, (10-85)

ఇది 2వ, 4వ పాదములం దనుప్రాసలోను, నాల్గుపాదములందు గుర్వక్షర పూర్వకమైన అంత్యప్రాసలోను ఒప్పుచున్నది. అంత్యప్రాస యొక్క పూర్వాక్షరము 1, 3 పాదములకు; 2, 4 పాదములకు సామ్యము కలిగి యుండుటయు, అంత్యప్రాసాక్షరములు తప్ప, కదమ పద్యమంతయు నర్వ లమువగుటయు నిందలి విశేషము. ఇట్లే

క. తగుఁదగఁచి మనమున మును

వగవఁగ వొగఁబగఁగ వగవఁవగవఁగఁబరయున

దగుఁ దగఁచి వగ వచి వగ

వగవఁగఁ బచిగలదె తనకు వగ మఱి జగతిన్. (10-187)

అను పద్యము నర్వలమువగుటయేకాక 'అనుప్రాసము'నకు సంపూర్ణమైన లక్ష్యమగుచున్నది. 1-3 పాదములకు, 2-4 పాదములకు ప్రాసనంబింధ మైన సామ్యము కలిగియుండుట దీనియందొక విశేషము. ఇట్టి అనుప్రాస మును 12-39, 211 మొదలైన పద్యములందు చెప్పవచ్చును. శబ్దాలంకార ప్రాసలు కందములందేకాక అటనట వృత్తపద్యములందుకూడ సంపూర్ణ ముగ ప్రయోగింపబడినవి. ఉత్పలమాలయందు 'అడుచు-ము, జ్ఞాడుచు- నోరాడుచు-మ,ల్లాడుచు' (9-102) అని ద్విప్రాసము పాదంబింపబడినది. ఇట్టిదే మరియొక ఉత్పలమాల "వాదిన - గాదిన - వీదిన-మాదిన" (11-57). "వెక్కెడి రూపులున్-నిక్కెడి రూపులున్-గ్రక్కెడి రూపులు-స్రక్కెడి రూపులు" (11-132) అను పద్యమున పంచప్రాస ప్రయోగముకలదు. వ్రత్యకప్రాసలేకాక రెండేసి ప్రాసలు కలిపి ప్రయోగింపబడిన వృత్తములును కలవు. ఉ॥ "తన్నినఁబాచె-గ్రన్ననఁ బాచె-మన్ననదప్పి-గన్నుం సన్న" (9-122) అని పాదారంభములుగల పద్యమునందు మూడు పాదములకు ద్విప్రాసము, మొదటిరెండు పాదములకు తరుప్రాసము కలదు. ఇట్లే 11-131, 133 వ సంఖ్యలుగల వృత్తపద్యములందు శబ్దాలంకార ప్రాసలు లేకున్నను శబ్ద చిత్రణముచే తత్సందర్భము ప్రకటితమగుచున్నది. ఇట్టి పద్యము లీకావ్యమునం దసంఖ్యాకముగ కలవు.

శ్రీ. కాలుఁదాదిగ దేవసంఘంఁజెల్లఁ

గాలు కొనకుండ నెగుచు విక్రమరసుండు

గాలవశమున నిజబాహుంగర్వముడిగి,

కాలగోచరుఁడయ్యె నఁక్కాలనేమి.

(12-99)

ఉవచారి వర్షముంకు ప్రాసయలి చెల్లునుగాని వానికి ప్రాసనియలి లేదు. పై తేటగీతిలోనున్న ప్రాసప్రయోగ మొకవిశేషము. అనేక వర్షములలో గల ద్విత్రిప్రాసాదులలో వ్యంజనసామ్యములోపాలు స్వరసామ్యముకూడ పొడింపబడినది. నిజమునకు ప్రాసమున స్వరసామ్య మావశ్యకముకాదు. కాని నన్నెచోడుడు శబ్దాలంకారప్రాసలలో కొన్నిటియందు విరిగా స్వర సామ్యమునుకూడ చెల్లించినారు. అది యీ కావ్యమునందొక వ్రత్యేక లక్షణము. నాల్గు పాదములందును ద్వితీయాక్షరసామ్య మున్నప్పుడే అది ప్రాస మనబడును. అట్లే ద్వి, త్రి మొదలైన శబ్దాలంకార ప్రాసలకుకూడ నాల్గు పాదములందును సామ్యముండవలెను. అప్పుడే అవి ప్రాసలగును. ఆ విధమునకాక రెండేసి లేక మూడేసి పాదములకు అక్షరసామ్యము పొడింపబడినచో నవి ప్రాసలు కాజాలవు. వీనిని ప్రాసలక్షణమునకు నన్నిహరముగ నున్నట్టి శబ్దచిరణము లనవచ్చును. కుమారనందన కావ్యము శబ్దాలంకార విశిష్టమైన కావ్యమగుటవలన దీనియందు శబ్దాలంకారప్రాస సర్వశమైన శబ్ద చమత్కారములు విశేషముగ కలవు. ఈ విధముగ శబ్దాలంకారప్రాసల ప్రాథమిక స్వరూపము తెలియుచున్నది.

-:O:-

శబ్దాలంకారప్రాసలు-లక్షణసమన్వయము

శబ్దాలంకార ప్రాయమైన యతిప్రాసలు చందోముఖమున కవిత్వము నకు నియత లక్షణములైనవి. అక్షర మైత్ర్యాత్మకమగుటవలన యతి, శబ్దాశ్రయ మగుచున్నది. ప్రాసము అనుప్రాసమను శబ్దాలంకారముతో ప్రత్యక్ష సామ్యమును కలిగియున్నది. వీనికి శబ్దార్థములో ప్రమేయములేదు. ఆ విధముగ నివి శబ్దాలంకారములయ్యు, పద్యరచనమున కవశ్య లక్షణములగుటచే చందోవేర్తలు వీనిని శబ్దాలంకారముగా పేర్కొనలేదు.

పద్యపాదము యొక్క ద్వితీయాక్షరము నాల్గు పాదములందును నమానముగ నుండుటయే ప్రాసమని సాధారణ నిర్వచనము. రెండవ అక్షరముతోపాటు మూడవ, నాల్గవ అక్షరములు కూడ నాల్గు పాదములందును నమానముగ నుండుట, ప్రాసాక్షరమే వరుమాల్గు ఆవృత్తియగుట అనునవి కూడ కలవు. ఇవియన్నియు ప్రాసముయొక్క భిన్నరూపములయ్యు పద్యరచనమునకు నియతమౌకాక ఐచ్ఛికములగుటచే శబ్దాలంకారములై శబ్దాలంకారప్రాసము లనబడుచున్నవి. కాగా వీనిని చందోలంకారములనుట నముచితము. భిన్నరీతులలోగల అక్షరావృత్తియే శబ్దాలంకార విశేషము. అది చందశాస్త్రమున ప్రాసమనియు, ఆలంకారశాస్త్రమున అనుప్రాసమనియు నూహించబడుచున్నది.

సాధారణముగ ఆలంకారికులు చెప్పిన అనుప్రాస, యమకాది శబ్దాలంకారములు పద్యగద్యములు రెండింటియందును ప్రయోగింపదగినట్టివి. కాని శబ్దాలంకారప్రాసలు పద్యములందు మాత్రమే ప్రయోగింపదగియుండుటచే నివి యతిప్రాసలతోపాటు చందశాస్త్రమునందు మాత్రమే చెప్పబడును, కాని అలంకార శాస్త్రమునందు చెప్పబడవు. దీనిని బట్టి పద్యములందు ఆలంకారశాస్త్ర కథితములైన వేలైన శబ్దాలంకార

ములు కూడ కలవని-తెలియుచున్నది. వీనిని రంధోలాక్షణకు తెల్లదును శబ్దాలంకార ప్రాసలనియే పేర్కొనిరి.

శబ్దాలంకార ప్రాసలను భీమన, పెద్దన, అనంతుడు, శారంభట్టు చిత్రకవి పెద్దన, తిమ్మకవి - 6; అప్పకవి, రంగకవి-7; రమణకవి-8 చెప్పిరి. కూచిమంచి తిమ్మకవి, వేంకటాచార్య కవులు వీని ననలు చెప్ప లేదు. కవిజనాశ్రయ కావ్యాలంకార చూడామణులందు షడ్విరములైన శబ్దాలంకార ప్రాసలతోపాటు ద్విరీయాక్షర ప్రాస విశేషములగు ౧- శ-ద; ఋక్రాంత వర్ణప్రాసములు మాత్రము కలవు. ఇవి చూడామణి యందు మాత్రమే చెప్పబడినట్లును, కవిజనాశ్రయమున ప్రక్షిప్తమైనట్లును పరశోరకుల యభిప్రాయము. ఈవిషయమెట్లున్నను కవిజనాశ్రయ చూడామణులందు యభిలేదముల రథువార ఐచ్ఛికములైన శబ్దాలంకార ప్రాసలు మాత్రమే వ్రదానముగ చెప్పబడినట్లు తెలియుచున్నది. ప్రాస లంకార సదృశములగుటవలన ద్విరీయాక్షరప్రాసలు, శబ్దాలంకార ప్రాసలు అనెడి వింగడింపు ప్రాసనామమున లేకపోయి యుండవచ్చును.

కవిజనాశ్రయమున వరులును చెప్పిన విధవ

క. తానుకములగుచు సుకర

ప్రాసాను ప్రాస దుష్కర ప్రాసాంశ్య

ప్రాస ద్విప్రాస త్రి

ప్రాసములన షడ్విరములంబులగును గృతులన్. (1-76)

అని ప్రాసలు షడ్విరములుగ చెప్పబడినవి. వీనిలో సుకర, దుష్కర ప్రాసలు రెండుమాత్రమే కవిజనాశ్రయమున చెప్పబడిన "చరణంబు ద్విరీయ వర్ణవమితియైప్రాసంబు" నెడి నిర్వచనమున కనుగుణ మైనట్టివి. కదమవి యా నిర్వచనమున శరీరమైనవగుట వలన ఐచ్ఛికము

లగు మన్నవి. దీనినిబట్టి ప్రాసలేదములను చెప్పటయందు నియతా నియత లేదము పాటింపబడ లేదని తెలియుచున్నది. ద్వితీయాక్షరప్రాసకు సుకర, దుష్కరము లనెడి పరిగణనము కూడ అలంకారిక దృష్టియే. చూడమనియందు కూడ నిదే విధాన మవలంబించ బడినది. పద్యరచన మునకు నియతమైన ప్రాసలేదములను, వానితోపాటు కథాలంకార ప్రాసలను తొలుదొల్ల వింగడించి చెప్పిన వాదనంతుడు. అవ్యకవి, చిత్రకవి పెద్దన ఈ విధానము ననుసరించిరి.

భీమన చెప్పిన సుకరప్రాసమును అనంతుడు చెప్పలేదు. భీమన చెప్పని చతుష్ప్రాసమును అనంతుడు చెప్పెను. అవ్యకవి ఈ రెండింటిని చెప్పినాడు. రమణకవి, చందోదర్పణము ననుసరించి యివి షడ్విరముల్లని చెప్పుచు, వానితోపాటు కవిజనాశ్రయ లక్షణములను కూడ పేర్కొని నాడు. దానినుండి సుకరప్రాస లక్షణమును కూడ స్వీకరించి అందరికీ ముగ అర్థమందు ప్రాసమును దానిని క్రొత్తగా చెప్పినాడు. దీని నిరసలు చెప్పలేదు. సులతాక్షరములలో కూడిన ద్వితీయాక్షరములకు ప్రాసాక్షర మర్థమున అర్థమందు పుండుట దీని లక్షణమని లక్షణ శిరోమణిలోని లక్ష్మ లక్షణ వద్యమునుబట్టి తెలియుచున్నది. వీనిని చెప్పటయందు తాతంబట్టు, లింగమగుంట తిమ్మకవి భీమన ననుసరించిరి. చిత్రకవి పెద్దన అనంతుని, రంగకవి అవ్యకవిని అనుసరించిరి. భీమన, విన్నకోటపెద్దన, అనంతుడు, తాతంబట్టు, అప్పకవి, చిత్రకవి పెద్దనలు స్వీయలక్ష్మ లక్షణ ములను రచించిరి. లింగమగుంట తిమ్మకవి కవిజనాశ్రయచందోదర్పణ ముల నుండి లక్ష్మలక్షణములను స్వీకరించెను. రమణకవి ఒక్క అర్థ మందు ప్రాసమునకు స్వీయవద్యమును రచించి, కదమఠానికి కవిజనా

2. తొలఁకుచు నుండిన తామర

కొలఁకుల కడ కరిగి హంసఁకులమెల్లను నా

కొలఁకుల నాడుచు నున్నను

దంఁకక యన నర్థమందుఁతగు ప్రాసమగున్.

లక్షణశిరోమణి(4-458)

శ్రయ చందోదర్పణములనుండి గ్రహించెను. రంగకవి, కావ్యాలంకార చూడామణి నుండి లక్షణములను గ్రహించి స్వీయ లక్ష్యములలో పాటు కొన్నిటికి కవిజ్ఞానాశ్రయమునుండి, కొన్నిటికి చందోదర్పణము నుండి లక్ష్యములను చూపెను. తరుప్రాసన కొక్కదానికి ఉత్తమగంద చందము నుండి లక్షణమును గ్రహించినాడు. యరిప్రాసలకు లక్ష్యము యిగా మహాకవుల వ్రయోగములను చూపిన లాక్షణికులెంకో శబ్దాలంకార ప్రాసల కట్టి మహాకవుల వ్రయోగములను చూపరైరి.

శబ్దాలంకార తుల్యములై వద్యరచనమునకు నియతలక్షణములైన యరిప్రాసలలోపాటు వద్యమునకు మాత్రమే అలంకారములైన శబ్దాలంకార ప్రాసలను చందశాస్త్రమునందు చెప్పుట ననుచిరము. ఇవి నహా మైన చందోదలంకారములు. చందములోపా దిరకావ్యలక్షణములను వచించిన విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకార చూడామణిలో వీనిని చందావ్రకరణము క్రింద నప్రమోల్లనమునను, లేకాను ప్రాసాదులను శబ్దాలంకార వ్రకరణము క్రింద వశోల్లనమునను పృథక్కరించి చెప్పెను. చందోదర్పణమునం దనంతుడు శబ్దాలంకార ప్రాసలను చెప్పినేకాని అలంకార శాస్త్రమునకు సంబంధించిన శబ్దాలంకారములను ప్రస్తావించ లేదు. అవ్యకవి ఈ విధానము నవలంబించెను.

కవిచింతామణి యందు ద్వితీయాక్షర ప్రాసలేదములలోపాటు శబ్దాలంకార ప్రాసలను, లేక లాటానుప్రాసలనెడి శబ్దాలంకారములనుకూడ జోడించి ప్రాసలు వదిలిరములని చెప్పబడినవి. తరువరి "ఇయ్యాకృతి వర్ణావృత్తియు, యమకంబునని శబ్దాలంకారము రిమ్మగు,..." (3-82) ననియు తరువాత చిత్రకవిత్వ లేదములును పేర్కొనబడినవి. లక్షణ శిరోమణిలో శబ్దాలంకార ప్రాసలను చెప్పుచు లాట, లేక, వృత్తను ప్రాసలను కావ్యాలంకారచూడామణి, నరస భూపాలీయము లందరి లక్ష్య లక్షణములలో చెప్పబడినవి. తరువాత ".....నమపరప్రాసంబును యమ కంబును పాదాంతపాదాది ముక్తవదగ్రస్తమ్ములనందగు నివి ప్రాస లేద మ్ముల ప్రకారమ్ములు....." (4-466) అనియు చెప్పబడినది. దీనినిబట్టి పద్య రచనమునకు మాత్రమే పరిమితమైన శబ్దాలంకార ప్రాసలను,

అలంకార శాస్త్రమునకు సంబంధించిన శబ్దాలంకారములను విరచించి చూపవలసిన యావశ్యకమును తాతంబట్టును, రమణకవియు గుర్తించ లేదని తెలియుచున్నది. తదుపరి వీరిరువురును ద్వితీయాక్షర ప్రాస లేదముల మధ్యలో ఆలంకారిక ప్రాసలను చెప్పి ప్రాసలయొక్క విరచనను పాటింపని వారైరి. పెద్దనానంతులు చెప్పిన లక్ష్యలక్షణములను రమణకవి స్వీకరించెను. కాలమునుబట్టి తాతంబట్టు, అనంతా మాత్యునికి తరువారి వాదగుచున్నాడు. అయినను ప్రాసల వర్గీకరణలో వారవలంబించిన విధానమును వీరనుసరింపలేదు. రంగకవికూడ శబ్దాలంకార ప్రాసలను ప్రత్యేకవర్గముగ చెప్పలేదు. ఇతడు భీమచెప్పిన వర్గీకరణ ప్రాసలను, అనంతుడు చెప్పిన ద్వారక విరములైన ద్వితీయాక్షర ప్రాసలను స్వీకరించి క్రమముగ చెప్పియున్నాడు. ఇంతేకాక అనుప్రాసను చెప్పుటకు చూడామణిలోని వృత్తాంతము నుండి లాటానుప్రాస, లేకానుప్రాస అనేది ఆలంకారిక ప్రాసలను గ్రహించి, కవిజ్ఞాత్రయములోని అనుప్రాస లక్షణముకూడ నిచ్చినాడు. తరువాత "అని యున్నదిగమక కొందలు. ఇరే లేకానుప్రాసమనిన్ని లాటాను ప్రాసమనిన్ని గొందలునుప్రాస మనిన్ని వాడుకొందురు గనుక బాద తెలుసుకొనేది" అని వ్రాసినాడు. ఈ విధముగ, రంగకవి అర్వాచీనుడయ్యెను. ప్రాసల వింగడింపు వల్ల పెద్దనానంతులు చూపిన క్రద్ధను చూపడయ్యెను.

యరి ప్రాసలు, శబ్దాలంకార ప్రాసలు చంద్రాస్త్రమునకుమాత్రమే సంబంధించినవి. చందమునకు నియతమగుటవలన యరిప్రాసలకు విశేష ప్రాముఖ్యము లభించినది. చందోఽంగములుగ స్థిరపడిన కారణము చేతను, శబ్దరక్షకములగుట చేతను వీనిని గూర్చి విశేషవరికీలనము గావింపబడినది. శబ్దాలంకారప్రాసలు ఐచ్ఛికములైన ఆలంకారములగుట వలన వానికంతగ ప్రాముఖ్యము లభింపలేదు. శబ్దాలంకార బాహుళ్యమైన కావ్య మధమమగుటచే శబ్దాలంకార ప్రాసలకు కూడ విశేషాదరణము లేకపోయినది. కూచిమంచికవులు వీనిని తమతమ లక్షణగ్రంథములందు

చెప్పకుండుట దీనికొక నిదర్శనము. సాధారణముగ కావ్యానుశీలనమున ఇలంకారశాస్త్ర కథితములైన శబ్దాలంకారములను గూర్చియే ప్రస్తావ ముండునుగాని, శబ్దాలంకార ప్రాసలను గూర్చిన వరామర్య కావదాడు, ఇవి చందవృత్తులు లగుట దీనికొక కారణము. ఇట్టివిధమైన శబ్దాలంకార ప్రాసల అవగాహనమునకు ప్రామాణిక లక్షణగ్రంథమగు అమృతవీయ మున చెప్పబడిన లక్షణములను పరిశీలించుట యత్నము కాగలదు.

ప్రప్రథమముగ నర్వవిధములైన ప్రాసలను, వాని స్వరూప స్వభావ ములనుబట్టి యీ దిగువరీతిని మూడు తరగతులుగ విశ్లేషింపవగును.

1. ద్వితీయాక్షరప్రాసలు :-

ఇవి చందోఽంగమైన ప్రాసమునకు సంబంధించినవి. ఇవి వద్య పాదముయొక్క ద్వితీయాక్షరమైత్రిని పాటించుటలో నేర్పడిన లిన్న లిన్న మైత్రులు. ఇవి పంక్తిరెండని అనంతుడును, వరుసేదని అవ్యకవియు చెప్పిరి. ఇవి శబ్దాలంకార తుల్యములుగాని, శబ్దాలంకారములు మాత్రముకావు.

2. శబ్దాలంకారప్రాసలు :

స్వభావమునందీవి ద్వితీయాక్షర ప్రాసకు సంబంధించినను, స్వరూ పమునందు లేదించునట్టివి. ద్వితీయాక్షరప్రాసలు చందమునకు (కొన్ని వద్యములకు) నియతమై నట్టివికాగా, నివి అనియతమైనట్టివి. ఇవి నాల్గొ పాదములందును నిలువుగ ద్వితీయాక్షరముకాక యితర అక్షరముల మైత్రిని తెలుపుచున్నట్టివి. కావున నివి బద్ధిక ప్రయోగముకలవి యగుచున్నవి. ఇవి చందశాస్త్రమునందు చెప్పబడిన శబ్దాలంకారములు. చందోబద్ధముగాని కేవల వచనమున వీని ప్రయోజనములేగు. ఇవి యారని అనంతుడును, ఏదని అవ్యకవియు చెప్పిరి.

3. వృత్త్యనుప్రాసాది శబ్దాలంకారములు :-

ఇవి అలంకారశాస్త్రమునకు సంబంధించిన శబ్దాలంకారములు. చంద

కృత్రములో వీని ప్రస్తావ మనవనరము. చందోఽంగమైన ప్రాసము, అను ప్రాసమును శబ్దాలంకారమును పోలిసప్పటికిని లక్ష్యనిర్వహణమున ప్రాసలోగాని, చందమునకు మాత్రమే అలంకారములైన శబ్దాలంకార ప్రాసలలోగాని వీనికి ప్రమేయములేదు. ఇవి వద్యగద్యములు రెండింటి యందును ప్రయోగార్హమైనట్టివి.

శబ్దాలంకార ప్రాసలు

అవ్యకవి ద్విరీయాక్షర ప్రాసల కనంతరము శబ్దాలంకారప్రాసల లక్షణపిట్ట చెప్పెను :

వీ. ప్రాసఁలు సులభాక్షరంబైన సుకరంబు.
 దుర్లభంబైనను దుష్కరంబు.
 తగ రెండుమూఁడు నాలుగు వర్ణముల పదం
 ణంబెల్ల నొకతంగిఁ బొసఁగెనేని
 వరుసఁగావ్యముల డ్వం ద్వప్రాసమును, ద్ర్యక్ష
 ర ప్రాసమును, జతుఃప్రాసమునగు,
 విదములఁ దుదినొక్క పగిది యక్షరములు
 డనరు నొత్తప్రాస మునకు నెందు

శే. బిది బిదిని వర్ణ మొక్కఁడు కదకు వెళంఁ
 బిలుకఁ బడునేని యది యనుప్రాసయయ్యెఁ
 గంజశోచన యని యలంకారకావ్య
 కదితములు వీవినేడింటిఁ గానవలయు.

-అవ్యకవీయము (3-881)

ప్రాసాక్షరము సులభమైనచో నది సుకరప్రాసము : కష్టతరమైనదైనచో నది దుష్కరప్రాసము. ప్రాసాక్షరములోపాలు తరువారి యక్షరముకూడ, అనగా రెండువర్ణములును ప్రాసమైతిని కల్గియున్నచో నది ద్వంద్వ

ప్రాసము, అట్లే తరువాతి యక్షరమును కలుపుచు మూడువర్ణములకు
త్ర్యక్షరప్రాసము, నాల్గు వర్ణములకు చతుఃప్రాసము. పదఘ్న (పాదఘ్న)ల
తుదియక్షరము లోకేవిధముగనున్నచో నది అంత్యప్రాసము. ఒకే
అక్షరము పలుమార్లు ఆవృత్తియైనచోనది అనుప్రాసము. ఈ ఏడును అలం
కార శాస్త్రకథితములు. అని పై లక్షణపద్యముయొక్క సారాంశము.

ఇవి చందమునకు సంబంధించిన అలంకారము లగుటచేతను, అలం
కార శాస్త్రమునందు చెప్పబడిన శబ్దాలంకారములను పోలియుండుటచేతను
వీనినికూడ అలంకార శాస్త్రకథితములని అప్పకవి అభిప్రాయపడినాడు.
కాని ఇవి అలంకారశాస్త్రమునందు చెప్పబడవు, చందశాస్త్రమునందు
మాత్రమే చెప్పబడును. ప్రాసాక్షరము పలుమార్లు ఆవృత్తియైనచో నది అను
ప్రాసమును శబ్దాలంకారప్రాస మగును. ప్రాసాక్షరముకాక వేరైన అక్షర
మైనచో నది అనుప్రాసమును శబ్దాలంకారమగును. ఈ అంశము పైఅప్ప
కవీయ లక్షణమునందు స్పష్టపరుపబడలేదు.

1. సుకరప్రాసము :-

సులభమైన యక్షరము ప్రాసస్థానమున నున్నచో నది సుకరప్రాసము.
అనగా ప్రాసకూర్పుటకు సులభముగ తనంత తానుగ లభించు నక్షరమును,
ఉచ్చారణమున వక్తకు, శ్రుతమున శ్రోతకు సుకరమైన యక్షరమునుగల
ప్రాసము.

అప్పకవీయ లక్ష్యము : (31-382)

క. కమల దళ నయన సకలా

గమవేద్య పురాణపురుష కరుణాకరమ

ద్రమహీశ ప్రియతనయా,

రమణ యనుచుఁ బలుక సుఖకర ప్రాసమగున్.

ఇందు మకారము ప్రాసస్థానమున కలదు. బిందు హర్వకముకానట్టి
ఏకవ్యంజనాక్షరమును, సాధారణముగ తరచు ప్రయోగింపబడు నక్షర

మును గం ప్రానమును సుకరప్రాన మనవచ్చునని దీనినిబట్టి తెలియుచున్నది. రచనలోపాటచ్చారణక్రతుములందు సుకరమైనది సుకరప్రానమగును.

2. దుష్కరప్రాసము :

సుకరముకానిది దుష్కరము. అసెగా ప్రానకూర్పుటకు సులభముగా కాక బహువ్రయర్థముచేత లభించు నక్షరముగల ప్రానము దుష్కరప్రాసము.

అవ్యకచీయ లక్ష్యము : (3-383)

క. దుష్కృత గిరివ్రజాయుధ
పుష్కర నదనాదినాథ బుధసుతదివళో
చిష్కేళాహార యనన్
దుష్కరమని దీనిబలుకుదురు ప్రాసజ్ఞుల్.

ఇందు షకారకకారముల సంయుక్తాక్షరము ప్రాసస్థానమున కలదు. వ్రయోగబాహుళ్యము లేనిదియు, సంయుక్తవర్ణములు కలదియు, బిందు పూర్వకము నైనట్టిదియు అక్షరముగల ప్రాసమును దుష్కరప్రాసమనవచ్చును. దీనికి "దుష్కరప్రాసం బన్నది విషమాక్షరంబులు ప్రాసంబిడి చెప్పనది" అని కవిజనాశ్రయము. సమము (సుకరము)కానిది విషమమని భావము. ప, య, జ్ఞ, ష, ల్య వంటి అక్షరములు విషమాక్షరములు. రచనములోపాటచ్చారణ క్రతుములందు కష్టతరమైనది దుష్కరప్రాసమగును.

సుకర దుష్కరప్రాసలు రెండును ద్వితీయాక్షరప్రాసకు సంబంధించినవి యగుటవలన నివి బిచ్చికములైన శబ్దాలంకారప్రాసలు కావుగదాయని వ్రక్ష్మింపవచ్చును. ద్వితీయాక్షర ప్రాసలను సుకర దుష్కరములని వింగడించుట శబ్దాలంకార పరిగణనముకొరకని దానికి సమాధానము చెప్ప

వచ్చును. ఈ లక్షణములను ద్వ్యక్షరాది ప్రాసలకు కూడ వర్తింపజేయ
వచ్చును కాని అట్టి యావశ్యకము కానరాదు.

3. ద్వ్యంద్వప్రాసము లేక ద్విప్రాసము :-

పద్యపాదములు నాల్గింటియందు రెండవ యక్షరము నమముగా
నుండుట సారారణప్రాసము. దీనిలోపాటు మూడవ యక్షరము కూడ
నమముగా నున్నచో అనగా రెండక్షరములకు ప్రాస పాటించబడినదో నది
ద్వ్యంద్వ ప్రాసము.

అప్యకవీయ లక్ష్యము : (3-384)

క. వ్యాసముని వినుతగోప

స్త్రీ నమదయ మానహరణ శృంగార రసా

వాసముగ నిట్లు ద్వ్యంద్వ

ప్రాసము కావ్యములఁ జెప్పఁ దగు నెల్లెడలన్.

ఇందు 'సము' అను రెండక్షరములకు ప్రాస పాటించబడినది. ఇచ్చట
సులదాక్షరములు కలవు కాని, యట్టి నియమము లేదని తెలియదగును.
ప్రాసము వ్యంజనప్రదానమేకాని స్వర ప్రదానము కాకపోవుటచేత రెండక్ష
రముల ప్రాసయందును వ్యంజనసామ్య మావశ్యకముగాని స్వరసామ్యము
కాదు. పై లక్ష్యమున స్వరసామ్యముండుట యాదృచ్ఛికమని గుర్తించినది.
ఒక్క అంత్యప్రాసకు తప్ప కదమ ప్రాసల కిదేనియమము వర్తించును.
దీనికి బీమన, అరని ననునరించిన లింగమగుంట తిమ్మన ద్వ్యంద్వ, ద్విప్రాస
లనెడి రెండు నామములను వ్యవహరించిరి. కదమ లాక్షణికులందఱును
ద్వ్యంద్వ ప్రాసమును నామమునే వ్యవహరించిరి. ద్వ్యక్షరప్రాసమును నామ
ముండుట యుక్తము. ద్వ్యక్షరప్రాసాదులందు ప్రాసాక్షర మర్థమముసందరి
బిందువులకు కూడ ప్రాసమైతి కూర్చవలయును. ద్విరీయాక్షర
ములోపాటు తరువారి యక్షరము లొక్కొక్కదానిని కలుపుకొనుచు ప్రాస

చేల్లించుటవలన ద్వ్యక్షర ప్రాసాదులు పుట్టుచున్నవి.

4. త్ర్యక్షర ప్రాసము లేక త్రిప్రాసము :-

నాల్గు పాదములందును ప్రాసాక్షరముతోపాటు తరువాతనున్న రెండక్షరములుకూడ సమముగానుండుట త్ర్యక్షరప్రాసము. అనగా రెండవ, మూడవ, నాల్గవ అక్షరములకు, మొత్తము మూడక్షరములకు ప్రాసమైత్రి పొందింపబడుట.

అప్పకవీయ లక్ష్యము : (3-385)

క. తిరమగుఁ ద్రిప్రాసమునుం
దరమగు మురవైరి యాపు తరుణులకు మనో
హరమగు దానవులకు బీ
కరమగుఁ దహనులకు ముక్తి కరమగుననినన్.

ఇందు 'రమగు' అను మూడక్షరములకు ప్రాసచెల్లినది. దీనిని లాక్షణికులెల్లరును త్రిప్రాసమనిరి. ఈ నామముతోపాటుప్పకవి త్ర్యక్షరప్రాసమను నామముకూడ నిచ్చినాడు. ద్వితీయాక్షరప్రాస భేదములం దనంతయు చెప్పినది త్రికార ప్రాసమని గుర్తించునది.

5. చతుష్ప్రాసము :-

నాల్గుపాదములందును రెండవ, మూడవ, నాల్గవ, ఐదవ యక్షరములకు ప్రాసమైత్రి పొందింపబడుట చతుష్ప్రాసము. అనగా నాల్గక్షరముల ప్రాసము.

అప్పకవీయ లక్ష్యము: (3-386)

క. ధీరుఁడు కమనీయ శుభా
కారుఁడు కమలావధూటికా మృదుహృదయా

దారుడు కుమరి జనార్ద

దూరుడు కమలాక్షరదనః జంతుప్రాసమః!

ఈ పద్యమున 'రుడుకమ' అను నాల్గక్షరములకు ప్రాస చెల్లినది. ఇందు రెండక్షరముల నడుమనున్న అర్థబిందువునకు కూడ ప్రాస చెల్లించ బడుట గమనింపదగినది.

6. అంత్యప్రాసము:-

ఇది రీతి సంఖ్యగల 'అంత్యప్రాస-౭క వివరణము' అను వ్రత్యేక వ్యాసమున పరిశీలింపబడినది.

7. అనుప్రాసము:-

ఇది రీతి సంఖ్యగల 'ప్రాసము-అనుప్రాసము' అను వ్రత్యేక వ్యాసమున పరిశీలింపబడినది.

—:✽:—

అంత్యప్రాస - ఒక వివరణము

అవ్యకవీయమున ద్వితీయాక్షరప్రాసలను చెప్పటకాదిలో - (3-289)

- తే. ప్రాసములకెల్లఁ దుర్భాషఁరంబులైనఁ
జాతిస్వర లేదమైన దోషఁబులేదు
చరణములకడఁగూర్చు ప్రాసములకెల్ల
నన్నియు నమస్వరంబులై యమరవలయు.

అని ప్రాసాక్షరమైతి చెప్పబడినది. ఇందు రందమునకు నియతమైన ద్వితీయాక్షర ప్రాసకు, రందమునకు సంబంధించిన శబ్దాలంకార ప్రాసల రోని అంత్యప్రాసకుగల వ్యర్థానము ప్రకటింపబడినది. ద్వితీయాక్షర ప్రాసలో హల్లుసమానముగ నుండవలెను. స్వరసామ్య మక్కరలేదు. పద్య పాదాంతమున కూర్చు ప్రాసలో, అనగా నైచ్చికమైన అంత్యప్రాసలో వ్యంజన సామ్యముతోపాటు స్వర సామ్యముకూడ నావశ్యకము. దీనికి అప్ప కవిచూపిన లక్ష్యములు : (3-290, 291)

- అ. సరసిజాతనేత్ర దురిత గుల్మలవిత్ర
హరితనూజమిత్ర గరుడపత్ర
దారుణీశత్ర వీరదాసితగాత్ర
యజుఁగూర్పవచ్చు నచ్చులెల్ల.

- క. దురిత ద్విప హర్యజ్ఞ
నరక మురాసుర విపక్ష నాశికాజ్ఞ
శరది మతాలయవజ్ఞ
కరినాయకరక్ష హరముఁ నురాధ్యజ్ఞ.

ఇందలి మొదటి పద్యమున ద్వితీయాక్షర ప్రాసము ప్రాసయతి మూలమున చూపబడినది. అటవెలది ప్రాస నియతిలేని ఉపజాతిపద్యము. దీనియం దంగీకరింపబడిన ప్రాసయతి, యతికి పర్యాయముగ కూర్చు ప్రాస మైతి. అట్టి ప్రాసయతి ద్వారమున ఏ పాదమున కాపాదమునందే ప్రాసకు లక్ష్యమును గ్రహింపవలెను. నర-దురి, హరి-గురు, ధారు-సీర అని ద్వితీ యాక్షర ప్రాసమున వ్యంజనసామ్యము (ప్రాసపూర్వాక్షర నియమముకూడ) పాటించబడినది. స్వరభేదము చూపబడినది. స్వరసామ్య మక్కరలేదను విషయము నాల్గవ పాదమున ప్రత్యేకించి చెప్పబడినది. రెండవ పద్యమున నాల్గపాదాంతములందు ర్యజ్జ - కాజ్జ - వజ్జ - ర్యజ్జ అని అంత్యప్రాసకు లక్ష్యము. ఇందు వ్యంజన సామ్యముతోపాటు స్వరసామ్యముకూడ పాటించ బడినది. ప్రాస పూర్వాక్షరనియమము ప్రాసకు సామాన్య లక్షణమని గ్రహించునది. కాగా మొదటి పద్యము ద్వితీయాక్షరప్రాసకు, రెండవ పద్యము అంత్యప్రాసకు లక్ష్యము లగుచున్నవి.

ప్రథమ పద్యమున, చరణ మద్యమున పదాంతములందుగల ప్రాస యాద్యచ్చికమనియు, లేక శబ్దాలంకార నిర్వహణ కొరకనియు గ్రహింప వలెను. ద్వితీయ పద్యమున ద్వితీయాక్షరప్రాస నిర్వహణము, పద్య (కందము) రచనముకొర కగుటచే నది లక్ష్య ప్రదర్శనార్థము కాదని గ్రహింపనగును. అంత్యప్రాసకు ప్రథమ పద్యముకూడను, ద్వితీయాక్షర ప్రాసకు ద్వితీయ పద్యముకూడను లక్ష్యములుగా ప్రదర్శించుట అవృకవి యుద్దేశముకాదు.

పై లక్ష్యములను పరామర్శించు నందర్భమున శ్రీ రామూరి దొర స్వామిశర్మగారి అప్పకవీయ భావప్రకాశికయందు "(290 ప.)... మీఁదు మిక్కిలి యిందే యంత్యానుప్రాసయు నంఘరింపబడినది-నేత్ర... విత్తః మిత్ర... పత్ర; శత్ర... గాత్ర — అన్నిటియందును రెండవయాక్షరము ప్రకారము. హల్సామ్యమేకాక స్వరసామ్యమును గలదు; అన్నియు అకారాంతములు."

"నేత్ర-రాత్రి అనురీతి నంత్యానుప్రాస యుండరాదని యెఱుఁగునవి. అంత్యానుప్రాస వ్రదర్శనమునకై మఱియొక పద్యము చూపబడినది."

"291 వ. హర్యాదా ; వివక్ష ; నాశికాదా ; వషా ; రక్ష ; అద్యదా."

ఇందు సంత్యప్రాసలో షకారమున్నది. అన్నియు అకారాంతములు. కాని కొన్ని హ్రస్వాంతములు, కొన్ని దీర్ఘాంతములు. హ్రస్వదీర్ఘ లేదమే కాని స్వరలేదములేదని యరణ్యులయును." అని కలదు. (పుట-202)

పై విమర్శయందు వ్రకటింపబడిన (1) 290వ పద్యమున అంత్య ప్రాసకుకూడ లక్ష్యము కలదనుట; (2) చరణ మద్యమమునకూడ అంత్య ప్రాకు వ్రయోగింపబడినదనుట; (3) 291వ పద్యములోని అంత్యప్రాసను బట్టి స్వరసామ్యమున హ్రస్వదీర్ఘలేదము లేదనుట; (4) అంత్యప్రాసకు అంత్యానుప్రాసమని వ్రయోగింపబడుట అనేది విషయములను పరిశీలింప వలసియున్నది.

ఇదే సందర్భమున శ్రీ వేదుల రామకృష్ణగారి అప్పకవీయ ర్మరీ యాశ్వాస వివరణమున "290ప..... మరియు నీ పద్యములో నిచ్చాను సారము 1, 2, 3 పాదములలో అంత్యప్రాసమున్ను కూర్చి ఇందు అత్తైత్రియు (పై అచ్చున్న సమానాకృతి కలదియై) ఉండవలెనని చూపినాడనియు, ఇట్లే ఎల్లెడ నెఱుంగవలెననియు భావము. ఇట్లే 3వ పాదమున గురు నియమమున్ను చూపినాడు."

"291 వ. — ఇది ప్రాస నియమముగల కందపద్యము. ఇందు 1, 2, 3, 4 పాదముల ప్రాసలలో ఒకచో (రిఅని) ఇకారయుక్తముగాను, రెండవ పాదమున (ర అని) అకారయుక్తముగాను, అట్లే మూడునాలు పాదముల ఒకచో అకార యుక్తమై మరియుకచో ఇకార యుక్తమై బిట్ట రకార ప్రాసము లిన్న లిన్న స్వరములు కలది యైనను పైని చెప్పిన కౌవ్యన చెల్లబడి యయ్యెననియు అట్లే అంత్యప్రాసమును ఇచ్చాను సారముగా కూర్చి అందరి స్వర సమాకారత్వము చూపినాడనియు. నెఱుంగునది." (పుట-291, 292) అని కలదు.

ఈ విమర్శయందును 290వ పద్యమున ద్వితీయాక్షర ప్రాసతో పాటు అంత్యప్రాసకు కూడ లక్ష్యము చూపబడినట్లును; 31వ పాదము నందే గురునియమము చూపబడినట్లును; 291వ పద్యము ద్వితీయాక్షర ప్రాసకు కూడ లక్ష్యముగా స్వీకరించినట్లును చెప్పబడినది. భావప్రకాశికలోని పరిశీలనాంశములతోపాటి విషయములు కూడ సమన్వయము గావించి పరిశీలించబడుచున్నవి.

లక్షణ పద్యమగు తెటగీతి (ప. 289) యొక్క మొదటి రెండు పాదములు ద్వితీయాక్షర ప్రాసకును, కడమ రెండుపాదములు అంత్య ప్రాసకును లక్షణములు. ఈ క్రమము ననుసరించి తరువాతనున్న లక్ష్యములందు మొదటిది (ప. 290) ద్వితీయాక్షర ప్రాసకనియు, రెండవది (ప. 291) అంత్యప్రాసకనియు గ్రహింపనగును. ఒక పద్యమునందే రెండింటికి లక్ష్యములు చూపబడినచో రెండు లక్ష్య పద్యము లనావశ్యకములు; రెండవది పునరుక్తి యగును. తదుపరి లక్షణ పద్యమున అంత్య ప్రాసకు "చరణములకడ గూర్చు ప్రాసమ"ని చెప్పబడినది. అనగా పద్య పాదాంత ప్రాసమే అంత్యప్రాసమని యర్థము. దీనినిబట్టి పాద మధ్య ప్రాసమును అంత్యప్రాసమని యనరాదని తెలియుచున్నది. అప్పకవీయమునందు అంత్యప్రాస శీర్షికతో చూపబడిన పద్యము (8-889, 890) లందు పాదాంత్యములందే లక్ష్యము కలదు గాని పాదమధ్యమమున లేదు. కవిజనాశ్రయమున "మఱి యంత్యప్రాసం బన్నది మొదటి పాదము కడ పటి యక్షరంబు నాలుగు పాదముల కడపటినిడి చెప్పనది." (నంజు-87) అని స్పష్టముగ చెప్పబడినది. చందోదర్పణము మొదలుగా గల ప్రముఖ చందో గ్రంథములందు లక్ష్యలక్షణములు పాదాంతములనే నిర్దేశించుచున్నవి. లక్షణసారసంగ్రహమునందు యతిప్రాసల లక్ష్య లక్షణముల నన్నిటిని సీసమాలికయందు చూపబడుట వలన అంత్యప్రాసకు "పాదలు రాఘవిదాన కదనజయొల్లాస, కదియు నంత్యప్రాసమిది సువాస" (1-65) అని ప్రదర్శించుట తప్ప వేరు గత్యంతరము లేకపోయినది. కాబట్టి దీనిని పాదమధ్యమమని నమర్చించుట తగదు. ఇంతేకాక అంత్యప్రాస చంద స్సంబంధమైనట్టిది. అనగా పద్యములకు మాత్రమే వర్తించునట్టిది.

అట్టిచో అంత్యమనిన చరణాంతమే కాని పదాంతమును, చరణ మధ్య
మునును కాదుగదా! అటవెలది యందలి ప్రాసయతి, లక్షణసామ్యముచే
ప్రాసమే యగుచున్నది. కావున ప్రాస లక్ష్యమును ప్రదర్శించుటకు
యోగ్యమగుచున్నది, కాని అటవెలదియొక్క పాద మధ్యమము పాదాంత
మెన్నటికిని కాదు. అట్లు చెప్పుట అశాస్త్రీయము.

మరియు రెండవ లక్ష్య పద్యమునందు 'విపక్ష, రక్ష' అనునవికూడ
పాదాంత్యప్రాసకు వలెనే సంబోధనాంతములగు చుండుట వలన సంత్య
ప్రాస లక్ష్యమునందు వానిని కూడ స్వీకరింపవలెనని యనవిచ్చును.
ఈ సందర్భమున చందోదర్పణ వ్యాఖ్యలోని యీ దిగువ వాక్యములను
పరిశీలించ దగును. "అంత్యప్రాసము పాదాంత్యములకే వర్తించునను
టచే నిట సంత్యశబ్దమునకుఁ బాదాంత్యమని యర్థమగును." "అంత్య
ప్రాసోదాహరణములు సాధారణముగా సంబోధనాంత పదములతోఁ గాన
వచ్చు చున్నవి. అట్టివానియందుఁ బాదమధ్యమమున నున్న సంబోధన
పదములును బ్రాస యుక్తములు కావలయునను నియమము లేదు. కను
కనే యీ పద్యమున (చందో 1-75) 'సతత విసుత' యనునది యవి
దర్శమయ్యెను."¹ దీనినిబట్టి 'విపక్ష, రక్ష' యనునవి సంబోధనాంతము
లైనప్పటికిని పాదమధ్యమము లగుట చేతను ప్రాసములైన కారణము
చేతను దీర్ఘాంతములైన అంత్యప్రాసలో నమముగ లక్ష్యములు కాజాలవు.
ఇట్టి విధమైన పరిశీలనముచే (అ) మొదటి లక్ష్య పద్యమునందు అంత్య
ప్రాసకు లక్ష్యములేదు. నేత్ర..... విత్ర; మిత్ర... ..పత్ర; శత్ర...
గాత్ర అని యున్నది శబ్దాలంకారమైన అంత్యానుప్రాసమే కాని,
చందస్సంబంధమైన అంత్యప్రాసకాదు. (ఆ) రెండవ లక్ష్యపద్యము
నందలి పాద మధ్యమమునగల 'విపక్ష, రక్ష' అనువానిని అంత్యప్రాసకు
స్వీకరింపరాదు అని నిర్ణయించ నగును.

మొదటి లక్ష్య పద్యమున, మూడవ పాదమునందు మాత్రమే గురు
నియమము (ప్రాస పూర్వాక్షర నియమము) చూపబడినట్లు శ్రీవేదల

1. చందోదర్పణము - తత్త్వదర్శిని వ్యాఖ్య. శ్రీశ్రీభాష్యం పేంకల
నతసింహభాష్యకారాచార్యులు (పుట-68)

వారి విమర్శయందు కలదు. వారు చెప్పలేదుకాని మొదటి పాదము నందును నేత్ర .....విత్ర అని గురు నియమము పాటించబడినది.

రెండవ లక్ష్య పద్యమున చరణాంతములందు 'ర్యఱ, కాఱ, వఱ, ధ్యఱ' అని యుండి అంత్యప్రాసకు లక్ష్యమగుచున్నది. ఇందు వ్యంజన సామ్యముతో పాటు స్వరమైన ఆకారము (దీర్ఘము) కూడ నాలుగుపాదము లందును సమముగా నున్నది. ఈ ద్వితీయ పద్యము లక్షణమున కనుగుణ మైన లక్ష్యమగుచుండ, భావప్రకాశిక విమర్శయందు పాదమధ్యమమున గల 'విభక్ష, రక్ష' అనువానిని కూడ స్వీకరించుటవలన యనవసరముగ "హ్రస్వ దీర్ఘ భేదమే కాని' స్వరభేదము లేదని యరయవలయున"ని ఛిర్ద యము చేయవలసి వచ్చినది. లక్షణమున చరణాంత ప్రాసమని యుండుట వలన, లక్ష్యమునందు చరణాంత ప్రాసలో దీర్ఘమగు ఆకారమే నాలుగుపాద ములందు సమముగా నుండుటవలన, అట్టి నిర్ణయము చేయుట లక్ష్యమునకు విరుద్ధమగుచున్నది. శబ్దాలంకార ప్రాసలలో అంత్యప్రాసయొక్క లక్షణ ముతో పాటు స్వరసామ్యమునందు హ్రస్వ దీర్ఘముల భేదము లేదనెడి లక్షణ మును అవ్యక్తి చెప్పి యుండలేదు. అట్టి లక్షణము, పూర్వము (ప్రాసకు- అంత్యప్రాసకు భేదము చూపునప్పుడు) చెప్పబడినదని భావించినచో అంత్య ప్రాస శీర్షికతో చూపిన లక్ష్యములందొక్క చోటనైనను పాటించబడి యుండెడిది. కాని యచ్చట రెండు లక్ష్య పద్యముల (3-889, 890) లోను అకారస్వర దీర్ఘమే (ఆకారమే) నాలు పాదములకు సమముగా పాటించబడినది. కవిజనాశ్రయము, చందోదర్పణము, సులక్షణసారము లక్షణసారసంగ్రహము, లక్షణశిరోమణి వంటి సుప్రసిద్ధ లక్షణగ్రంథము లలో అంత్యప్రాస యొక్క లక్ష్యములందు హ్రస్వ దీర్ఘ స్వరములం దొక్కటియే ప్రయోగింపబడినది కాని రెండును ఒకే పద్యమున ప్రయో గింపబడ లేదు. తదుపరి అంత్యప్రాస లక్షణమునందు "అన్నియు సమ స్వరములై యమరవలయు" ననెడి వాక్యమునకు స్వరము సమాన మైనచో హ్రస్వ దీర్ఘముల భేదములేదనెడి అర్థముచెప్పుటకు తగిన ఆధారము లేదు. అయినను ఇట్టి అభిప్రాయము యతిలో నంగీకరింపనగును కాని ప్రాసయం దాలోచింప దగినది. ప్రాసలో వ్యంజనసామ్య ముండవలె ననెడి

అక్షణమును పురస్కరించుకొని ఒకపాదమునందోకే వ్యంజనముండి తరువాతి పాదమునం దదే వ్యంజనముయొక్క- ద్విత్యరూప ముంచిన నచ్చటి ప్రాసము తప్పచున్నది. అట్లే అంత్యప్రాసమున స్వరసామ్య మన్నచో, ప్రథమ పాదాంతమున నేస్వరమున్నదో దానినే (ప్రాస్వదీర్ఘ నియమముతో) కదమ పాదములందును పాటించినచో నది అంత్యప్రాస మగును. స్వరమునకు ప్రాస్వదీర్ఘములనెడి భేదము లేదనిన అక్షణమును చేతాక విధముగా చెప్పవలసి యున్నది. రెండవ అక్ష్యపద్యమున పాద మధ్యమమునందలి అక్షరములను కూడ సంత్యప్రాసకు అక్ష్యములుగా భీసి కొనుటవలనను, పాదాంత్యములందు ప్రాస్వ దీర్ఘములు రెండును కలిగిన అక్ష్యములు లేకపోవుట వలనను పై విధమైన అభిప్రాయము ప్రక టింప నగును. ఈ పరిశీలనముచే పద్యచరణాంత్య ప్రాసలో ప్రాస్వ దీర్ఘ స్వర భేదము కలదని నిర్ణయమగుచున్నది.

మరియు, రెండవ అక్ష్యపద్యము అంత్యప్రాస కుద్దేశింపబడినది. అందలి ద్వితీయాక్షర ప్రాసమును ప్రాసకు అక్ష్యముగా గైకొనుటలో పొరపాటు లేదుకాని, అక్షణ రచనను బట్టియు అక్ష్య ప్రదర్శనను బట్టియు ఒక క్రమమును పాటించుట యందౌచిత్యము కలదు. ఈ క్రమమును బట్టి మొదటి పద్యము ద్వితీయాక్షర ప్రాసకు, రెండవ పద్యము అంత్య ప్రాసకు అక్ష్యములని చెప్పుట, అక్షణ గ్రంథములోని రచనమున కుచిత మైనట్టిది.

వర్ణావృత్తికి చందశ్శాస్త్రమున ప్రాసమనియు, అలంకారశాస్త్ర మున అనుప్రాసమనియు వ్యవహారము. చందశ్శాస్త్రమునందలి ప్రాసము పద్య పాద ద్వితీయాక్షర నియతికి సంకేతము. ప్రాస అక్షణములు కలిగి యుండుటవలనను, పద్యములకు సంబంధించిన వగుటవలనను ధ్వీప్రాసాది ఐచ్ఛిక ప్రాసలకు ప్రాసమను నామము తగియున్నది. పద్యమునందు ప్రాసాక్షరము పలుమార్లు ప్రాసేతర స్థానములందు తిదిగి వచ్చిన దానికి అనుప్రాసమను నామమేర్పడినది. ఇది చందశ్శాస్త్ర మునకు సంబంధించినది. అలంకార శాస్త్రమునందలి అనుప్రాసలో పలు భేదములు కలవు. చందశ్శాస్త్రమున అనుప్రాస మొక్కటియే. వీని నిర్వ

హరిమన చంద్రాస్త్రమున ప్రాసాక్షరమును స్వీకరించుట, అలంకార
 శాస్త్రమునం దేయక్షరమునైనను స్వీకరింపరగి యుండుట యనునదిలేదము.
 సుకరప్రాస, దుష్కరప్రాస, ద్వి, త్రిప్రాసలవలెనే అనుప్రాస, అంత్య
 ప్రాసలు కూడ చంద్రాస్త్రమునందలి శబ్దాలంకారప్రాసలు. ఇచ్చట అంత్య
 ప్రాసను అంత్యానుప్రాసమని యనరాదని తెలియదగును. లేనిచో సుకర,
 దుష్కరాది ప్రాసలను కూడ సుకరానుప్రాస, దుష్కరానుప్రాస అను
 విధమున చెప్పవలసి వచ్చును. వీనియందు అనుప్రాస రర్థములుండక
 పోవుటచే వీని ననుప్రాసలనుట పొరపాటగుచున్నది. మరియు కేవల మను
 ప్రాస నేమనవలయునను వ్రక్క ఉదయించును. లక్షణ గ్రంథములన్నిటి
 యందును అంత్యప్రాసమను నామమే వ్రయుక్తముగాని, అంత్యానుప్రాస
 మను నామములేదు.

అంత్యప్రాసమను క్షిప్రీకలో అవ్యకవి చెప్పిన లక్షణము :
 (8-387, 388)

క. తొలుతను గురు లఘువుల రో
 పల నెయ్యది పదము తుదివి బ్రాసమునకు దా
 పల నిత్తు నదియె నాల్గు
 గురికడబ్రాసముల మొదలఁ గూర్చుగ వలయున్

తే. అంఘ్రితుది వ్రాయి దాపలి యక్షరంబు
 గురువయినబ్రాస మొక్కయఁక్కరమె యగును
 గాక లఘువైన వర్ణయుగ్మంబు నడుచు
 స్వర విలేదంబుగాక కావ్యంబులందు.

ఈవద్యములందు అంత్యప్రాసాక్షరముయొక్క పూర్వాక్షరనియమము, దాని
 వలన అక్షర సామ్యమున కలుగు మార్పులు చెప్పబడినవి. వ్రథమ పాదమున
 అంత్యప్రాసాక్షరము యొక్క పూర్వాక్షరముగురువైనచో గురువును, లఘువై
 నచో లఘువును, నాల్గు పాదాంత్యప్రాసాక్షరములకు పూర్వమున నుంచవల
 యును. వద్యము యొక్క పాదాంతము లన్నిటియందు ప్రాసపూర్వాక్షరము

గురులఘువులలో నేదో ఒక్కటియే యుండవలెను కాని, ఒక పాదమున గురువు మధ్యయొక పాదమున లఘువువలె నుండరాదు. అంత్యప్రాసాక్షరము యొక్క పూర్వార్థము గురువైనచో, ఒక్క అక్షరమునకే అంత్యప్రాసను పొందింపవలెను; లఘువైనచో రెండక్షరములకు పొందింపవలెను. స్వర విలేద ముండరాదు. స్వర వ్యంజనముల రెండింటి సామ్యము కావలయును.

దీనికి అమృతవి చూపిన లక్ష్యములు : (3-389, 390)

క. నందాంగనా కుమారా
మందగిరి రీర దనుజుమద సంహారా
బృంధాగహన విహారా,
కందర్పాకార రారి, కాశ్రీజారా ।

క. గోపవదూజన మదనా
గోపాన చతుర కుంద , కుట్టలరదనా
గోపారి విశితకదనా
గోపతి వాహ ప్రదవక , గోనమతదనా ।

ఇందలి మొదటి పద్యమున అంత్యప్రాస నాల్గుపాదాంతములందును రేర అకారములను, గురు పూర్వకమును సమముగా కలిగియున్నది గురు పూర్వకమగుటచే ఒకే అక్షరమునకు అంత్యప్రాస పొందింపబడినది. (మారా-హారా-హారా-జారా). దీనిని గురు పూర్వక ఏక వర్ణాంత్యప్రాస మనవలెను. రెండవ పద్యమున అంత్యప్రాసాక్షరము లఘుపూర్వకమగుటచే అంత్యప్రాస రెండక్షరములకు కూర్పబడినది. మరల ఆ రెండక్షరముల అంత్యప్రాసయు లఘుపూర్వకమగుట గుర్తించదగినది (మదనా-రదనా-కదనా-వదనా). దీనిని లఘుపూర్వక ద్వివర్ణాంత్యప్రాసమనవలెను. లేక అంత్య ద్విప్రాస మనవచ్చును. దీనినిబట్టి ఏకవర్ణాంత్యప్రాస గురుపూర్వక మనియు, ద్వివర్ణాంత్యప్రాస లఘుపూర్వకమనియు తెలియుచున్నది.

దీని లక్ష్య లక్షణములు చందోదర్పణమునందెట్లు చెప్పబడినవి (1-76,77):

క. అగణిత విభవమూర్తి ।
 విగమాగమ పతకవిసుతః । నిర్మల మూర్తి ।
 జగదలి రక్షణ వర్తీ ।
 యగునంశ్యప్రావశుష్ణుడనితః ॥ ౧ ॥

పాదాంశ్యప్రాసతో నిది సున్యవ్యముగ అంశ్యప్రాసను తెలుపుచున్నది.
 దీనితోపై పరికముగ అనంతుడిట్లు చెప్పుచున్నాడు:

క. మొదలిటి ప్రాసమెకాచి
 అది యంశ్యప్రాస మనఁగ నేడెఱుకాచి
 కఠిణులచనలయు దాచి
 పదజేఱిఁగివ నుడుఁడు కృతఁడొకమహాచి ।

పాదాశ్చిప్రాసముకాని, యీ అంశ్యప్రాసముకాని ఏర్పడననుపైని చెప్పిన
 అదిష వర్ణశిక్షాకారము కూర్చవలెనని దీని తాత్పర్యము. ఈ రెండు
 వర్ణములనుబట్టి అంశ్యప్రాసము చరణాంతప్రాసమనియు, స్వరసామ్యము
 నందు ప్రాస్యదీర్ఘలేదముకందనియు నిర్ణయమును చున్నది.

రాక్షసికు రెల్లరు నిరే రీరున వచిందిరి. ఒక్క రంగళవి మూత్రము
 "అనియమమునఁ బర్యమునకుఁ బ్రాసాక్షర మెద్దియో యదియ యంశ్య
 మండుండువట్లు చెప్పిన మణియు రెన్నఁగా నుండునవి యందురు." అని
 బ్రాసెను. ఇదియొక లక్షణ విశేషము. ఈ విధముగ నితరులు చెప్పినట్లు
 లేదు. పాదాశ్చిప్రాసాక్షరమే అంశ్యప్రాసమను స్వీకరించునది ప్రసిద్ధ
 లక్ష్యముగా నానరాదు. ఇట్లు రచించిన రెన్నఁగా నుండునవి చెప్పిన రంగళ
 కవియు లక్ష్యమును చూపలేదు. సారాంశముగ లక్ష్యములన్నియు అక్షర
 యు చెప్పిన విధమున నుండుట గమనార్హము.

2. అనందకంగరాల్యుడవు (8-21)

వలనను, ప్రసిద్ధ చృందోగ్రంథములందిట్టి మైత్రి చెప్పబడకపోవుట
వలనను అసంగతమైన యీ మైత్రిని గూర్చి అప్పకవి చేసిన విమర్శ
యొక్కముగా నున్నది.

ఈ మైత్రి సులక్షణసారము, లక్షణదీపిక, శ్రీధరచృందము,
లక్షణశిరోమణి మొదలగు లక్షణ గ్రంథములలో చెప్పబడినది. దీనికి
యశవర్గద్వయ యతి, యవర్గయతి-శవర్గయతి యను నామాంతరములు
కలవు. సులక్షణ సారమునందు దీని లక్షణ మిట్లు చెప్పబడినది: (ప.151)

క. యశవర్గ ద్వయమునకును
విశదము దమ యక్షరములు వెలయఁగ వశౌఁ
గుశలమగు పదము ధరలో
శశి నౌదలఁ దాల్చు నతఁడు హరుడను మాడ్కిన్.

ఈ పద్యము స్వల్పమై పాఠభేదములతో 'శ్రీధరుని' దని లక్షణ శిరో
మణిలో నీయబడినది. లక్షణశిరోమణి యందీయతి 'యశవర్గద్వయయతి'
యని యిట్లు చెప్పబడినది: (4-319)

తే. యరలవశషసహల విడు,లాదివిదక
మున్న యశవర్గయుతయతు లౌప్పుఁ గృతుల
యరలవలయందు శషసహఃక్షరములందు
... ..

6. క.యశవర్గ ద్వయ యతికిన్
విశదముగఁ దదక్షరములు వెలయఁగ వశలౌ
కుశలత లమరును సంపద
శశి నౌదలఁ దాల్చు నతఁడు హరుడను మాడ్కిన్.
(లక్షణశిరోమణి 4-320)

ఈ లక్షణమున అంతస్థోష్ణములకు పరస్పరము యతి చెల్లునని చెప్పబడినది. ఇది వేరొక వింతలక్షణము. అంతస్థోష్ణములకు తమతో తమకు మైత్రి లేకపోయినప్పుడు, పరస్పరము మైత్రికలదని చెప్పేడి లక్షణము నిరాధార మగుచున్నది. సరసయతి ప్రకాశము య-హలకు మాత్రము మైత్రి చెల్లును.

ఇట్టివిధమైన మైత్రిలకు ప్రశస్తమైన లక్ష్యములు లేకపోవుటవలనను, మైత్రి చెల్లుననుటకు శాస్త్రపరమైన హేతువులు లేకపోవుటవలనను ఈ లక్షణము లన్నిటిని అగ్రాహ్యము లనదగును.

4. అగ్రాహ్యభేద వర్గ యతులు

ప ఫ బ భ వ లకు చెల్లు యతిమైత్రి అభేద వర్గయతి. వీనికి మకారముతో మైత్రిచెల్లుట లాక్షణికము కాదు. కాని ప ఫ బ భ వ మ లకు యతిమైత్రి చెల్లునను లక్షణము కవిజనాశ్రయ ప్రభులలో ప్రశస్తము కాబడి యుండుట వలన నీ మైత్రిని అప్యకవి నమ్మకంపక యగ్రాహ్యభేద వర్గ యతి యని నిరసించినాడు. దీనికి అప్యకవి చూపిన లక్ష్యలక్షణ పద్యమిట్లున్నది.

క. ధరః బభ మాక్షరములు

పరువడి నీయేసుగూడ వాతోఁ జెల్లున్

సరి సంభావనవడి యన

మరు దీమము లేమ కీర వాణి యనంగన్.

(అప్యకవీయము 3-268)

ఈ లక్షణము ననుసరించి ప ఫ బ భ మ అను ప వర్గాక్షరము లైదును పకారముతో యతిమైత్రికి చెల్లును. దీనికి సంభావనవడి యని పేరు. ప్రైపద్యముయొక్క నాల్గవ పాదమున మ-వలకు యతి కూర్చబడి లక్ష్య మగుచున్నది.

'వబయారబేదః' అను ప్రమాణముచే వబల మైత్రి లభేద యతి మైత్రి యైనది. వర్గజయతి ననుసరించి ప ప బ భలకు యతిచెల్లును. ఈ రెండు మైత్రుల వలన ప ప బ భలకు మైత్రి అభేదవర్గయతి యని యేర్పడుచున్నది. వీనికి మకారముతో మైత్రి ప్రసిద్ధచ్ఛందో గ్రంథములందు చెప్పబడలేదు. కాని పైలక్షణమున ప ప బ భ మ అను పవర్గాక్షరము లైదును వకారముతో యతిమైత్రికి చెల్లునని చెప్పబడుట వలన దానిని అప్పకవి అగ్రాహ్యభేదవర్గ యతి యని చెప్పవలసి వచ్చి నది. ప ప బ భ లు పూర్ణానుస్వార పూర్వకములైనచో నవి తద్యర్థాను నాసికమగు మకారముతో మైత్రి చెల్లునని బిందుయతి చెప్పుచున్నది. అట్లే పూర్ణబిందు పూర్వకమైన వకారమునకు మకారముతో మైత్రి చెల్లునని మవర్ణవిరామము చెప్పుచున్నది. కాని కేవల మ-వలకు యతి మైత్రి లేదు. ఇట్టి అభిప్రాయముతో నప్పకవి పైలక్షణమును విమర్శించుచు "పంచమ వర్గాక్షరము లైదింటిలో నున్న వ-బల కభేద యతి గనుకను ప్రథమ ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములు వకారమునకు నభేద వర్గయతులు గనుకను అవియు నిలుచును. మకారము నడవదు. ఇది విచారించక చెప్పినాడు గనుక నిదియు అబద్ధమని తెలిసికొను నది" (అప్పకవీయము 3-269) అని వ్రాసెను.

పైలక్షణ పద్యమునం దీయతిమైత్రి (మ-వ) సంభావన వడియని చెప్పబడినది. 'సంభావన'యన చక్కగా తలంచుట. ముకార యతిచే ముకారమునకు పుపుబుభులకు యతిచెల్లును. అభేదవర్గయతి ననుసరించి వ-వలకు యతిచెల్లును. ఈ రెండు యతుల నాధారముగగొని మ-వలకు, ము-పులకు యతి చెల్లునని సంభావించబడుటవలన పైలక్షణము చెప్పబడి నది. ప్రసిద్ధచ్ఛందోగ్రంథములందీయతి చెప్పబడలేదు కాని రామునాథయ్య లక్షణదీపిక, నెల్లూరి ఆదెన్న లక్షణరాజీయములందు చెప్పబడినది. 7

ఈ లక్షణమునకు ప్రామాణిక కావ్యములందు లక్ష్యములు కానరావు కాని విరళముగ ప్రయోగములు కనబడుచున్నవి. మకారము ఓష్ఠ్యమైన

7. తెలుగుభాషలో చందోరీతులు (పుట-357)

అనునాసికవర్ణము. వకారము దంతోష్ఠ్యమైన అంతస్తవర్ణము. ఇట్టి విభేదము చేత మైత్రి చెల్లదనవలసియున్నది. వకారము దంతములోపాటు ఓష్ఠము కూడనైయున్న కారణముచేతను, ఉచ్చారణమున కొన్ని సందర్భములందు అనునాసిక్య లక్షణముకూడ కలిగియున్న కారణముచేతను సామీప్య లక్షణములను కలిగియున్న మకారములో మైత్రికి లక్షణము కలిగియున్న దనవలెను. వ్యవహారమున 'మామ' శబ్దమునకు 'మావ' అని వినబడుటకదియే కారణము.

మ - వల మైత్రికి లక్షణములు :

'మది మది నుండి యేను బింబంతుఁడనై'

-ఎఱ్ఱన హరివంశము: (8-198)

'వనుమతి గారవింతుచు శ్రమంపగ కుండిన నేలకట్లు'

-కావ్యాలంకారరూపామణి (8-44)

'వ్రస్సి యెంతయును శ్రమంపడి యట్లు'

-బసవపురాణము (పుట-348)

'వృత్తికములకు బురుగు ప్రియమిడుములకు'

-రంగరాజ్యందము (2-208)

ఈ మైత్రికి ప్రామాణిక కావ్యములందు లక్ష్యబాహుళ్యము లేకపోయినప్పటికిని, అగ్రాహ్యవళియని నిరసింపవలసినంత యావళ్యకము కానవచ్చుటలేదు.

దీని రదువార నీ 'అగ్రాహ్యభేదవర్ణయతి' శ్లికక్రింద కొన్ని అభేదయదులుకూడ చెప్పబడినవి. వీనికి వేరుగ 'అగ్రాహ్యభేదయుతు' ఐదు శ్లిక నుంచుట యుక్తము.

అగ్రాహ్యభేదయతులు

అప్యకవి చూపిన లక్ష్యలక్షణ వద్యము :-

తే. భరిత భువనార్ణవంబుతో ప్రంత సరియె,
రమ్యమణి రాజరాజితో లక్క సరియె,
లలిత వీణారవంబుతో ధక్క సరియె,
యనఁగఁ జెల్లు నభేదాఖ్య నమరు వక్కు.

-అప్యకవీయము (3-270)

ఈ వద్యమున లక్ష్యమును ప్రదర్శించుచు అభేదయతులు చెప్పబడి నవి. మూడు పాదములందు క్రమముగ భ-వ లకు, ర-ల లకు, ల-ధ లకు యతి సూర్యబడి అభేదతచే మూడు విధములైన యతులేర్పడుచున్నవి. ఈ వద్యమును అప్యకవి విమర్శించుచు- "ఈమూఁటిలోపలను భకార వకార ములకు నభేదవర్గయతి గనుకఁ బ్రయోగింపవచ్చును. లవర్ణ ధవర్ణములకు నభేద వర్గయతులు గావుగావునఁ బ్రయోగింపరాదు. రవర్ణమునకును లకారమునకు గ్రాహ్యంబుగాదు, వానికిని లక్షణ విలాసమువారు తెలియక కొన్ని యుదాహరణంబులు వ్రాసినారు; అవియును వివరించెద" (అప్య కవీయము 3-271) అని వ్రాసెను. ఇందలి వ-భల మైత్రి అప్యకవికి నమ్మతమైన అభేదవర్గయతి, ర-ల మైత్రియు, ల-ధల మైత్రియు అప్యకవి మతమున అసాధువులు. కాగా ల-ధల, ర-లల మైత్రిలయొక్క సాధుత్వా సాధుత్వములనుగూర్చి చర్చింపవలసి యున్నది.

ల-ధల మైత్రి :-

ల-ధ ల కభేద యతిమైత్రిని అప్యకవి అంగీకరించెను. లకారమునకు ధకార వర్గాక్షరములతో అభేదవర్గయతి యనునదిలేదు. అనగా లకారమునకు అనునాసికము బాసిన టవర్గాక్షరములతో మైత్రిలేదు.

కావున పై పద్యమందలి ల-దల మైత్రిని అప్పకవి తిరస్కరించినాడు. ల-దలకు సంబంధించిన అభేదవర్గయతి లేకున్నను డకారముయొక్క మహాప్రాణాక్షరముతో మాత్రము లకారమునకు మైత్రి చెల్లుననుటలో వ్యతిక్రమము కానరాదు. అల్పప్రాణమునకు చెల్లెడి యతిమైత్రి మహాప్రాణమునకును చెల్లుననుట సమంజసము. లదలకు మైత్రినిచెప్పినచో నభేదవర్గయతి సంగీకరించినట్లగుననెడి యభిప్రాయముతో నది చెల్లదని అప్పకవి చెప్పినాడు. ఈ సందర్భమున శ్రీరాహురివాచు వ్రాసిన “ఇందభేదయతి యనవలెనేకాని యభేదవర్గయతి యనుట పొరపాటు” అను వాక్యమీ క్రింద పరిశీలించబడుచున్నది.

అప్పకవి అగ్రాహ్యమని చెప్పిన పై పద్యము స్వల్పమైన పాఠభేదముతో సులక్షణసారము (ప-180)నం దభేదయతియందిట్లు చెప్పబడినది.

తే. లలిత పీఠారవంబుతో , డక్క సరియె
రమ్యమణి రాజరాజితో , లక్క సరియె
భరిత భువనార్ణవంబుతో , వంక సరియె
ననఁగను నభేదనామాఖ్య , యతులు నెలఁగుః

ఇందలి ‘డక్క’ శబ్దముయొక్క డకార మల్పప్రాణము. ‘డక్క’ శబ్దముయొక్క తదృవము ‘డక్క’. అప్పుడు ల-దల యతిమైత్రి అప్పకవికి నమ్మతమగును. కావున అప్పకవి చూపిన పై అగ్రాహ్య లక్ష్యమునందు ‘డక్క’ శబ్దముండవలయుననియు, ఐనచో నది అభేదయతి యగునుకాని యభేదవర్గయతి కాదనియు శ్రీ రాహురివారి యభిప్రాయము. అట్లేన

8. ఇదే పద్యము చిత్రపుట్టిమన ఉత్తమగండచ్చందస్సు నందలిదని లక్షణశిరోమణి(4-161)లో గలదు. అందు ‘డక్క’ శబ్దము మహాప్రాణయితమై యున్నది.

9. అప్పకవీయ భావప్రకాశిక (పుట-188)

యెడల నింతటి విమర్శ కాస్కారమేలేదుకదా! ఇచ్చట అప్పకవి వాక్యము అనే గ్రహించి పరామర్శించుట నమంజనము. అప్పకవి స్పష్టముగ 'లవర్ణ ధవర్ణములకు నభేదవర్ణయతులును గావు గావునఁ బ్రయోగింపరాదు' అని వ్రాసియుండుటచే 'ధక్క' శబ్దమునే ఆతడు స్వీకరించినట్లు నిర్ణయము చేయ దగ్గును. ఈ పద్యము నాతడు 'అగ్రాహ్యభేదవర్ణయతి' శీర్షికక్రింద పేర్కొనుట కూడ దీనిని ద్రువపరచుచున్నది. కావున అప్పకవి మతమునే స్వీకరించి విమర్శించుట యుక్తము.

లకార టవర్ణముల కభేదవర్ణయతి లేకపోవచ్చునుగాని, ల-డ లకభేద యతి చెల్లినప్పుడు ధకారమునకుకూడ చెల్లినని చెప్పదగ్గును. కావున దీనిని అభేదయతియందే చెప్పవలయును. పర్యవసానముగ అప్పకవి ల-డలమైత్రి సంగీకరించి ల-డల మైత్రిని తిరస్కరించుటయందు స్వారస్యము లేదని నిర్ణయ మేర్పడుచున్నది.

ర-ల లమైత్రి: -

ర-లల మైత్రి అప్పకవి కంగీకారము కాదు. కాని ఇతర లాక్షణికులు కొందరంగీకరించిరి. ర-లలు రెండును క్రమముగ మూర్ధన్యము, దంత్యమునై నమీపోత్పత్తి స్థానములను కలిగిన అంతస్థ వర్ణములు. రెండింటికిని జిహ్వగ్రహే కరణమైయుండి బాహ్య ప్రయత్నమున నాదము, అల్పప్రాణమునైన వర్ణము లగుచున్నవి. ఇట్టి విధమైన సామ్యముచే ర-లలు రెండును ఉచ్చారణమునం దభేదము కలిగియుండి పరస్పర గ్రాహ్యము లగుచున్నవి. ఈ కారణము చేతనే ర-లలలో కూడిన అనేక పదములకు రూపద్వైవిధ్యము చెప్పబడినది. 'రలయో రభేదః' అనెడి ప్రమాణము ప్రసిద్ధమైనట్టిది. ప్రామాణిక కావ్యము లందు ర-లలకు యతిమైత్రి చెల్లేడి ప్రయోగములు కనబడుచున్నవి. కావున ర-లలకు యతిమైత్రి సంగీకరింపవలసి యున్నదని నిర్ణయము చేయదగ్గును. కొన్ని పదములలో దైరూప్య మంగీకృత మగుటచే నరూపాక్షరమునే పఠించి సమయతి యని నరిపెట్టుకొనుట కంటె అభేద యతి సంగీకరించుటలోనే స్వారస్యము కలదు. లేనిచో దైరూప్యము

చెప్పట కర్థములేక అప్రక్రియ వ్యర్థమగును. కావున అప్పకవి ర-లల మైత్రిని అగ్రాహ్యమని చెప్పటయందు సామంజస్యము లేదని తెలియచున్నది. లింగమగుంట తిమ్మన, రమణకవి, రంగకవి, వేంకటరాయ కవులు తమతమ లక్షణ గ్రంథము లందీ ర-లల యతి నుపదేశించిరి.

‘భరిత భువనార్థవంబుతో’ నిత్యాది పద్యమును విమర్శించుచు అప్పకవి, లక్షణ విలాసమున గైకొనబడినవని యీ దిగువ పేర్కొనిన ఉదాహరణములను వివరించినాడు:

శృంగార నైషధము (1-110)

క. కైలాటరాయ యభినవ
 లీలామకరాంక చంద్ర రేఖంకుర చూ
 దాలంకార దదాంబురు
 హాలింగిత సుఖిత నిర్మలాంతః కరణా
 (అప్పకవీయము 8-272)

రామాయణము (యుద్ధకాండము-2323)

క. దానవ సుందరు లత్తతి
 జానకి నందలము మీద సమ్మద మొదవం
 గావిలువ కారదాత్ర వి
 లీనిత నేపారు చంద్ర రేఖయ పోలెన్.
 (అప్పకవీయము 8-273)

పై పద్యములందు పాదాదిని లకారము, యతిస్థానమున రేఖాశబ్దము లోని రేఫము ఉండుటవలన ర-ల లక భేదయతి చెల్లుచున్నది. ఈ మైత్రిని సమ్మతించని వాడగుటవలన అప్పకవి “సంస్కృతమునందు రేఖా-శబ్దములు రెండును గలవు గనుక ఈ రెండు పద్యములందును చెప్పిన రేఖాశబ్దము మొదల తృతీయాంతస్థమని యెఱుంగునది.” (అప్పకవీయము

3-274) అని వివరించినాడు. ఈ లక్ష్యములందు ర-ల ల క భేదయతి లేదని అప్పకవి అభిప్రాయము. రేఖా శబ్దమునకు రేఖాశబ్దము రూపాంతరము కావున రేఖా శబ్దమును పఠించినచో ర-లలక భేదయతి మైత్రి చెప్పవలసిన యావశ్యకములేదు. ఈవిషయమును అప్పకవి రేఖాశబ్దము యొక్క మొదటి యక్షరము అంతస్థములగు య, ర, ల, వలలోని మూడవ యక్షరము (తృతీయాంతస్థము) అని స్పష్టపరచినాడు. దీనివలన ద్వితీయాంతస్థమగు రేఫము మొదటి అక్షరముగాగల రేఖాశబ్దము కాదని విదితమగుచున్నది. రేఖా శబ్దమునకు రేఖాశబ్దము రూపాంతరమని అప్పకవియే చెప్పినాడు. కనుక ర-లలయతి నంగీకరించి, పై శృంగార నైషధ, సుబద్ధకాండము లందలి పద్యములు ర-లలయతికి లక్ష్యము లగుచున్నవని ప్రకటింప వచ్చును. కాగా నీ యతిని గ్రహించుటయే సమంజసము.

గౌరవ - హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

ద్వి॥ చీకటి కరియించుఁ జిలునవ్వు, పసిడి

రేకులతో నెదిరించు చెక్కులును

(అప్పకవీయము 3-275)

దీనిని పరామర్శించుచు అప్పకవి "కొండలు 'రేకులతో మురాళించు చెక్కులును' అని చదువుదురు. అది వ్రాత తప్పు గాని కవి హృదయము గాదు." (అప్పకవీయము 3-276) అని ర-ళ లకు యతి మైత్రి లేని పాఠమును సమర్థించినాడు. పాఠాంత రమున ర-ళలకు యతి చెల్లుటవలన నది తత్కవిచే రచింపబడిన వాక్యము కాదని ప్రకటించినాడు. ఒక వాక్యమునకు పాఠాంతరము లున్నప్పు డందేది కవి హృదయమని నిర్ణయించుటకు వానియొక్క అర్థస్వారస్యమును ప్రమాణముగ గ్రహించుట ప్రథమ కర్తవ్యము. దానివలన నిర్ణయము కుదరని యెడల యతిప్రాసాది విషయాంతరము లను గ్రహించి నిర్ణయింపవలెను.

పైవాక్యము గౌరవ హరిశ్చంద్ర ద్వీపదలో పౌరస్త్రీలు చంద్ర మతిని వర్ణించు సందర్భములోనిది. ఆమె పలువరుస, మోవి, చిరునవ్వు

మొదలగువాని పర్జనముతోపాటు, ఆమె చెక్కిళ్ళు బంగారు రేకుల కంటే రమ్యతరములుగా నున్నవని ప్రైవాక్యమున గౌరవ వర్తించుచున్నాడు. ఇచ్చట 'ఎదిరించు' అనుదానికి తిరస్కరించు, అధిగమింప ప్రయత్నించు అనెడి అర్థములను చెప్పకొనవచ్చును. పాతాంతరమైన 'మురళించు' అనుదానికి 'దిగదుడుచు' అనెడి అర్థమును నిఘంటువులు చెప్పుచున్నవి. ఒకదాని అధిక్యమును ప్రకటించుటకు దాని ముందు కడమ వన్నియు దిగదుడుపని చెప్పెడి లోకోక్తి కలదు. దీనిని దృష్టి యందుంచుకొని 'మురళించు' అని కవి ప్రయోగించి యుండునని తలపనగును. తిరస్కరించు అనెడి అర్థము వచ్చునట్లు చెప్పుటకు 'ఎదిరించు' అనుదానికంటే 'మురళించు' అనెడి పదము యుక్తముగా నున్నట్లు తోచుచున్నది. దీనికి పూర్వమే ఈ పద మీకావ్యమున 'ముత్తైంపుఁ జిప్పల మురళించు మోము' (పుట-383) అని ప్రయోగింపబడినది. కాగా మురళించు, మురళించు అనెడి పదములలో దేనిని స్వీకరించినను ర-ల లకు యతిమైత్రి చెల్లినట్లగుచుండుటవలన, అది అప్యకవికి నమృతము కాకపోవుటచే 'ఎదిరించు' అనెడి పాఠమే ప్రామాణికత నందినది. దీనికి ర-లల యతి యాకావ్యమున వేరొకచోట, లేకపోవుటయు నొక కారణము. కాని అర్థస్వారస్యమును బట్టి మురళించు, మురళించు అనెడి పదములం దుత్తరోత్తరములు నమంజనములుగా నున్నవి. కాగా ఇచ్చట ర-లల యతి నంగీకరించి 'మురళించు' (మురళించు) అనెడి పదమే కవి ప్రయుక్తమని తలంచుట నమంజనము.

వసుచరిత్ర (3-162)

కా॥ ఓలంబాలక యోలయోలయన నో, లోలంచు మేలఁబునన్.
 లోలంబాలక యోర్తుగ్రుంకి విలపిల్లు బున్మిఠాఁటాడి కెం
 గేలంబూని పటాచిన న్నెగనె నఁజీటాంబునాఁటాంబుజా
 క్షీరోకంబు జయించి వారల యశఃశ్రీఁ దెచ్చుచందంబునన్.

(అప్యకవీయము 3-277)

ఇందలి రెండవ పాదమునగల 'లోలంబ' శబ్దమునకు 'రోలంబ' అని రూపాంతర ముండుటవలన అప్పకవి "ఈ పద్యము రెండవ చరణము మొదలను 'లోలంబాలక గ్రుంకి' యని కవి హృదయము. ఇది గానక కొందఱు 'ఇందిరిశృంగరీకో రోలంబో బంభరోపిచ' అని నిఘంటున నున్నదని 'రోలంబాలక' యని చదువుదురు; ఇటని రామరాజభూషణుని తలంపుగాదు"(అప్పకవీయము 3-278) అని విమర్శించెను. ఈ వసుచరిత్ర పద్యమున 'లోలంబాలక' అనునదియే కవిప్రయుక్తమనియు, కాని కొందరు తుమ్మెదలవంటి ముంగురులు కలది యను నర్థముగల 'రోలంబాలక' యనెడి పదమును గ్రహింతురనియు, అలాగుననైన యెడల ర-లలకు యతిమైత్రి కూర్చినట్లగుటచేత నిషిద్ధమైన అట్టి యతి చెల్లించుట రామరాజభూషణుని యభిమతము కాదనియు అప్పకవి యభిప్రాయము. ర-లల యతిమైత్రి ప్రసక్తముకాని 'లోలంబ' పదమునే వసుచరిత్ర కారుడు ప్రయోగించెననియు, దానికి రూపాంతరమగు 'రోలంబ' పదమును వఠించుట తగదనియు నాతని నిర్ణయము. 'లోలంబాలక' పదమునకు లో-లంబ-అలక = లోపల ప్రేలాడుచున్న ముంగురులు కల యనియర్థము. 'రలయోరభేదః' అనెడి ప్రమాణముచే లోలంబ, రోలంబ యగును. అప్పుడు తుమ్మెదలవంటి ముంగురులుకల యని యర్థము చెప్పవచ్చును. కాగా 'రోలంబ' శబ్దమునకు గల అర్థస్వారస్యము 'లోలంబ' శబ్దము నకు లేదనవలసి యున్నది. అప్పకవి మతమున ర-లలకు యతి లేక పోవుటచేత, 'లోలంబ' శబ్దమును గ్రహించినచో కావ్యమునకు ప్రాణ ప్రదమైన స్వరసార్థము లోపించుచున్నది. ర-ల లకభేదత నంగీకరించి 'రోలంబ' శబ్దమును గ్రహించినచో నాప్రయోగము కవినమయ సమన్వితమై రసవదర్థమునకు నెలవై యున్నది. ఈ సందర్భమున అహో బలవతి రేఫలకారముల కభేదము గనుక విశ్రమము చెల్లుననియు, వసుచరిత్రమునందే 'రాయంచకాళ్లఁ దోలకయమున్న' (4-25) అని ప్రయోగింపబడుటచే రామరాజభూషణునకు ర-లల యతి సమ్మతము కావున, అప్పకవి యభిప్రాయము 'అవిచారితాభిధానమ'నియు విమర్శించెను.¹⁰

10. అహోబల పండితీయము (పుట-167)

వసుచరిత్ర వ్యాఖ్యాతయగు సోమకవి, అప్పకవి మతము ననుసరించి ర-లల కభేదము నంగీకరింపలేదు. 'లోలంబ' శబ్దమే కవి ప్రయుక్తమని తలంచి అహోబలవతి వాక్యములను గౌరవింపక 'రాయంచ . ' ఇత్యాది పాఠమునకు 'కలహంసకాళ్య దాపులక మున్నె' యనెడి పాఠాంతర ముండుటచే రామరాజభూషణుని మతమున రేఫ లకారములకు విశ్రమములేదని వ్యాఖ్యానించినాడు.¹¹

ర-లల కభేద యతిమైత్రి లేదనెడి అప్పకవి అభిప్రాయమును కూచి మంచి తిమ్మకవి పునరుద్ఘాటించినాడు. వసుచరిత్ర లక్ష్యము నాతడు పరామర్శించుచు -

క. రలల కభేదంబవి యి

ముల్లః గొందఱు వసుచరిత్రమున లక్ష్యముని

చ్చలగతి నారసికలుగం

బలుకుదు రది యెల్ల కల్ల వర్వత నిలయా !¹²

అని ప్రకటించి "... రేఫలకారములకు అభేదం చేసుకున్నారు. అది సరికాదు. 'లోలంబాలక యోర్తు గ్రుంకి' యనవలెను. లో(న్)-నీళ్లలోను, లంబాలకయనఁగా విస్తారమైన యలకలు గలది యోర్తుగ్రుంకి అని పాఠం సుష్టువు" అని వ్రాసెను. "రాయంచ..." ఇత్యాది లక్ష్యమునకు "రాయంచ కాళ్ల దొరలకమున్నె" అనెడి పాఠాంతరము సుష్టువని చెప్పెను. తదుపరి ద్వైరూప కోశమునుండి "మార్ధారాప్తి మార్ధాలో బిదారశ్చ బిదాలవత్....." మొదలుగాగల, ద్వైరూప్య మంగీకరించిన పదజాలమును పేర్కొనెను.¹³ దీనివలన నాతడు కొన్ని పదములం దంగీకరింపబడిన ర-లల అభేదతను గుర్తించియు, యతిమైత్రి నిర్వహణమున ర-లల మైత్రిని సమ్మతించని వాదగుచున్నాడు. ఇందు మొదటిదానిపై ఆధారపడి రెండవదానిని సమ్మతించవలసి యున్నది. సుప్రసిద్ధ పండితుడు,

11. వసు చరిత్ర (పుట-108)

12. తిమ్మకవి లక్షణసార సంగ్రహము (2-192)

13. అందే (2-194)

కవిసార్వభౌముడునైన తిమ్మకవి వంటివారు ఇందలి సత్యమును గుర్తింప లేకపోవుటకు ; యతిలో ర-లల కభేదము చెల్లదనెడి సంప్రదాయము ప్రేగల ప్రగాఢ విశ్వాసము కారణ మనిపించును.

లాక్షణిక చక్రవర్తి కూచిమంచి వేంకటరాయకవి ర-లలకు యతిమైత్రి నంగీకరించి, అప్పకవి మతమును ఖండించినాడు: లోలంబాలకేత్యాది ప్రయోగములను దిద్దినారు కాని దిద్దుపాటుకాని ప్రయోగములున్నవని 'లీలాహాస్యకలా ప్రసంగముల ను శ్రేణిం:...' (కాశీఖండము 6-210) మొదలుగాగల లక్ష్యములను పేర్కొనినాడు. అహోబిలవతి వండితుని వాక్యముల నుట్టంకించి తన యభిప్రాయమును సమర్థించుకొనినాడు.¹⁴

ఉచ్చారణమున ర-లలకుగల అభేదతవలనను, రేఖా-లేఖా యనెడి విధమున కొన్ని వదములకు ద్వైరూప్య మంగీకృత మగుటవలనను, ప్రామాణిక కావ్యములు కొన్నిటియందు ర-లల యతిమైత్రికి లక్ష్యము యరడుటవలనను, కొన్ని లక్షణగ్రంథములం దీయతిమైత్రి చెప్పబడుట వలనను అప్పకవి అగ్రాహ్యమని చెప్పినప్పటికి ర-లల యతిమైత్రి నంగీకరింపవలసియున్నదని గుర్తింపనగును.

పై లక్షణ పద్యమున చెప్పబడని అ-లల మైత్రి :

రేఫ-శకటరేఫలమైత్రి లాక్షణిక సమ్మతము కాదు. కాని యతి ప్రాసలు చెల్లిన లక్ష్యము లనేకములు కలవు. ర-లలకును, ర-అలకు గల మైత్రివలన అ-లలకు మైత్రి కూర్చునగును. ఇతర లాక్షణికు లీమైత్రిని చెప్పలేదుకాని కూచిమంచి వేంకటరాయుడు "ర-లల కనగా అకారముకు లకారముకున్ను, రేఫము లకారముకున్ను అని అర్థము. 'రశ్చ టాశ్చరా' అని ఏకశేషము" అని ఆభేదయతియందు వ్రాసెను.¹⁵ 'నీ, లిగి

14. సుకవి మనోరంజనము (పుట-147, 148)

15. అందే (2-268)

కాల్చరీప్య నెలుంగిడున్ జెవికవల్ జిక్కించు...' (రామాభ్యుదయము 2-21) వంటి ప్రామాణిక లక్ష్యములుండుటచే అ-లల యతిమైత్రి సంగీకరింపవలసి యున్నది.

న జ, ర అ. ల శ లకభేదమైత్రి:-

క.. నజలను రెండక్కరముల

కును వడిఁ బ్రాసండుఁ జెట్టుకొనవచ్చుఁ గృతిన్

విను రఅల కిట్ల పెట్టెం

జను లశల కభేద మరయ సర్వజ్ఞునిదీ.

-అప్యకపీయము (3-279)

స-జలకును, ర-అలకును, ల-శలకును అభేదము ప్రసిద్ధమగుటచే యతిప్రాస మైత్రులు చెల్లునని ఈలక్షణము చెప్పుచున్నది. దీనిని అప్యకవి. "ఈ చెప్పిన మూఁటిలోపలను మొదలఁ జెప్పిన నజలకును సరస వడియుఁ గదను జెప్పిన ల-శల కభేద విరతియుఁ గనుక నీ రెండును గూర్చవచ్చును; నడుమను జెప్పిన రఅలకు 'రయోస్తు నిత్యంస్యాత్' అని శబ్దశాసన సూత్రము కలిపింజేసి యేకతర యతులగుటనుం గూర్చరాదు; అటుగాన నీ పద్యమును బ్రళప్తముగాదు" అని విమర్శించినాడు. (అప్యకపీయము 3-280)

ఇందాతడు యతిమైత్రులనేగాని ప్రాసమైత్రులను పరామర్శింపలేదు. ఇచ్చట అగ్రాహ్యయతులను వివరించుటవలన ముందు చెప్పబోవు ప్రాసలలో వీనిని పరిశీలింపవచ్చునని యాతడు భావించి యుండవచ్చును. ఇట్లే అగ్రాహ్య సంబంధవశియందు ద-డలకు యతిప్రాసలు లక్షణమున చెప్పబడి యున్నను విమర్శించునప్పుడు ప్రాసనుగూర్చి ప్రస్తావించలేదు.

పై లక్షణమున మూడు మైత్రులు చెప్పబడినవి. అవి అభేద లక్షణముచే మైత్రికి చెల్లునని చెప్పదగును. కాని ఇది సంపూర్ణముగ అప్యకవికి సమ్మతముకామిచే సరసవడిచే న-జల యతిని, అభేదవిరతిచే ల-శల యతిని సమ్మతించి; ఏకతరయతిచే ర-అల యతిని తిరస్కరించెను. కావున పై లక్షణ పద్యము నప్యకవి యగ్రాహ్యమనెను. ఈ మూడక్షర

యుగళములకు నభేదత నంగీకరించి యతిప్రాస మైత్రులను చెప్పుట యుక్తము.

(1) న-జలకు యతిమైత్రి ప్రసిద్ధమైనట్టిది (సరసవళి). ప్రాస మైత్రియందు అప్పకవి చెప్పిన ఉభయప్రాస లక్షణము ననుసరించి వైక్లిష్ట రణ సూత్రముచే నకారమున కాదేశమైన ఇకారముతో సిద్ధనకార ఇకారములకు మైత్రి కూర్చవచ్చును. (అప్పకవీయములి-లి29)సహజ న-జ లకు ప్రాసమైత్రి అప్పకవీయముచే నమర్చింపబడుటలేదు. అనగా వనము పీఠ వంటివదములలోని సిద్ధ న-జలకు ప్రాసచెల్లదు. న జలు రెండును అత్యంతసన్నిహిత స్వభావముకల నాదములు, అనునానికములును. రెండును క్రమముగ దంత్యమును, మార్దన్యమునైన సమీపోత్పత్తి స్థానములను కలిగి యున్నవి. రెండింటికిని జీహ్వోగ్రము కరణము. ఇట్టి సామ్యములవలన న-జ లొకదానికొకటి గ్రాహ్యము లగుచున్నవి. గుణము-గొసము వంటి ప్రకృతి వికృతులందు ఒకదానికొకటి ఆదేశమగుచున్నవి. ఉచ్చారణములోని కొన్ని సందర్భములలో న-జ లొకదాని కొకటి ప్రయోగింపబడుట వ్యవహార ప్రసిద్ధము. ప్రాచీన కాలమునుండియు సిద్ధ న జ లకు ప్రాస ఘటించిన లక్ష్యము లనేకములు కలవు.

ఉదా.- పెనగుఁ తీగలు దొడ్డ పలులు గాఁగ

-కుమారసంభవము (4-101)

దనుజుల-మనుజు-యే, చినబల-ని, ర్గుణతను

-భాగవతము (6-276)

మనకుఁ గలయట్టి బాశరకుఁ గణము మతులు

-మొల్ల రామాయణము (యుద్ధకాండము1-88)

ఇట్టి విధమైన హేతువులచే అప్పకవి చెప్పుకున్నప్పటికిని, సిద్ధ న-జలకు ప్రాసమైత్రి నంగీకరింపవలసి యున్నది.

(2) అప్పకవీయమందలి అభేదయతి(లి-లి7), అభేదప్రాసము (లి-లిలి) లనుసరించి ల-ళలకు యతిప్రాసలు రెండును చెల్లును.

(3) రేప, శకటరేఫలమైత్రి యతిప్రాసలు రెండింటి యందును లాక్షణికుల కంగీకారము కాదు. యతిమైత్రి చెల్లదని చెప్పుటకై కవి జనాశ్రయాది చ్చందోగ్రంథములందు ఎక్కటి (ఏకతర) వడి ప్రత్యేకముగ చెప్పబడినది. ప్రాసలోకూడ వీనికి మైత్రి లేదని చెప్పుటకై అప్పకవి ప్రాసవైరమును నొకదానిని పనిగట్టుకొని ప్రాసభేదములందు చెప్పినాడు. ప్రాసినకాలమునుండియు ర-అలలో దేనికదియే ప్రయోగార్హమై తంత్రాంతర్య మలాక్షణికమనుట సంప్రదాయ మయ్యెను.

భీమన, విన్నకోట పెద్దన, అనంతామాత్యుడు, అప్పకవి మొదలగు ప్రామాణిక లాక్షణికులు ర-అల కభేద మైత్రిని నిషేధించిరి. తాతంభట్టు, శారదాదర్పణకారుడు, రంగకవి మొదలగువారు ర-అల కభేద యతిమైత్రి చెల్లునని యంగీకరించి ప్రాసమైత్రి మాత్రము చెల్లదని యతిప్రాయపడిరి. ఎక్కటి వడిని చెప్పిన లింగమగుంట తిమ్మకవి ర-అల యతిమైత్రిని ప్రత్యేకముగ 'తావడి' యను పేర యిట్లు వదించెను:

క. ధారుణీ తానడి యనఁదగు
తా రేపకు రేప తాకు ,రహి వడిఁ దనరున్
నీరమ్య కీర్తి నగుఁ దా
రాజున్నలువ బిలుగు తాబుననంగన్.

(సులక్షణసారము. ప-163)

ఈవిధముగ కొందరు లాక్షణికులు శకటరేఫలకు మైత్రి లేదని ప్రకటించి, మరికొందరు యతిమైత్రి చెల్లునుగాని ప్రాసమైత్రి చెల్లదనిరి; ఇంకను కొందరు యతివిషయమై ప్రసంగించిరి కాని ప్రాసము ప్రస్తావించలేదు. లాక్షణిక వాక్యములం దీరిని ఏకవాక్యత లోపించుటకు, వ్యవహారమున ర-అలకు గల అభేదత వలన మహాకవులు యతిప్రాసలందు కూడ అభేదతను పాటించుటయే కారణమనదగును. అర్వాచీన కాలమునందు ర-అల కభేద మైత్రి చెల్లదను వాదము లక్షణగ్రంథములకే పరిమితమైనదని చెప్పనగును.

ర-అలు రెండును దంతమాలియములు. రెండింటికిని తిహ్వగ్రము కరణము. బాహ్యవ్రయత్నమున నాదము, అల్పప్రాణము నగుచున్నవి. రేఫము తాడితము, శకటరేఫము కంపితమునైయుండి ఉచ్చారణమున నన్నిహిత్యమును కలిగి యున్నవి. ఇట్టివిధమైన సామ్యములవలన ఉచ్చారణమునం దభేదతను కల్గియుండి మైత్రికి అర్హమగుచున్నవి. ర-అల యొక్క అభేదమైత్రిని లాక్షణికులొకవంక నిషేధించుచున్నను, తత్సంకర్యమును నివారించుట మహాకవులకే అనివార్యమైనది. తిక్కనాదులే ఒకే పదమును ఒకచోట రేఫతోడను, వేరొకచోట శకటరేఫ తోడను వ్రయోగింప జూచ్చిరన్నచో¹⁷ వాని యభేద మెంతటి దుర్బేద్యమో గమనింపనగును. అనేక కావ్యములందు ర-అలకు యతి ప్రాసమైత్రులు చెల్లెడి లక్ష్యములు కనబడుచున్నవి. ఈ అభేదమైత్రిని నిరాకరించి రేఫ, శకటరేఫ వ్రకరణములను రచించిన కూచిమంచి తిమ్మకవి -

క. అసాని పెద్దకవి పిం

గళి మారన రామభద్ర కవివర్యుఁడు పి

ల్లలచుట్టి పీఠభద్రుఁడు

కలిపిరి గద కృతుల తాఱఁ గడు రేఫములన్.

(తిమ్మకవి లక్షణసారసంగ్రహము 3-320)

అని ప్రకటించినాడు. తదుపరి చింతామణి వ్యాఖ్యాతయైన బాలనరస్వతి చంద్రికావరిణయమునందు "తెక్కలమాట నన్ననుచుఁగించి లభింపుము కీర్తి పుణ్యముల్" అని రేఫ, శకటరేఫలకు యతి చెల్లించుటను ప్రస్తావించి "ఇటు వలెనే మహాకవులకు రేఫ, అకారములవల్ల పరిశీలన లేక పోయినది" అనికూడ వ్రాసినాడు.¹⁸ భాగవతమును లాక్షణికు లుదాహరింప

17. 'తాయో కాకిట్లు రూపఁజక విననోరెన్' (భిష్మవర్వము 3-419)

'రాతి వయిని నుప్పు గొనుట రాత్రి ..' (ఆనుశాసనికపర్వము 4-110)

18. తిమ్మకవి లక్షణసారసంగ్రహము (3-339)

కుండుటకు పోతరాజు ర-అలకు మైత్రి చెల్లించుటయే కారణము. ముద్దరాజు రామన, అప్పకవి, అహోబలవతి నూచించుటను పేర్కొని వారు పరిశీలనము చేస్తూ జేసినవారు కారని వ్రాసినాడు పోతరాజు వైశిష్ట్యము నుగ్గడించి, బుధజనహితుడైన బమ్మెర పోతరాజు ర-అలకు లేదమును గుర్తించడని అజ్ఞులు కొందరందురు, కాని యా మహాత్ముని కవిత్వకట్టి లోపము లేదని ప్రకటించినాడు. తదుపరి పోతన భాగవతమున కొంతభాగము నశించుటకు కారణము చెప్పి, దానిని వెలిగిందల నారయాదులు పూరించిరనియు, నందుచే నాభాగములందే ర-అలకు మైత్రి కూర్చబడినదికాని, పోతన కవీంద్రుని కవిత్వయందట్టి లాక్షణిక దోషము లేదనియు లక్ష్యప్రదర్శన పూర్వకముగా నిరూపించినాడు.¹⁹ ఈవిధముగ ర-అలమైత్రి విషయమై కవి వండిత లోకమునం దనాది నుండియు భేదాభిప్రాయములు నెలకొని యున్నవి. అయినను కవులు మైత్రి కూర్చుటయు, లాక్షణికులు నిషేధించుటయు కొనిసాగుచునే యుండెను.

ర-అలకు యతిప్రాస మైత్రులు చెల్లిన కొన్ని లక్ష్యములు :

‘రవియను దివ్యే కేతువు చెఱుంగున...’

(ఆముక్తమాల్యద 2-7)

‘శ్రేణుల్ గట్టి నభింతరాళమున బాఠెం బజ్జలు...’

(మనుచరిత్ర 3-12)

‘తెక్కలు గట్టుకొని దివిజురీపు మేదం...’

(ప్రభావతి ప్రద్యుమ్నము 4-86)

‘తరుణి విజ్ఞాన మీసూక్ష్మ. మెఱిగి కొనుము’

(కాశీఖండము 3-69)

---

19. తిమ్మకవి లక్షణసార సంగ్రహము (3-340 నుండి 345)

‘సరవర యట ఇంద్రచ్యుతి, కౌరకగు’

(అముక్తమాల్యద 3-86)

‘జాటునలము తేవియ, గారయిచ్చి’

(ప్రాంధురంగమాహాత్మ్యము 5-294)

‘మఱియును-యె, యె-నురుచిర-చె, చెప్పెర’

(భాగవతము 4-520)

ఇట్లు లక్షణమున కతీతముగ ర-అలకు యతిప్రాసలు చెల్లెడి లక్ష్యములు క్రమముగ నధికము కాజొచ్చినవి. “నా న్యేషాంవైధర్మ్యం లఘ్వలమూనాం రయోస్తు నిత్యంస్యాత్” అనెడి చింతామణి సూత్రమును గతానుగతికముగ లాక్షణికు లనుసరించుట తటస్థించినది. కాని ర-అల ఉచ్చారణములోని అభేదమును గుర్తించియు, కావ్యములందధికమగు చున్న అభేద యతిప్రాసల లక్ష్యములను పరిగణించియు ర-అలకు యతిప్రాస మైత్రులు చెల్లెనని లాక్షణికులు చెప్పవలసియున్నది. ఇట్టి లక్షణమును చెప్పటయే సమంజసము. కావున దీనిని అప్యకవి అగ్రాహ్యమని చెప్పవలసిన యక్కరలేదని తెలియుచున్నది.

అప్రశస్త ప్రాసము

ఏ యక్షరమున కా యక్షరములోనే మైత్రి చెల్లించుట ప్రాసకు సాధారణ లక్షణము. యతిలోపలె ప్రాసలోను ఒక అక్షరమునకు మరొక అక్షరములో మైత్రి చెల్లించదగినవి ప్రాస భేదములుగా చెప్పబడినవి. అప్యకవి ఆ విధముగా అంగీకరింపని ద-డల ప్రాసను అప్రశస్త ప్రాసము క్రింద చెప్పినాడు.

ఆ. అప్రశస్తములగు ప్రాసజాలము లలిం

కార విస్మితములు గావు గానఁ

దివిరి ధూర్తులైన కవులు కల్పనఁ జేసి

యొప్పిదంబు లనుచుఁ జెప్పరాదు.

అప్పకవీయము (3-878)

మహాకవులు ప్రయోగింపనివియు, లక్ష్యభాహుళ్యము లేనివియు, లక్షణ గౌరవము నొందనివియునైన యతులను అప్పకవి అగ్రాహ్యములని చెప్పినట్లు, ప్రాసలను అప్రశస్తము లనుచున్నాడు. అటువంటి అప్రశస్తము లైన ప్రాసలు కావ్యమున కలంకారప్రాయమైనట్టివి కావు. లక్షణమును గౌరవింపని కొందరు కవులు (ధూర్తులు) ప్రయత్నించి, అట్టివానిని యోగ్యములైన వానిగా భావించి కూర్చరాదని అప్పకవి చెప్పుచున్నాడు. ఈ పద్యమునందు అప్రశస్తములైన ప్రాసలేవియో చెప్పబడలేదు. క్రింద ఉదాహరింపబడిన లక్ష్యములనుబట్టి ద-దల ప్రాస మొక్కటియే అప్రశస్త మైనదగుచున్నది. దీనిని నూచించి, ఇటువంటి అప్రశస్తప్రాసలను ప్రయోగింపరాదని భావించి అప్పకవి యీ పద్యమును చెప్పినట్లూహింపనగును.

ఉ. కందుక కేళి నల్పెడు ప్రకారమునం బురుషాయిత క్రియా
తాండవ కేళి నల్పెడు విధంబునఁ బావర భామ లేత నీ
రెండఁ బ్రభాతవేళ రచియించెను గుబ్బలమీఁది హారముల్
కుండలము ల్గారు ల్గదలఁ గోమయ పిండము లింటి

మందటన్

(వీధి నాటకము)

- అప్పకవీయము (3-879)

చ. కడుకొని వేడిబాష్పములు అగ్రమ్మి పయింబడి పర్వ భీతిమై
నడరుచు విన్ననైన హృదయంబునఁ బొల్పగు హారయష్టి ప
య్యద దడియంగఁ గానఁబడి యంచిత విర్రుల రత్న

భూషణన్

దదుదిత దృశ్యమాన మణిదామ సముజ్జ్వలభాతి దోఁపఁగన్
(భాస్కరరామాయణము. యుద్ధ కాండము 28వీరి)-అప్పకవీయము (3-880)

ఇందు మొదటి పద్యమున 'కందు-తాండ-తెండ-కుండ, అని యుండి
 ద-దలకు ప్రాస చెల్లింపబడినది. రెండవ పద్యమున 'కడు-నడ-య్యద-
 దదు' అనియుండి కేవల ద-దలకు ప్రాస చెల్లింపబడినది. అప్పకవి
 చెప్పిన ప్రాసభేదములచే నివి సాధింపబడకుండుటచే అప్రశస్త ప్రాసము
 లగుచున్నవి. కేవల ద-దలకు యతిప్రాసలు రెండును చెల్లుననెడి లక్షణ
 పద్యము నొకదానిని అప్పకవి అగ్రాహ్యసంబంధవశి (3-264) క్రింద
 పేర్కొని ఖండించినాడు. ల-దలకు, శ-దలకు ప్రాసమైత్రి సంగీకరించి
 నవ్వుడు; ద-దలకును అభేదప్రాసము సంగీకరించుటలో వైపరీత్యము
 కానరాదు. ఈ ద-దలయొక్క అభేదమైత్రి, పైని చెప్పబడిన అగ్రాహ్య
 సంబంధవశిక్రింద నిరూపింపబడినది(పుట - 84). ద-దల కభేదము
 సంగీకరించి, అభేద ప్రాసమునందు ల-దలతో పాటు దీనినికూడ
 చెప్పటయే సముచితము. కేవల ద-దలకు ప్రాసమైత్రి చెప్పినచో బిందు
 హృద్యక ద-దలకు వేరుగా చెప్పనవసరములేదు.

మొదటి పద్యమునగల 'కందుక' శబ్దమునకు 'కందుక' శబ్దము
 రూపాంతరము. ముద్రితమైన క్రిడాభిరామములో 'కందుక' శబ్దమే
 యుండుటచే నమప్రాసము చెల్లింపబడినట్లగుచున్నది. రెండవ పద్యమున
 గల 'కడుకొని, అడరుచు' అనువానికి ముద్రిత భాస్కర రామాయణమున
 ద-దల ప్రాసలకవకాశములేని 'కడుకొని, అడరుచు' అనియున్నది. అవ్వ
 కవీయ లక్షణములు ప్రామాణికములగుటవలన, ద-దల ప్రాస మలాక్షణిక
 మను తలంపుతో పై లక్ష్యములు నవరింపబడి యుండెను. కాని అప్పకవి
 యుదాహరించిన ట్లాపద్యమును ద-దల ప్రాసతోడనే గ్రహించి, వాని
 కభేదప్రాసము సంగీకరించినచో సముచితముగా నుండెడిది.

లక్షణశిరోమణి యరచు ద-దలయొక్క అభేదప్రాసకు లక్షణము
 చెప్పబడక, ఈ దిగువ లక్ష్యము మాత్రము చూపబడినది (4-169)

క. గాండివధరుని యాహువ

పాండిత్యముఁ దలఁప నతని భంశనమున మా

క్కొందునని యొకఁడు గడఁగుట

కొండంగని తగరు దాఁకఁ గోరుట గాదే :

-ఉద్యోగ వర్ణము (1-287)

ముద్రిత సంశ్రిత భారతమున 'మార్కొండు' ననెడి సమప్రాస చెల్లిన
పాఠము కలదు. అప్రకపీయమున (2-147) గల

"డిండిర దీప్తి పోడిమి మీరునీక్తిరి

డిండిర పాండిమఁ దెగడు నవ్యు..... ,

అంచు నీపద్యమునఁ జరఁజాడులందు

నిలుపు పదముల మొదలను గలుగు వ్రాలు

దత్వ దత్వంబులందు రెంటిను బొనంగు

కాల్చిక మయంబునను వనఁజాత నయన !"

అనెడి పద్యము పేర్కొనబడి "..... దడలున్ను రెండు విధములు గల
వని చెప్పిరి....." అని సుకవి మనోరంజనమున కలదు (1 - 298).
కొన్ని పదములందు ద-డల కభేద మంగీకరింపబడుటవలనను ; ల-డల
కభేద ప్రాసను చెప్పు సందర్భమునం దీవిషయము ప్రస్తావింపబడుట
వలనను; ద-డల అభేదప్రాసమునకు కూచిమంచి వేంకటరాయకవి
విముఖుడుకాదని తెలియుచున్నది. ప్రత్యక్షముగ దీనికి లక్షణ మెందును
చెప్పబడలేదు. కాని పైలాక్షణి కాల్చిప్రాయములనుబట్టి, ద-డల ప్రాసము
సప్రకస్తమని నిరసించ వలసిన పనిలేదని నిర్ణయింపవచ్చును.

ఈ పరిశీలనమువలన నిట్టి నిర్ణయములను చేయదగును.

1. అగ్రాహ్యవర్గవళి, అగ్రాహ్యవర్గ చతుష్టయవళి అను
రెండింటిని అగ్రాహ్యవరులుగా చెప్పవలసిన అవశ్యకము కలదు.

2. అగ్రాహ్య సంబంధవళిని; అగ్రాహ్యలేదవర్గ యతిలోని
వ ప ద మ వల మైత్రిని; అగ్రాహ్యలేదయతిలోని ల-దల మైత్రిని,
ర-లల మైత్రిని, ర-అల మైత్రిని; అవశస్తప్రాసములోని ద-దల
ప్రాసమైత్రిని స్వీకరింపవలసి యుండుటచే, వానిని అగ్రాహ్యవళి,
అవశస్తప్రాసముగా చెప్పవలసిన అవశ్యకము లేదు.

—:✽:—

రేఫము, అలఘురేఫము -

వర్ణాంతరరేఫము

'య ర ల వ'లు అంతస్థములు. అంతస్థములనగా మర్యంతముగా నుండునవి యని యర్థము. ఇవి స్వరములకు, నృర్యములకు మర్యగా నుచ్చరింపబడునవి యగుటచే వీనికి పేరు కల్గెను. వీనికి లఘువులు, అలఘువులు అనేడి రెండురూపములు కలవని వ్యాకరణము చెప్పుచున్నది. స్థానకరణ సంయోగమున గల కిదిలత్వమున లఘువులు, అకిదిలత్వమున అలఘువులు పుట్టును. అనగా నీలఘులము విరజనమునకు ఉచ్చారణములోని సారశ్య పాటష్యములు కారణమని తెలియదగును. లఘులఘుత్వము య, వ లకు సంస్కృత వ్యాకరణమున చెప్పబడినది; ప్రాకృత వ్యాకరణమున లకారమునకు కూడ అంగీకరింపబడినది; ఇక మిగిలిన రేఫముకూడ ద్వివిధమని ఈ తెలుగు వ్యాకరణమున గ్రహింపబడు చున్నది; అనునది చింతామణి సూత్రమునకు బాలనరస్వతి వ్యాఖ్య.

తెలుగులో సంహితయందు య, వల కాగ మాదేశ్వములు కలవు. కాయ, వంట మొదలగువాని యందలి శబ్దగతమైన య, వల కంటె;

1. "యరలవలు లఘువులని, యలఘువులని ద్వివిధంబులగు." బాల వ్యాకరణము-సంఖ్య 18.
2. "లఘవోఽలఘువశ్చేతి ద్వైరాంతస్థాన్వరంతి కాస్తారః అన్యేఽన్య వ్యాకరణస్పష్టాః; రస్త్యైత్రగృహ్యతే ద్వివిధః" (బాలనరస్వతి వ్యాఖ్య)
- చింతామణి, సంఖ్య 16

హరియతడు, అతడు వలికె మొదలగువానియందలి య, వలు శిథిలోచ్చారణముకలిగి యున్నవి. కాగా య, వలు సహజముగ శబ్దగతమైనవి యగుచో నలఘువులు, సంధియందాగ మాదేశాత్మక మైనవియగుచో లఘువులు నగుచున్నవి. హరి + అతడు → హరి యతడు, అతడు + వలికె → అతడు వలికె అనెడి రూపములందు లేఖన చిహ్నములను ప్రధానముగా గైకొనరాదు. ఇచ్చట ఉచ్చారణము లోని భేదమును బట్టి ధ్వని భేదమేర్పడుచున్నది. అనగా పరిసర వర్ణములపై నాధారపడిన ఉచ్చారణ సారశ్యమును పురస్కరించుకొని క్రమముగ యకారాగమము, వకారాదేశము నగుచున్నవి. దీని వలన అర్థ భేదమేర్పడుటలేదు. అర్థభేదన సమర్థమైనట్టి ధ్వని రూపమే వర్ణమగుచున్నది. కాగా ఆగమాదేశాత్మకము, లఘురూపమునైన య, వలు వర్ణములుకాక అవి సహజము, ఆలఘురూపమునైన య, వలకు సవర్ణములు లేక ఉపవర్ణము లగుచున్నవి. వీనిని అప్రధాన వర్ణములని కూడ ననదగును. అనగా అలఘు య, వలు ప్రత్యేక వర్ణములు; లఘు య, వలు వాని సవర్ణములు. ఈ కారణము వలననే లఘులఘు య, వల కొకే విధమైన లేఖన చిహ్నము లేర్పడినవి. ఇచ్చట ప్రధానమైన వర్ణము యొక్క లిపి రూపమే అప్రధానమైన వర్ణమునకు కూడ గ్రహింపబడినదని గుర్తింపనగును.

ర, ల లకు చెప్పబడిన లఘువు, అలఘువు అనెడి రెండు రూపములును శబ్దగతమైనట్టివే. బాలవ్యాకరణకర్త ననుసరించి లకారమున కలఘు రూపము బహుత్వమునందు ర, ల, డల కాదేశమైన శకార మగుచున్నది (క్రాకులు). రేఫ కట్టు చెప్పబడలేదు. వీని లిపి యందు లఘువులకు ర, ల లనియు; అలఘువులకు అ, శ లనియు ప్రత్యేక లేఖన చిహ్నములు కలవు. ఈ విధముగ భిన్నములైన లేఖన చిహ్నములుండుటయే ప్రత్యేక వర్ణత్వమున కొక నిదర్శనము. ప్రత్యేక వర్ణములు కానిచో ప్రత్యేకమైన లేఖన చిహ్నము లేర్పడుటయం దర్థము లేదు. లఘువులైన య, వలకు ప్రత్యేక లేఖన చిహ్నములు లేకపోవుట కూడ, నవి ప్రత్యేకవర్ణములు కావనెడి నిర్ణయమున కొక కారణమగు

చున్నది. సహజ య, వలు అలఘువులు కాగా, ఆగమాదేశాత్మక మైనవి లఘువులగుచున్నవి. దీనికి విరుద్ధముగ లకారమునకు సహజ మైనది లఘువుకాగా ఆదేశమైనది అంశవగుచున్నది. రేవకు చెప్ప బడలేదు కాని, లకారమునకు వలె నూహింపవచ్చును. దీనినిబట్టి అంతస్థము లందు య, వ లొక తరగతికి; ర, ల లొక తరగతికి చెందుచున్నవని తెలియుచున్నది.

ఇచ్చట య, వ ల లఘులము రూపములు నృప్తమగుటచే ల, శలను గూర్చియు; ర, అలను గూర్చియు పరిశీలింపవలసి యున్నది.

ల - శలు :-

వైయాకరణులును, ఛందోవేత్తలును వర్ణసమామ్నాయమునందు ల, శలను భిన్నవర్ణములుగా పేర్కొనిరి. చింతామణి ననుసరించి బాల వ్యాకరణకర్త ల, శలను భిన్నవర్ణములని చెప్పి; య ర ల వలను లఘు లఘువులని ద్వివిధముగా పృథక్కరించెను. ఏకులు, పాకులు, త్రాకు లందలి శకార మలఘువు. తల, నెల యిత్యాదులందలి లకారము లఘువు. వరసమామ్నాయగత శకార మలఘువు కాదు. అది ప్రత్యేక వర్ణము. అసం తుడు వర్ణసమామ్నాయమునందు శకారమును జేర్చక; సంస్కృత భాషలో ల, శలకు లేదము లేదనియు, తెలుగుభాషలో మాత్రము శ వర్ణము (అ వర్ణముతోపాటు) అధికముగా కలదనియు చెప్పెను. సంస్కృతమునందు

3. "... య ర ల వ సహశంయ హల్వర్గః" -చింతామణి (1-6)

4. బాలవ్యాకరణము (1-3, 18)

5. ఛందోదర్పణము (4-126)

క. శలలకు లేదము లేదను

పలుకున శా దొలగి యైదు పడులగు వర్ణం

లులు సంస్కృతభాషకు, మఱి

తెలుగున అ శ లనగ రెండధికమండ్రు హరి;

-ఛందోదర్పణము (4-127)

ల-రలకు లఘులము లేదము లేదు. వ్యాళ, గోళాదులందున్నట్టి అలఘు లకారము అర్వాచీనమని సంస్కృత వైయాకరణుల మతము. 6 ఏకనీళము, దేవపేళనము మొదలైన శబ్దము లందలిది దుఃస్పృష్టకారముగ చెప్పబడి నది. ఇది కొన్ని వేదశాఖలందు మాత్రము శకారముగా పరింపబడుచున్నది. ఇదియు నర్వాచీనమే. 7

ఇట్టి విధమైన లాక్షణిక వాక్యములనుబట్టి తెలుగులో భిన్నవర్ణములగు ల-ళలు, ఒక అలఘు లకారము కలవని తెలియుచున్నది.

కల, వల మొదలగువాని యందలి లకారము దంతమూలీయము, పార్శ్వకము. ఇదియే లఘు లకారము.

రకుకు, కూళ, గయ్యాళి మొదలగువాని యందలి శకారము మూర్ధన్యము, ప్రత్యేక వర్ణము.

ఏకులు, పాకులు, త్రాకులు మొదలగు వానియందలి శకార మలఘువు. అనగా బాలవ్యాకరణకర్త ననుసరించి ఈ శకారము బహుత్వము నందు ర, ల, డల కాదేకమైనట్టిది. ఇచ్చట 'శ'కార మాదేశమనుటచే అలఘు లకారముకూడ మూర్ధన్యమగుచున్నది. దీనికి వర్ణముయొక్క లేఖన సామ్యమొక ఆధారము. చింతామణిలో చెప్పబడినట్లుగా అప్యకవి పేర్కొని నట్టి అలఘులకార లిపి చిహ్నము (८) వ్యాప్తినొందకపోవుట కాయలఘు లకారము మూర్ధన్యశకారముతో నభిన్నమైయుండి దాని లిపి చిహ్నమే స్వీకరింపబడి వ్యాప్తినొందుట కారణము.

అలఘు లకారమునకు ప్రత్యేక వర్ణత్వము లేదు. ఇది మూర్ధన్య శకారోచ్ఛారణమున లీనమగుటచే స్థూలముగ ల-ళ లనెడి రెండు వర్ణములే

6. వైయాకరణ పారిజాతము. పుట-170.

7. ద్రావిడభాషా పరిశీలనము-I విషయము-IX

8. "దంత్య చక్షౌ గురు రలౌ చబిన్దు యతౌ" -అప్యకవీయము

ఏర్పడుచున్నవి. తదుపరి ప్రత్యేకవర్ణముగు శకారమే లకారమున కలము రూపమనియు చెప్పవచ్చును. తెలుగులో కల-కళ మొదలగువానియందు ల, శలు అర్థలేదక నమర్థములై ఒకరాని స్థానమున వేరొకరానిని స్వీకరించుటకు ఏలాచేసి ఎగుచున్నవి. అయినను ల, శలకు యర్థిప్రాస మైత్రు లంగీకరింపబడినవి. అర్వాదీన సంస్కృతమునందు ల, శ లభింపము లగుటచే, తత్ప్రభావమువలన తెలుగున మైత్రి చెప్పబడినదని యూహించ నగును.

ర - అలు :-

చింతామణిలో శకటరేపము లేకయే అచ్చతెలుగు వర్ణములు ముప్పదియారని చెప్పబడినట్లు బాలనరస్యతీయపాఠము¹⁰ దీని ననుసరించి బాల ప్రౌఠ వ్యాకరణములందు య,ర,ల,వ,శ లనెడి వర్ణములే గ్రహించబడినవికాని శకటరేపము ప్రతేక వర్ణముగా గ్రహించబడలేదు. తదుపరి చింతామణి ననుసరించి బాలవ్యాకరణమున య,ర,ల,వ లకు లమ్యులమువు లనెడి రెండు రూపములు కలవనియు, ప్రత్యేక వర్ణముగా గ్రహింపని శకటరేపము రేపమున కలమురూపమనియు ప్రకటింపబడినది.¹¹ లమ్యులమువులైన య,వ,ల లకు వైరర్థ్యములేదు, రవర్ణములకు నిర్థ్యముగా కల్పింపబడి చింతామణి సూత్రమునకు “వై రర్థ్యమనగా

9. వ్యవహారమున శకారమునకు లమ్యులకారరూప మేర్పడుట యొక మాందలికము.

10. శ్లో. “ద్వివిధా దిరు రేదోలోఽహోవక్రతమావసుస్సారో
కగ చక్షయుగ బదణ తదన పణమ యరలవ నహశంతు హల్వర్ణః”
- బాలనరస్యతీయము (1-13)

11. బాలవ్యాకరణము (1-18)

12. “నాన్యేషాం వై రర్థ్యం లమ్యులమూనాం రయోస్తు నిర్థ్యంస్సారో”
- చింతామణి (1-10)

బరస్పరము యతిప్రాసలు చెల్లకుండుట" యని బాలనరస్వతి వ్యాఖ్య. 13
అథర్యణ కారికావళియందు లఘులము రవర్ణములయొక్క విభేదము
ప్రకటింపబడి వాని యతిప్రాస మైత్రులు తిరస్కరింపబడినవి. 14

శకటరేఫముతోకూడి (రయుగ) తెలుగునకు ముప్పదియేడు వర్ణము
లని అవ్యకవీయ చింతామణి పాఠము. 15 అనంతామాత్యుడు వర్ణమాలను
పేర్కొనుచు సంస్కృతమునలేని అ, శ లనెడి రెండు వర్ణములు తెలుగులో
సదికముగా కలవని వ్రాసెను. 16 చందోలాక్షణికు లెల్లరును ఎక్కటివడి,
ప్రాసవైరములందు ర-అలకు యతిప్రాస మైత్రులు నిషేధించిరి. వీనిని
చందోగ్రంథములందు లఘులఘువులని వ్యవహరింపక కేవలము ర-అ
లనియే పేర్కొనుట నిటగమనింపదగినది. దీనినిబట్టి ర-అలకు వలెనే ర-అ
లున్న భిన్న వర్ణములని తెలియుచున్నది.

పైని పేర్కొనిన లాక్షణిక వాక్యములనుబట్టి ర-అ లభిన్నము
అనెయ్య, శకటరేఫము ప్రత్యేకవర్ణము కాదనియు, ఇది సాధురేఫ కలము
బాహుళ్యమునయు వైయాకరణులును ; ర-అలు భిన్నాక్షరములనియు, ప్రత్యేక
వర్ణముగు శకటరేఫ తెలుగులోమాత్రమే కలదనియు, కావుననే వీనికి యతి
ప్రాసలందు మైత్రి కూర్పరాదనియు చందోవేత్తలును అభిప్రాయపడినట్లు
తెలియుచున్నది. కాగా ర-అల సంబంధమును ప్రకటించుటయందు
వైయాకరణులును చందోవేత్తలును పరస్పరము విరుద్ధమైన
మార్గము ననుసరించినట్లు నిర్ణయమగుచున్నది. ఈ రెండు వర్ణముల
వారి అభిప్రాయములందు నేకవాక్యత లోపించుటవలన శకటరేఫ స్వరూ
పమునందుగాని, ర-అల సంబంధ నిరూపణమునందుగాని ఇదమిత్థమైన
నిర్ణయ మేర్పడకున్నది. శకట రేఫమును ప్రత్యేకవర్ణముగా నంగీకరింపని

13. బాలనరస్వతీయము (పుట- 156)

14. అథర్యణకారికావళి (13, 14, 15, 17, 19, 20, 21వ కారికలు)

15. శ్లో॥ ద్వివిధా దిదురేదోలోఽచోవక్రతమా వసుస్వారౌ,

కగ చణయుగ టడణ తదన పబమ య రయుగ లయుగ

పనహాశ్శహాః"

16. చందోదర్యణము (4-127)

బాలవ్యాకరణమునందే ప్రకీర్తవరిచ్చేదమున 'య, వ లలు లఘులఘువులు మైత్రింబొరయు, రేఫంబులు బొరయవు" (సూ-24) అని సూత్రింప బడినది. దీనినిబట్టి లఘులఘురేఫములకు అనగా ర-అలకు యతి ప్రాస మైత్రులు చెల్లవని బాలవ్యాకరణము నందును చెప్పబడినట్లగుచున్నది. ఇది ఛందోలాక్షణికుల. మతము. కాని, వైయాకరణుల మతమున ర-అలు లఘులఘు రూపములైయుండి, శకటరేఫము ప్రత్యేక వర్ణము కానప్పుడు వానికి యతిప్రాస మైత్రులు చెల్లనవలయును. ర-అలకు యతిప్రాసమైత్రులు చెల్లనియెడల, నారెండును ప్రత్యేక వర్ణములని సుస్పష్టముగా తెలియుచునే యున్నది. కాగా బాలవ్యాకరణ మునందలి పై రెండు సూత్రములును పరస్పర బాధకము లగుచున్నవి. దీనికి వైయాకరణులయు, ఛందోవేత్తలయు అభిప్రాయములకు సమన్వయము లేకపోవుటయే హేతువు. ల-శలను ప్రత్యేక వర్ణములని చెప్పినట్లే ర-అలను కూడ ప్రత్యేక వర్ణములని వైయాకరణులు చెప్పవలసి యున్నది. ల-శలకు యతిప్రాసమైత్రు లంగీకరింపినట్లే ఛందోవేత్తలు ర-అలకు కూడ సంగీకరింపవలసి యున్నది. అప్పుడిట్టి విధమైన సందేహమున కాస్కారమే లేకపోవును. శకటరేఫ కల వదములందు దాని రూపము చెడిపోకుండ యదాతథముగ ప్రయోగించుట కవకాశము లభించి యుండెడిది.

దీనినిబట్టి బహుశః ప్రాచీనకాలమున ర-అలు రెండును ప్రత్యేక వర్ణములుగనే పరిగణింపబడెడివనియు; ఈ ప్రాచీన లక్షణ నిర్వహణ మునకు యతిప్రాసలు చెల్లకుండుటయు, గ్రాంథిక వాఙ్మయమునం దర్థభేదన సమర్థమును చూపుట కొకదాని స్థానమున వేరొకదానిని వ్రాయు కుండుటయు నియమములైనవనియు నూహింపవచ్చును. అనంతర కాలమున శకటరేఫము సహజవర్ణత్వమును కోల్పోవుట, ఉచ్చారణమున రేఫమునకు సన్నిహితమగుట, ఈ రెండింటికి లఘులఘువులనెడి

పరిగణనము కలుగుట అనునవి జరిగి యుండవచ్చుననియు కూడ నూహింప వచ్చును.

అలఘు లకారము శకారముతో సామ్యోచ్ఛారణము కలిగి యుండుట వలన, దానికి శకార లేఖన రూపమే గ్రహింపబడి వ్యాప్తి నొందినదని పూర్వము చెప్పబడినది. ఇక శకటరేఫ మెట్లు అలఘురేఫ మైనదో పరిశీలింపవలయును. అకారమునకు ప్రత్యేక లేఖన రూప ముండుటయే దాని ప్రత్యేక వర్ణత్యమున కొక నిదర్శనము. అందుచే నలఘు రేఫమును, అ వర్ణమును ప్రాథమికముగా భిన్నములగుచున్నవి. అలఘు లకారమునకు శకార సామ్యోచ్ఛారణ ముండినట్లు, అలఘురేఫ మునకును అకార సామ్యోచ్ఛారణముండి యుండ వచ్చును. అలఘు లకారమునకు శకార లేఖన రూపము గ్రహింపబడినట్లు అలఘు రేఫమునకును అకార లేఖనరూపము గ్రహింపబడినదని యూహింప వచ్చును. దీనినిబట్టి లకారమునకు వలె రేఫమునకును అలఘు రేఫము, అలఘు రేఫము, వర్ణాంతరమైన అ వర్ణము అనెడి మూడు రూపములు కలవని నిర్ణయమగుచున్నది. ఇట్టి నిర్ణయమునకు వ్యాకరణమునం దలఘు రేఫమునకు ప్రత్యేక లేఖన విహ్నముండుటయు, 'దంత్య చక్షౌ గురురలౌచ బిందుయతో' అనెడి అప్యకపీయ చింతామణి సూత్ర మును ఆధారములు. అలఘు ల- రలు క్రమముగ శ-అలలో సామ్యోచ్ఛారణము కలిగియుండుటవలన, లేఖనమునకు కూడ నవియే గ్రహింప బడుట శాస్త్రీయమైయుండి, అప్యకవి చెప్పిన లేఖన విధానము ప్రచార మున కెక్క-క పోవుటకు హేతువగుచున్నది. ఈ ల-రల రూపములను వివరణార్థమిట్లు చూపవచ్చును.

అలఘువు-	ల	ర
అలఘువు-	ఁ	ఁ
ప్రత్యేకవర్ణము-	శ	ః

ఇట్టి పరిశీలనముచే రేఫము, అలఘురేఫము, వర్ణాంతరమైన అకారము అని మూడు విధములుగ రేఫముండినట్లు హింసదగి యున్నది. రేఫము అంతస్థము. వేరైన అలఘు రేఫముండుటచే నిది అలఘురేఫమగుచున్నది. అలఘురేఫము, అకారముల కొకే లేఖన రూపము ప్రచారమునందుండుటవలన నీ రెండింటిని వేరుచేసి నిరూపింపవలసియున్నది. ఆ వర్ణము ప్రాచీనకాలమున ట-త మధ్యస్థోచ్చారణము కలిగియున్న ప్రత్యేక వర్ణమనియు, దీని కనంతరకాలమున నలఘు రేఫోచ్చారణము కలిగినదనియు నిరూపింపబడియున్నది.¹⁷ ప్రాథమికముగ ఆ వర్ణము ప్రత్యేక వర్ణమైన హేతువుచే ప్రాచీనకాలమున ర-అలకు యతిప్రాసలందు మైత్రి లేకుండియుండవచ్చును. కాలక్రమమున ఆ వర్ణమున కలఘురేఫోచ్చారణము కలుగుటవలన, అలఘురేఫమునకు సన్నిహితమైన అలఘురేఫమునకు కూడ ఆ వర్ణము సన్నిహితము కాజొచ్చినది. ఈ విధముగ ఉచ్చారణమున రేఫ, ఆ వర్ణములకు కూడ నభేదము ప్రాచుర్యమగుటచే వీని ప్రత్యేక వర్ణత్వము నిలుపుటకు; యతిప్రాసములందు వీనికి మైత్రి కూర్పరాదని ప్రాచీనచ్యుదో వేత్తలు శాసిండ్రి. పరంపరానుగతముగ నీ లక్షణమును చందోలాక్షణికులనుసరించిరి.

ర-అల కభేద మేర్పడుట యనునది రెండు దశలలో జరిగి యుండవచ్చును. మొదటి దశలో ఆ వర్ణమునకు అలఘు రేఫోచ్చారణము కలిగినది. ఈ సామ్యముచే లేఖన చిహ్నములేని అలఘు రేఫమునకు ఆ వర్ణ లేఖన చిహ్నమే ప్రచురమైనది. కాగా ఆ వర్ణ లేఖనముతో వ్రాయబడు పదములలో నెచ్చట నహజ ఆ వర్ణము కలదో, ఎచ్చట అలఘు రేఫముకలదో అనెడి నిర్ణయ మసాధ్యము కాజొచ్చినది. ఈ విధముగ నీ వర్ణములు ర = అలఘు రేఫము, ఆ = అకారము లేక అలఘు రేఫము అని రెండుగ నేర్పడినవి. తరువాత క్రమముగ ఆ వర్ణమునకు నహజమైన ట-త మధ్యస్థోచ్చారణము సంపూర్ణముగ నశించి దాని కెల్లెడల నలఘు రేఫోచ్చారణమే ఏర్పడినది. బహుశః ఈస్థితి యందే ఆ వర్ణమునకు లేఖన రూపము, అలఘు రేఫధ్వని అనెడి లక్షణములనుబట్టి శకటరేఫమును నామము కలిగి యుండ

---

17. ద్రావిడ భాషా పరిశీలనము (పుట-98)

వస్తును. ఆ వర్ణమునకు శకటరేఫము; అలఘురేఫ మనునవి వ్యవహారమున పర్యాయ నామములైనవి. దీనిని రెండవ దశగా చెప్పవచ్చును. తరువాత నలఘురేఫము క్రమముగ లఘురేఫముతో నభేదత నొందజూచినది. ర-అల యభేద పరిణామమున నేడు నెలకొనియున్న లక్షణమిదియే.

చందశ్శాస్త్రమున ఆ వర్ణమును అలఘు రేఫముగా పేర్కొన కుండుటయు, ర - అలకు యతి ప్రాస మైత్రులు చెల్లవనుటయు ప్రాచీన లక్షణ మగుచున్నది. వ్యాకరణమున ఆ వర్ణమును అలఘురేఫ మనుటయు, దీనిని ప్రత్యేక వర్ణము కాదనుటయు నర్వాచీన లక్షణమగుచున్నది. ఆ కార మును ప్రత్యేక వర్ణమనియు, అలఘురేఫ వేరైనదనియు చెప్పటకుగల ప్రబల హేతువిదియే. అరదము, కరణి, వెదురు, రచ్చ మొదలగు పదముల లోనిది రేఫమనియు; అఱచుట, అంపము తూలు, ఈడేలు మొదలగు పదములలోనిది సహజ ఆ వర్ణమనియు ప్రకటితమైయున్నది. కాగా పైని చెప్పబడిన అభిప్రాయము ననుసరించి అలఘురేఫను నిరూపించి, అది వచ్చు పదములను చెప్పవలసియున్నది.

అలఘురేఫముయొక్క సహజ స్వరూపమును తెలిసికొనుట కీక్రింది రీతి నూహింపవచ్చును. బాలవ్యాకరణమున బహుత్వమునందు ర, లడల కాదేశమయిన శకార మలఘురూపమని చెప్పబడినట్లుగా, ప్రాథమికముగ భిన్నాక్షరమైయుండి ఉచ్చారణమునం దనంతర కాలమున రేఫముగా మారినదానిని అలఘురేఫమని చెప్పవచ్చును. ఒకానొక వర్ణమున కిట్టి విధమైన పరిణామ మేర్పడునాటికి, ఆ వర్ణముయొక్క ఉచ్చారణమునకూడ హ్రస్వ సంభవించి, రెండింటి ఉచ్చారణమున సామ్యముండుటచే ఆ వర్ణ రేఖన రూపమే దీనికిని గ్రహింపబడి యుండవచ్చును. అలఘురేఫమునకు సహజమైన రేఖనరూపము లేకపోవుటచేతను, అలఘులకార సామ్యమును బట్టియు నిట్లాహింపనగును. ఇట్టి అభిప్రాయముచే ప్రాచీనకాలముననున్న ఆ వర్ణము, అర్వాచీనకాలమున కొన్ని తావులందు రేఫముగా మారినట్టి అంశమును గుర్తింపవచ్చును. అట్టి రేఫ మలఘురేఫము కాగలదని యిచ్చట ఊహింపబడుచున్నది.

అ వర్ణ మనంతర కాలమున డ, ద, శ, ల, ర, అ అను వానిలో నేదో యొక రూపములో కనబడుచున్నది. అనగా అ వర్ణమునకు ర అలను రెండు రూపములు కనబడుటచే అ వర్ణమునుండి యొక విధమైన రేఫ ముత్పన్నమైనట్లు తెలియుచున్నది. ఈ రేఫ మలము రేఫమని యిచ్చట ప్రతిపాదింప బడుచున్నది. అ వర్ణము ర-అలనెడి రెండు రూపములుగా మార్పు నొందినదని చెప్పబడుటకు అకారము ముందలము రేఫముగను తరువాత లమురేఫముగను మార్పు నొందినదని యూహింప వచ్చును. లేదా భిన్న రేఫములలోని అర్థాచీనమైన యభేద కారణముచే శాసనములందు యదేచ్ఛముగా ప్రయోగింపబడి యుండవచ్చుననియు నూహింపవచ్చును. శాసన రూపములనుబట్టియు, వాని తమిళ రూపములనుబట్టియు అ కారము వచ్చు పదములలో జరిగిన మార్పు నిట్లు చూపవచ్చును.

పుతోలు	-	ప్తోలు	-	ప్రోలు
కీల్స్	-	క్తింద	-	క్రింద
మిటింగు	-	మ్మింగు	-	మ్మింగు
పొలుదు	-	ప్తోద్దు	-	ప్రోద్దు
కొలవు	-	క్తోవు	-	క్రోవు
ములుంగు	-	మ్మోగు	-	మ్మోగు ¹⁹

18 ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము (పుట-513)

19 ఈ సందర్భమున “ఈ విధముగాఁ గొన్ని తెలుగు పదముల (ప్రోలు, ప్రాత, మ్రోగు, ప్రోలు, క్రోవి, త్రిప్య) మొదట సంయుక్తాక్షరము లలో ద్వితీయాంగముగాఁ గనబడు రకారము పదాది నున్న రెండక్షర ములలోని స్వరముల వ్యత్యయముచే నేర్పడినదేకాని సహజము కాదనియు, నిది మూలపదము నందలి అకారము పొందిన పరిణామ రూపమనియు గ్రహింపవచ్చును.” (ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము. పుట-159) అని ఆచార్య శ్రీ అవధానిగారు వ్రాసిరి.

దీనినిబట్టి పైతావులలో వర్ణవ్యత్యయముచే నేర్పడిన క్రావడి కీటకారమే మూలరూపమని తెలియుచున్నది. ఈ పదములలో అకార పరిణామమున శకటరేఫము కనబడుటవలనను; క్రింద-కింద, ప్రౌద్ధ-పౌద్ధ, మ్రోగు-మోగు అని లఘురేఫము లోపించిన రూపము లేర్పడుచుండుట వలనను; అ వర్ణము నుండి యుత్పన్నమైన రేఫమే అలఘురేఫమనియు, పరిణామమున లోపము సిద్ధించుటయే దీనికి వర్ణత్వము లేకపోవుటకు గల కారణమనియు సూహింపవచ్చును.

తెలుగునకు సోదర భాషయు, రమారమి క్రిస్తు శకారంభము నుండి సారస్వతము కలదియునగు తమిళములోని వర్ణములను పరిశీలించిన, తెలుగులోని రేఫములకు సంబంధించిన పూర్వవరిత్ర తెలియ గలదు. తమిళమున వల్లినం (పరుషములు), మెల్లినం (నరళములు), ఇడైయినం (అంతస్థములు) అని మూడు వర్ణములు కలవు.²⁰ ఇందలి వల్లినం వర్ణాంతము నందలి అకారము తెలుగులోని అవర్ణమని (నహజ శకటరేఫము) గుర్తింపబడినది.²¹ ఇదియే ప్రాథమిక దశలో ట.త మధ్యస్థోచ్ఛారణము కలిగియున్న పరుషాక్షరము. మెల్లినం వర్ణాంత మందలి నకారము (alveolar nasal) వదాంత నకారము (అవన్, ఇవన్). ఇది తెలుగు శాసనములందు స్థ్ అనెడి రూపమున నుండి నట్లును, తరువాత లోపించినట్లును నిరూపింపబడినది.²² ఇడైయినం వర్ణాంతమందలి అ (1) అనెడి వర్ణము శకటరేఫము వలె శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారి 'నంధి'లో చూపబడినది. శాసనములందు అ అనెడి రూపముతో నున్న వర్ణమిదియే. ఈ వర్ణమే ద, డ, శ, ల, ర, అ లలో నేదో వర్ణముగా మారినది కాని, వల్లినం వర్ణాంతమందలి

-
20. వల్లినం - క చ ట త ప అ
మెల్లినం - జ ఞ ణ న మ న్
ఇడైయినం - య ర ల వ శ ణ
-నంది (పుట-142)

21. అందే. (పుట-142, 3, 4)

22. ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము (పుట-54)

అకారము కాదు. అంతస్థమైన అ వర్ణము నుండి యుత్పన్నమైన శేపము
 అంతస్థమైన అమురేప (సారురేప) డు నంబించించిన రగుచున్నది. అది
 సారురేపముకంటె గురుచ్చారణము కలిగియుండిన కారణముచే అలము
 శేప మనబడినది. దీనినిబట్టి ప్రాథమికముగ అ వర్ణము పరుషమనియు,
 అలము శేపము అంతస్థమనియు తెలియుచున్నది. ర-ఁబలు, అ వర్ణము
 ఉత్పత్తిస్థాన సామ్యము కలిగియుండినట్లు లౌక్యాప్రియమున చెప్ప
 బడినది. అవర్ణమున కలపలరేపొచ్చారణ మర్వాచీనముగ నేర్పడినట్లును,
 అలము శేప, అ వర్ణముల కొక్క శకటరేప లేఖన చిహ్నమే ప్రచుర
 మైనట్లును ఘర్వము చెప్పబడినది. ఈ హేతువుచే వ్యవహారమున ర-అ
 లనెడి రెండు వర్ణములే ప్రసిద్ధి నొందినవి. కవిజనాశ్రయమున ర-అ
 లని కలదు. ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలో లప్యలమువులైన ర వర్ణము
 (రయోస్తు)లని కలదు. 'అ' కు లేఖన రూపముననుసరించి, అది
 ద్వివక్ర శకటమును పోలియుండుటచేతను, దానికి రేపొచ్చారణ ముండుట
 చేతను, ఈ రెండు లక్షణములను సమన్వయవరచి శకటరేప(బండిర)
 మను నామముంచబడినది. తెలుగున వ్యాకరణ గ్రంథములు వెలయు
 నాటికే అకారముయొక్క నహతోచ్చారణము నశించుటయు, దాని
 కలమురేప ద్వని ప్రబలమగుటయు జరిగియుండవచ్చును. అ వర్ణమే
 అలమురేపమనుటచేతను, దానికి శకటరేపమను నామము కలుగుటవలనను
 నిది నిరూపితమగుచున్నది. తరువాత దీనికి కూడ స్వతంత్రద్వని
 (అలమురేపద్వని) నశించి సారు(లము)రేపద్వనియే ప్రబలమైనది.
 కావుననే కొందరు కవులచ్చటచ్చట ర-అలకు యతిప్రాసమైత్రులు
 కూర్చిన లక్ష్యములు కనబడుచున్నవి. ఒకేపదము ఒకచోట శేపతోను
 వేరొకచోట శకటరేపతోను కావ్యములందు ప్రయోగింపబడుటవలన,
 లక్షణికులకు తేవ శకటరేపలు కల పదముల వట్టికలతోపాటు, ఉదయ
 రేపల సుంచరగిన పదముల వట్టికను కూడ తయారు చేయవలసిన
 అవశ్యకము కలిగినది. ఇట్టివిరమైన చారిత్రక హేతువుచే నేటికి సారు
 రేపమనునదొకటే మిగిలి శకటరేప తర్క అనావశ్యకమైనది.

24. ద్రావిడభాషా పరికిలనము (పుట-85)

వర్యవసానముగ వ్రస్తురమున్న శకటరేవ మెచ్చట సహజ
ఐశ్వర్యమో, ఎచ్చట అలమురేపమో నిర్ణయింపవలసి యున్నది. దీని
నిశ్చింతి విరమున నూహించవచ్చును.

సహజ ఐశ్వర్యము

1. కృదంత రూపములందును, భావవిరక్తిక రూపములందును, శకట
రేవ నందులందును శకటరేపమునకు ఏకారాశేకము వచ్చుచో నవి
సహజ ఐశ్వర్యముకల పదములు.

శూణు - శూట

ఏణు - ఏటికి

గీణు - గీటు

నూణు - నూటికి

రేణు - రేట

కుంభ + ఉసురు — కుట్టుస్థురు

చిణు + ఎలుక — చిత్తెలుక

2. తెలుగులో శకటరేపము కల పదములకు రమిశమున సమాన
పదములలో కూడ శకటరేపమున్నచో నవి సహజ ఐశ్వర్యముకల
పదములు.

తెలుగు

రమిశము

శూణు (నింద)

శూణు

మాణు (వ్రతి)

మాణు

వేణు (అన్యము)

వేణు

అక్కణు (అపేక్ష)

అక్కటై

అణు (గది)

అణై

అణు (ఉపశమిల్లు)

అణు

అటు (షట్సంఖ్య)
ఈడేటు (సిద్ధించు)
ఉటు (వర్తిల్లు)

అటు
ఈడేటు
ఉటు

అలఘురేఫము

1. సహజముగా అకారముకల పదములు తరువాత సాధురేఫతోగాని, శకటరేఫతోగాని ఉన్నట్లు కానవచ్చినచో నట్టిరేఫలు అలఘురేఫలని యూహింపవచ్చును.

తెలుగులో నశించు అనునర్థముకల అటు ధాతువు (బలమటి, ఉక్కటి, క్రచ్చట)నకు సమానముగ తమిళములో అటి అను ధాతువు కలదు. ²⁵ దీనినిబట్టి అకారము శకటరేఫము (అ)గా మారిన రూపముతో తెలుగులోనున్నట్లు భావింపవచ్చును. కాగా బలమటి మొ॥ వానిలోనిది అలఘురేఫమగుచున్నది. తెలుగులో లఘు రేఫముతో నున్న 'ఒశవరి' అను పదము తమిళమున 'ఉశవటి' అను రూపముతో కలదు. కాగా అకారము లఘురేఫముగానున్న ఒశవరి పదములోనిది అలఘురేఫమని భావింప వచ్చును.

2. వర్ణవ్యత్యయముచే, పదాది సంయుక్తాక్షరమున ద్వితీయ వ్యంజన ముగా నేర్పడిన రేఫమునకు, లోపము సిద్ధించుచున్న ధ్వేనచో నది అలఘు రేఫము.

ఉ :- పొలుదు → ప్పొద్దు → ప్రొద్దు → పొద్దు.

3. అందలు, ఎందలు మొదలగు వానిలోని శకటరేఫము సహజముకాక సాధురేఫమున కాదేళ మైన దగుచున్నది. ²⁶ కావున నీ శకటరేఫ మలఘు రేఫమని చెప్పవచ్చును.

25. ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము (పుట- 156)

26. "అంతాదులకు వారు పరంబగుచో వాకు లోపంబును రు, రలకు టు అ లాదేశంబునగు." - ప్రౌఢవ్యాకరణము (శబ్ద-రహస్య)

"దీర్ఘపూర్వకమగు అలఘురేఫము ప్రహస్యపూర్వకమగుచో నలఘురేఫంబగు" 27
 నని వ్యాకరణ విధి యుండుటచేత 'చేకులు' మొదలగువానిలోనిది సహజ
 అకారము కాదనియు నది అలఘురేఫమనియు చెప్పవచ్చును.

ఈ విధమైన అభిప్రాయములను నిర్ధారించుటకు సన్నయభట్టారకుడు
 యతిప్రాసలందు ప్రయోగించిన శకటరేఫముకల పదములయొక్క పూర్వ
 రూపములను పరిశీలింపవచ్చును. దీనికి నన్నయ రేఫ, శకటరేఫములకు
 యతిప్రాస మైత్రులు కూర్చలేదనెడి లాక్షణికాభిప్రాయము కారణమగు
 చున్నది. ఈ విధముగ సహజ అకారము, అలఘురేఫముకల పదములను
 వింగడించుటకు పరిశీలనము కావించినయెడల ఈ వ్యాసమున ప్రకటింప
 బడిన అభిప్రాయము నిర్ధారితము కాగలదు.

—:❀:—

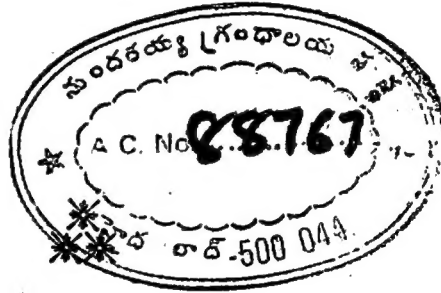
---

27. ప్రౌఢవ్యాకరణము (ముక్తలక్షణవివేచనము- 1 సూ)

ఉపయుక్త గ్రంథములు

1. అథర్వణ కారికావళి - అథర్వణుడు
2. అప్పకవీయము - అప్పకవి
3. అప్పకవీయ తృతీయాశ్వాస వివరణము - శ్రీ వేదల రామశాస్త్రి
4. అప్పకవీయ భావప్రకాశిక - శ్రీ రామూరి దొరస్వామి శర్మ
5. అహోబల పండితీయము - అహోబలవతి
6. ఆంధ్రభాష : యతిప్రాసాది చృందోవిశేషములు (అముద్రితము)
- డా॥ నడువల్లి శ్రీరామరాజు
7. ఆంధ్రభాషా వికాసము - ఆచార్య జి. జె. సోమయాజి
8. ఆనందరంగరాట్టండము - కస్తూరి రంగకవి
9. కవిచింతామణి - వెల్లంకి తాతంభట్టు
10. కవిజనాశ్రయము - భీమకవి
11. కావ్యాలంకార చూడామణి - విన్నకోట పెద్దన
12. చందోదర్పణము - ఆనంతాచార్యుడు
(తత్త్వదర్శినీ వ్యాఖ్య - శ్రీభాష్యంవారు)
13. తిమ్మకవి లక్షణసారసంగ్రహము - కూచిమంచి తిమ్మకవి
14. తెనుగు వ్యాకరణ వికాసము - డా॥ బొడ్డువల్లి పురుషోత్తం
15. తెలుగు చందో వికాసము - డా॥ కోవెల సంపత్కుమారాచార్య
16. తెలుగుభాషలో చందోరీతులు - శ్రీ రామూరి దొరస్వామి శర్మ
17. ద్రావిడభాషా పరిశీలనము-1 - శ్రీ వజ్జల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి
18. నన్నయ కవిత్వము: అక్షర రమ్యత - డా॥ వి.వి.ఎల్. నరసింహారావు
19. పెద్దన లక్షణసారసంగ్రహము - చిత్రకవి పెద్దన
20. ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము - డా॥ దివాకర్ల వేంకటాచార్య
21. ప్రౌఢ వ్యాకరణము - బహుజనపల్లి సీతారామచార్యులు

22. బాలవ్యాకరణము	- చిన్నయసూరి
23. బాలసరస్వతీయము	- బాలసరస్వతి
24. భాషాసారస్వతములు - దేశి	- శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్య
25. లక్షణ శిరోమణి	- పొత్తపి వేంకటరమణకవి (శ్రీరాఘరివారి పీఠిక)
26. వసుచరిత్ర వ్యాఖ్యానము	- సోమకవి
27. వైయాకరణ పారిజాతము	- శ్రీవజ్జుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి
28. నంది	- శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్య
29. సుకవి మనోరంజనము	- కూచిమంచి వేంకటరాయకవి
30. సులక్షణసారము	- లింగమగుంట తిమ్మకవి

CHANDO VYASAVALI

(Eight research papers on Telugu Prosody)

by

Dr. N. S. RAJU,

M.A., Ph.D., P.G Dip. in Ling.,
University of Hyderabad,
(Central University, PO)
Hyderabad-500 134.

—

Sri Satya Prachuranalu,
H. No. 9-4-84/69, Kakatiyanagar,
Hyderabad-500 008.

Printed at Srinivasa Printers, New Nallakunta, Hyderabad.